T.C

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

31 MART AYAKLANMASININ BASTIRILMASINDA HAREKET ORDUSU'NUN ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed GÜLTEKİN

22536243399

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ RIZA SAVAŞ

EKİM 2025

BİTLİS

T.C

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

31 MART AYAKLANMASININ BASTIRILMASINDA HAREKET ORDUSU'NUN ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed GÜLTEKİN

ORCID:0009-0005-6475-1289

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ RIZA SAVAŞ

EKİM 2025

BİTLİS

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI

ETİK BEYANI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum "31 Mart Ayaklanmasının Bastırılmasında Hareket Ordusu'nun Etkisi" başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. ../10/2025

Muhammed GÜLTEKİN

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ YAZIM KILAVUZU UYGUNLUK BEYANI

"31 Mart Ayaklanmasının Bastırılmasında Hareket Ordusu'nun Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanmıştır. …./10/2025

Tezi Hazırlayan	**Danışman**
Muhammed GÜLTEKİN	**Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza SAVAŞ**

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Veysel ERAT

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı öğrencisi Muhammed GÜLTEKİN tarafından hazırlanan "31 Mart Ayaklanmasının Bastırılmasında Hareket Ordusu'nun Etkisi" adlı Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, …/10/2025 tarihinde yapılmış ve tezin oy birliği ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:	**İMZA**
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza SAVAŞ	
(Bitlis Eren Üniversitesi)	……..
Üye: Dr. Öğr. Üyesi İlhan ÇELİKER	
(Bitlis Eren Üniversitesi)	……..
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hikmet ZABUN	
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)	…….

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun…… tarih ve …… sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

…/10/2025

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Enstitü Müdürü

Bitlis Eren Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

31 MART AYAKLANMASININ BATRILMASINDA HAREKET ORDUSUNUN ETKİSİ

Muhammed GÜLTEKİN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza SAVAŞ

Ekim 2025

ÖZET

Osmanlı Devleti, dağılma döneminden itibaren hem iç yapısında hem de dış ilişkilerinde köklü bir değişim sürecine girmiştir. Askerî yenilgiler, ekonomik sıkıntılar ve toprak kayıpları devletin geleneksel yönetim anlayışını sorgulanır hâle getirmiş, bu durum, Meşrutiyet ile şekillenen anayasal düzen ve demokratikleşme yönündeki arayışları beraberinde getirmiştir. Ancak özgürlüklerin genişlemesi farklı çıkar grupları arasında çatışmalı bir ortamın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktadan hareketle 31 Mart Ayaklanmasında, ulusal ve uluslararası yapıların 31 Mart İsyanında doğrudan veya dolaylı etkilerinin neler olduğu, demokrasi sürecinin yaşamış olduğu kesinti, isyanın siyasi ve bürokratik düzene tepkisi araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda 31 Mart Ayaklanmasının bastırılmasında Hareket Ordusu'nun etkisinin incelenmesinde nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. 31 Mart Ayaklanması ile ilgili farklı metinler, anlatılar ve yorumlar doküman analizi tekniği ile incelenerek konu derinlemesine anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden betimsel analiz deseni kullanılarak, literatürde farklı tarihçi ve yazarlar tarafından ortaya konulan metinler, yaklaşımlar, kullanılan kaynaklar, yazarların ulaştıkları sonuçlar, benzerlik ve farklılıklar göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemine bağlı kalınarak veri analiz sürecinde tematik analiz tekniğiyle düşünceler ve ana fikirler ortak temalar kapsamında gruplandırılmış ve analiz edilmiştir.

Bu bağlamda araştırmanın bulguları; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'in yeniden ilanı sonrasında yönetimi fiilen ele geçirerek muhalif kesimleri baskı altına almasının toplumda belirgin bir tepkisellik yarattığını göstermektedir. 31 Mart Ayaklanması, bu siyasal ve bürokratik düzene yönelik tepkinin toplumsal düzeydeki yansıması olarak ortaya çıkmış; iç dinamiklerin ürünü olmakla birlikte dönemin uluslararası güç dengeleri dikkate alındığında bazı dış aktörlerin dolaylı etkilerini de barındırmıştır. Kısa süre içinde Hareket Ordusu tarafından bastırılan isyan, düzenin yeniden tesisi açısından geçici bir istikrar sağlasa da, uzun vadeli demokratikleşme sürecine sınırlı katkı sunduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak 31 Mart Ayaklanması, siyasal ve bürokratik düzene karşı bir tepki olarak doğmuş; dış güçlerin dolaylı etkilerini içermiş ve bastırılması meşruti sistemin devamını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: 31 Mart Ayaklanması, Hareket Ordusu, Meşrutiyet, İttihat Terakki, Bürokrasi.

Republic Of Türkiye

Bitlis Eren University Graduate School

Department of Public Administration

THE IMPACT OF THE MOVEMENT ARMY ON THE SUPPRESSION OF THE MARCH 31 UPRISING

Muhammed Gültekin

Master's Thesis

Supervisor: Ali Rıza Savaş

October 2025

ABSTRACT

From the period of its disintegration onwards, the Ottoman Empire underwent a process of fundamental change both internally and in its foreign relations. Military defeats, economic hardship and territorial losses called into question the state's traditional approach to governance. This situation led to the search for a constitutional order shaped by constitutionalism and democratisation. However, the expansion of freedoms paved the way for a conflictual environment among different interest groups. Starting from this point, the research aims to investigate the direct or indirect effects of national and international structures on the 31 March Uprising, the interruption experienced by the democratic process, and the uprising's reaction to the political and bureaucratic order.

To this end, qualitative research methods and techniques were used to examine the influence of the Movement Army in suppressing the 31 March Uprising. Various texts, narratives and interpretations related to the 31 March Uprising were examined using document analysis techniques in an effort to gain a deeper understanding and interpretation of the subject. Using the descriptive analysis design from qualitative research designs, texts, approaches, sources used, conclusions reached by authors, similarities and differences presented by different historians and writers in the literature were examined. Within the scope of the study, adhering to the qualitative research method, thoughts and main ideas were grouped and analysed under common themes using the thematic analysis technique during the data analysis process.

In this context, the findings of the research show that the Committee of Union and Progress, by effectively seizing power after the re-proclamation of the Constitutional Monarchy and suppressing opposition groups, created a significant backlash in society. The 31 March Uprising emerged as a reflection of this reaction to the political and bureaucratic order at the societal level; although it was the product of internal dynamics, considering the international power balances of the period, it also contained the indirect influences of some external actors. Although the uprising, which was suppressed by the Army of Movement within a short period of time, provided temporary stability in terms of re-establishing order, it was found to have made only a limited contribution to the long-term democratisation process. Consequently, the 31 March Uprising emerged as a reaction against the political and bureaucratic order; it contained the indirect influences of external powers, and its suppression ensured the continuation of the constitutional system.

Keywords: The 31 March Uprising, the Movement Army, Constitutionalism, the Committee of Union and Progress, Bureaucracy.

ÖNSÖZ

Yapılan çalışmada,31 Mart isyanının ortaya çıkması, isyanın nedenleri ve isyanda etkili olan unsurlar; detaylı araştırmalar sonucu yazıya dökülmüştür. Çalışmanın odak noktası 31 Mart isyanının tam olarak anlaşılmasını sağlamaktır. İsyanda dahli olanlar tarafsız bir şekilde anlatılarak isyanın olumsuzlukları ya da isyanın bastırılmasından sonra yaşanan olumsuzluklar, haksızlıklar dile getirilmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yönetimde söz sahibi olan İttihat Terakki Cemiyeti tek taraflı bir siyaset izlemiştir. İttihatçılar kendilerinden olmayanları ya da kendileri gibi düşünmeyenleri diskalifiye etmiştir. Bu da İttihat Terakkiden önceki istibdat dönemini kamuoyuna hatırlatmıştır. İttihat Terakki muhalifleri bu noktadan hareketle 31 Mart Ayaklanmasına giden yolu başlatmışlardır. Zira 31 Mart Ayaklanması bir görüşe göre İttihat Terakki karşıtlığından çıkmıştır.

Bu nedenle 31 Mart ayaklanması siyasi açıdan farklı görüşler tarafından çarpıtılarak anlatılabilmektedir. Oysa bugün gelinen teknoloji ve bilim ışığında insanların tarihi bir hadiseyi doğru bir şekilde öğrenmesi kaçınılmazdır. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, 31 Mart Ayaklanmasını nedenleri ve sonuçlarıyla objektif bir şekilde açıklamak ve ayaklanmayı bastıran Hareket Ordusu'nun meşruti sisteme katkısını ele almaktır.

Yapılan çalışma, ilköğretimden üniversiteye kadar anlatılan, öğretilen bilinmesi gereken bir konudur. Özellikle İnkılap Tarihi açısından ya da Yakın Tarihin doğru öğrenilmesi açısından çok önemlidir.

TEŞEKKÜR

Bu araştırmada; çalışmanın her safhasında güler yüzüyle, sevecen ve samimi tavrıyla, sabrıyla bana rehberlik eden, akademik bilgi ve birikimiyle çalışmamı şekillendiren, yol göstericiliği ve yapıcı eleştirileriyle her zaman yanımda bulunan, destek veren değerli danışmanım, Dr. Ali Rıza SAVAŞ'a,

Araştırma sürecinde üzerimde emeği olan, bana rehberlik eden, akademik bilgi ve birikimiyle çalışmamı şekillendiren, yol göstericiliği ve yapıcı eleştirileriyle her zaman yanımda bulunan değerli dostum, Ekrem ÇELİK'e

Araştırma sürecinde sabrıyla, anlaşılışıyla, özverisiyle her zaman desteğini benden hiç esirgemeyen ve çalışmanın oluşmasını sağlayan sevgili eşime,

Araştırma sürecinde zamanlarından, oyunlarından, mahrum bıraktığım biricik kızım Ebrar'a ve biricik oğlum Yahya'ma,

Ayrıca akademik serüvenim boyunca üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma ve bu zorlu süreçte manevi desteklerini esirgemeyen değerli arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

ABSTRACT ..... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

ÖNSÖZ ..... **v**

TEŞEKKÜR ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

GİRİŞ **1**

Çalışmanın Amacı **3**

Çalışmanın Önemi **4**

Çalışmanın Yöntemi ve Deseni **5**

Araştırmada Karşılaşılan Sorunlar **6**

Çalışmanın Veri Toplama Tekniği **6**

Çalışmanın Veri Analizi Tekniği **7**

BİRİNCİ BÖLÜM

31 MART AYAKLANMASI ÖNCESİ YAŞANAN GELİŞMELER

1.1. Dönemin Dış Olayları **8**

1.1.1.İngiliz Alman Mücadelesi **9**

1.1.2. Fransa **11**

1.1.3. Avusturya **13**

1.2. Osmanlı Devleti'ni Yıkılmaktan Kurtarmak İçin İleri Sürülen Fikir Akımları **14**

1.3. Osmanlı' da Siyasi Yenileşme Hareketleri **22**

1.3.1. Tanzimat Fermanı **26**

1.3.2. Islahat Fermanı **29**

1.3.3. Birinci Meşrutiyet Dönemi **30**

1.3.4. Tersane Konferansı.....31

1.3.5. Reval Görüşmeleri 33

1.3.6. İkinci Meşrutiyet Dönemi.....34

1.3.7. İkinci Meşrutiyet Hakkında Sultan Abdülhamid'in Düşünceleri38

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYET DÖNEMİ'Nİ ETKİLEYEN KİŞİLER VE GELİŞMELER

2.1. 31 Mart Ayaklanmasında Arnavutlar 39

2.2. İttihat Terakki Cemiyeti'nin Kurulması 42

2.3. Ordu ve Siyaset 43

2.4. II. Abdülhamid.....46

2.5. İttihad-ı Muhammedi'ye Cemiyeti.....48

2.6. Prens Sabahattin.....50

2.7. Ahrar Fırkası 52

2.8. 31 Mart Ayaklanmasında Ulemanın Bakış Açısı.....55

2.8.1. 31 Mart Ayaklanmasında İstanbul Ulemasının Bakış Açısı 57

2.9. Cemiyeti İlmiye ve Beyanul Hak Dergisinin Kuruluşu.....59

2.10. El İslam Cemiyeti.....61

2.11. Heyet-i Müttefika Osmaniye.....63

2.12. Fedekaran-ı Millet Cemiyeti'nin Kuruşu ve Temel Amacı 65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

31 MART İSYANI VE HAREKET ORDUSU'NUN ROLÜ

3.1. İsyanda İrticanın Rolü 68

3.2. İsyan Öncesinde İstanbul'da Yaşanan Hadiseler 74

3.3. İsyancıların Ayasofya Meydanı'nda Toplanması.....75

3.4. 31 Mart İsyanının Başlaması 76

3.5. Padişahın İsyan Karşısındaki Tutumu 80

3.6. Hareket Ordusu'nun Teşkili ve İstanbul'a İntikali.....81

3.7. Hareket Ordusu'nun İsyanı Bastırması 82

3.8.Mahmut Şevket Paşa'nın 31 Mart Olayındaki Rolü ve Faaliyetleri...84

3.9. İsyanda İngiltere'nin Etkisi 85

3.10. İstanbul'da Kurulan Milli Meclis 87

3.11. İsyanın Bastırılmasının Ardından İlan Edilen Sıkıyönetim 88

3.12. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi 89

3.13. Hal Kararının Abdülhamid'e Bildirilmesi 90

3.14. Abdülhamid'in Selanik'e Sürgün Edilmesi.....91

3.15. Sultan Mehmet Reşat'ın Tahta Çıkışı 92

SONUÇ VE ÖNERİLER.....94

KAYNAKÇA 99

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, dağılma döneminden itibaren hem içyapısında hem de dış ilişkilerinde derin bir değişim ve yenilenme sürecine girmiştir. Bu dönemde yaşanan askerî mağlubiyetler, ekonomik sıkıntılar ve toprak kayıpları, devletin geleneksel yönetim anlayışını sorgulanır hâle getirmiştir. Osmanlı Devleti bu dönemde en ağır yenilgisini Rusya ile yaptığı (93 Harbi) savaşta almıştır. Bu savaşın sonunda Osmanlı Devleti hem Balkanlar'da hem Kafkaslar 'da büyük toprak kayıpları ve prestij kaybı yaşamıştır. 93 Harbi'nin sonucunda Ayestafanos ve Berlin Antlaşmaları imzalanmıştır.

Arka planda ise, 93 Harbi'nden önce Osmanlı Devleti'nin zaten ağır bir ekonomik bunalımla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti, 1854 yılında Kırım Savaşı (Acar, 2019: 114-115) sırasında artan savaş giderlerini karşılayabilmek amacıyla ilk kez dış borçlanmaya gitmiştir. Ancak bu borçlanmalar, sonraki yıllarda sürdürülebilir olmaktan çıkmış ve borç ödemeleri zamanında gerçekleştirilememiştir. Nihayetinde Osmanlı Devleti, 1876 yılında mali iflasını ilan ederek moratoryuma gitmek zorunda kalmıştır (Adiloğlu & Yücel, 2021: 77). Bu gelişme, Avrupa devletlerine Osmanlı maliyesi üzerinde doğrudan denetim ve müdahale imkânı tanımış, böylece devletin mali egemenliği önemli ölçüde zayıflamıştır. Osmanlı Devleti ile İngiliz, Fransız, İtalyan, Avusturyalı ve Alman kreditörler (alacaklılar) arasında 1881 yılında gerçekleştirilen müzakereler neticesinde, 20 Kasım 1881 (Hicri 28 Muharrem 1299) tarihinde imzalanan mutabakatla Düyun-u Umumiye İdaresi (Genel Borçlar Yönetimi) tesis edilmiştir (Kartopu, 2012: 35). Duyunu Umumiye idaresinin kurulmasıyla Osmanlı Devleti'ne ait olan gelirlerin bir kısmı yabancıların denetimine bırakılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti mali açıdan Avrupa'ya bağımlı hale gelmiştir.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda Balkanlar ve Afrika'da büyük toprak kayıpları yaşamıştır. Bu dönemde Berlin Antlaşması'ndan sonra Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını kazanmış; ardından Bulgaristan ise özerkliğini ilan ederken Bosna Hersek, Avusturya-Macaristan imparatorluğuna bırakılmıştır. Balkanlar'da bu gelişmeler yaşanırken Kuzey Afrika'da da durum bundan pek farklı değildir. Tunus 1881'de Fransızlar tarafından, Mısır ise bir yıl sonra İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Tüm bu

gelişmelerden sonra Osmanlı Devleti üç kıtaya hükmeden imparatorluk kimliğini kaybetmiştir.

II. Abdülhamid dönemi, yaşanan olumsuz gelişmelerden sonra merkezi yönetimi güçlendirme ve istikrarı sağlama uğraşılarına sahne olmuştur. Bu doğrultuda 1878 yılına gelindiğinde I. Meşrutiyet askıya alınmış ve mutlakiyet yönetimi yeniden hayata geçirilmiştir. Mutlakiyete geçişle birlikte yenilik hareketleri sekteye uğramamış uygun alanlarda yenileşme çalışmaları devam etmiştir. Ulaşım, haberleşme ve eğitim alanlarında planlanan yenilik hareketleri ile devletin idari anlamda yönetimi daha işler hale getirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte siyasi alanda ise Sultan Abdülhamid yönetimde disiplini sağlamak adına bir baskı ortamı oluşturmuştur. Bu baskı ortamı bazı aydınlar ve askerler tarafından kabullenilememiş, meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi için arayışları başlatmıştır.

İttihat ve Terakki'nin zorlamalarıyla II. Abdülhamid döneminin sonunda meşrutiyetin tekrar yürürlüğe girmesi, ülkede yeni bir dönemi başlatmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı, toplumsal ve siyasal isteklerin özgürce ifade edilebildiği bir ortamın zeminini hazırlamıştır. Ancak özgürlüklerin genişlemesiyle fikir çeşitliliği artmış bu da farklı çıkar gurupları arasında çatışma ortamlarının oluşmasına neden olmuştur. Bu dönemde İttihat Terakki'nin siyasi arenada tek güç merkezi konumuna gelmesi toplumda kaygı ile karşılanmıştır. Çünkü toplum ikinci bir baskı döneminin yaşanacağından endişe duymuştur. Özellikle medrese öğrencileri ve ulema bu duruma tepki göstermiştir. Ulema ve muhafazakâr kesimin İttihat Terakki'nin baskılarına karşı çıkması meşrutiyetin toplumsal açıdan kabullenilmesini zorlaştırmıştır.

İttihat Terakki'nin Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinin ardından yönetimi ele geçirmesi ve muhalif olanları baskılaması toplumda tepkisellik ortaya çıkarmıştır. 31 Mart Ayaklanması toplumsal açıdan değerlendirildiğinde bu tepkiselliğin zahiren tezahürü olmuştur. Nitekim 31 Mart Ayaklanması'nın temelinde toplumsal baskı, dini değerlerin yeniden katmerlenerek yaşanması arzusu ve isteği yatmaktadır. Bu dönemde basın aracılığıyla kışkırtılan, demoralize edilen medrese öğrencileri ve askerler, Meşrutiyet'e karşı olumsuz tutum sergilemiştir. Olayların kısa sürede büyümesinde, dönemin siyasi kutuplaşmasının ve ordudaki disiplin zafiyetinin de önemli bir payı bulunmaktadır. Ulema sınıfı ve din adamları tarafından desteklenen bu hareket, şeriatın yeniden tesis edilmesi gibi dinî bir söylemle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak özünde 31 Mart Ayaklanması, Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreciyle geleneksel

yapısı arasındaki gerilimin bir yansımasıdır. Bu bakımdan ayaklanma, yalnızca bir siyasî kriz değil, aynı zamanda toplumun farklı kesimleri arasında yaşanan derin bir ideolojik çatışmanın da göstergesi olmuştur.

Çalışmanın Amacı

Uzun bir süre monarşi ile yönetilmiş olan Osmanlı Devleti, kabuk değiştirerek demokratik siyasal hayatın içine girmiştir. Böyle bir değişimin temel amacı, devleti günün tehlikelerinden uzak tutmaktır. Bilakis bu dönem Osmanlı'nın sosyal, siyasi ve mali bakımdan diğer devletlere nazaran geride kalmış olduğu dönemdir. Bu bağlamda Meşrutiyet, devletin siyasi ve ekonomik alanda ilerlemesini başta Avrupa olmak üzere diğer dünya devletlerinden geri kalmamasını sağlayacak unsur olarak görülmüştür. Bu noktadan hareketle böyle bir olgunun çeşitli sebeplerle akamete uğratılmak istenmesi yani 31 Mart Ayaklanması ve Hareket Ordusu'nun rolü çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

31 Mart Ayaklanması, Rumi takvime göre 13 Nisan 1325, Miladi takvime göre 31 Mart 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanının ardından yaşanmış demokratik sistemin akamete uğratıldığı bir isyandır (Güneş, 2023: 94). Dolayısıyla bu isyan, Osmanlı'da meşrutiyet girişimlerine yönelik farklı muhalefet guruplarının varlığını ortaya koymuştur. Bilhassa bu dönemde ulusal ve uluslararası iltisaklı kişi veya kurumların isyan sürecinde etkilerinin olduğu görülmektedir. Nitekim bu süreçte ulusal ve uluslararası iltisaklı kurum veya kişilerin halkı kışkırtması sonucunda Meşrutiyet döneminde istenmeyen olayların yaşanmasına yol açmıştır.

Nihayetinde Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan 31 Mart İsyanı, Hareket Ordusu tarafından bastırılmıştır. Ancak isyan sonrası yönetimde güçlenen İttihat Terakki'nin ilan ettiği sıkıyönetim döneminde sorumluların bulunup tespit edilmesinde yeteri kadar derinlemesine bir çalışma yapılmamıştır. Bu noktadan hareketle 31 Mart Ayaklanması'nda, ulusal ve uluslararası yapıların 31 Mart İsyanı'nda doğrudan veya dolaylı etkilerinin neler olduğu, demokrasi sürecinin yaşamış olduğu kesinti, isyanın siyasi ve bürokratik düzene tepkisi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ana problemi;

31 Mart Ayaklanması, Monarşik sistemi savunanlar ile meşruti sistemi savunanların çatışması mıdır yoksa yönetme gücünü tek başına kullanan İttihat

Terakki'nin halk nazarında ki hoşnutsuzluğundan kaynaklanan bir kalkışma hareketi midir?

Ayrıca ana probleme bağlı olarak aşağıdaki sorulara araştırmada cevap aranacaktır. Bu bağlamda;

1- 31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasının demokratikleşme sürecine olumlu bir etkisi söz konusu mudur?

2- 31 Mart Ayaklanması'nın ortaya çıkmasında uluslararası güçlerin doğrudan veya dolaylı olarak rolü bulunmakta mıdır?

3- 31 Mart Ayaklanması'nın çıkması siyasal ve bürokratik düzene bir tepkinin sonucu mudur?

Çalışmanın Önemi

31 Mart Ayaklanması, II. Meşrutiyet Dönemi'nde çeşitli zorluklara rağmen tesis edilmeye çalışılan siyasi istikrarı ve toplumsal düzeni tehdit eden en önemli olaylardan biri olarak değerlendirilmektedir. Ayaklanmanın bastırılmasında Hareket Ordusu belirleyici bir rol üstlenmiştir. Hareket Ordusu, yalnızca meşrutiyeti korumak ve muhafaza etmekle kalmamış, aynı zamanda II. Meşrutiyet Dönemi'nin siyasi yapısını şekillendiren bir unsur olarak da öne çıkmıştır. Bu çalışma, 31 Mart Ayaklanmasının bastırılmasında önemli bir rol oynayan Hareket Ordusu'nu farklı yönleriyle ele alarak, ayaklanmanın yalnızca askerî boyutunu değil; aynı zamanda dinî, siyasî, toplumsal ve ideolojik yönlerini de bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışma, literatürde genellikle gerici bir ayaklanma ya da irticai bir eylem olarak nitelendirilen 31 Mart Ayaklanması'nı, dönemin siyasal, ideolojik ve toplumsal dinamikleri çerçevesinde yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayaklanmanın yalnızca dinî nedenlerle ortaya çıkan bir karşı devrim hareketi olarak değil, II. Meşrutiyet'in getirdiği yeni siyasal düzenin yarattığı belirsizlikler, otorite boşluğu ve toplumsal tepkilerin bir sonucu olarak ele alınması hedeflenmektedir. Bu bağlamda çalışma, olayın nedenlerini ve sonuçlarını incelerken, dönemin siyasal aktörleri hakkında yerleşik yargıların eleştirel biçimde yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Böylelikle çalışma, 31 Mart Ayaklanmasını tek yönlü yorumların ötesine taşıyarak, II. Meşrutiyet'in başlarında yaşanan siyasal kırılmaları, otorite krizini ve devletin meşruiyet arayışını daha dengeli bir bakış açısından açıklamayı amaçlamaktadır.

Geleneksel tarih anlayışında Sultan II. Abdülhamid, 31 Mart Ayaklanması bağlamında sıklıkla doğrudan sorumlu olarak gösterilmiştir. Ancak günümüz akademik araştırmaları, ayaklanmanın ortaya çıkışında toplumsal, ekonomik ve siyasal faktörlerin belirleyici olduğunu hatta dış unsurların da etkilerinin olduğunu ortaya koymakta ve Sultan Abdülhamid'in doğrudan müdahalesi veya yönlendirmesi olduğuna dair güçlü kanıt bulunmadığını vurgulamaktadır. Bu bakış açısına göre, II. Abdülhamid'in politikalarının dönemin karmaşık koşulları ve sınırlı seçenekler çerçevesinde anlaşılması gerektiğini göstermekte; yerleşik yargıların, özellikle Sultan'a yönelik sorumluluk atfeden bakış açısının, yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Böylece modern tarih çalışmaları, Sultan II. Abdülhamid'in 31 Mart Olayı karşısındaki rolünü daha dengeli, eleştirel ve nitelikli bir biçimde incelemeyi mümkün kılmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi ve Deseni

31 Mart Ayaklanması dönemin en önemli olaylarından biridir. Bu bağlamda 31 Mart ayaklanmasında iç ve dış dinamikler ayaklanmanın farklı süreçlere evirilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla bu dinamiklerin araştırılması bilinmeyen gerçeklerin gün yüzüne çıkarılması önem arz etmektedir.31 Mart Ayaklanmasının bastırılmasında Hareket Ordusu'nun etkisinin incelenmesinde nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Morgan'a göre nitel araştırma, insanın kendini anlamasında ve anlamlandırılmasında, oluşturduğu sosyal yapı ve sistemleri derinlemesine incelemesinde ürettiği bilgi biçimidir (Morgan, 1996; akt. Baltacı, 2019: 369). Nitel araştırma, görüşme, gözlem ve doküman analizi gibi çeşitli veri oluşturma yöntemlerinin kullanıldığı bakış açısı, algı ve olayların doğal ortamlarda gözlendiği bir araştırma sürecidir (Yıldırım & Şimşek, 2016: 41).

31 Mart Ayaklanması'nda Hareket Ordusu'nun Etkisi adlı çalışmada "*31 Mart Ayaklanması*", "*31 Mart İsyanı*" ve "*Hareket Ordusu*" anahtar kelimeleri; Google Scholar, Web Of Science, Dergi Park, Yükseköğretim Kuruluğu Başkanlığı Tez Merkezi, Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık Arşivleri, JSTOR, Türkiye Millet Meclisi Arşivleri, Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, Bitlis Eren Üniversitesi Kütüphanesi taranarak konuyla ilgili yüzden fazla dokümana ulaşılmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmada, 31 Mart Ayaklanması ile ilgili olgu, sayılar ve istatistikler yerine nitel yöntem ile birbirinden farklı metinler, anlatılar ve yorumlar incelenerek konunun nedenleri, sonuçları ve içeriğiyle ilgili oluşturulan metinler üzerinden doküman analizi yapılarak derinlemesine anlamaya ve yorumlamaya çalışılmıştır.

Yapılan çalışmada nitel araştırma modellerinden betimsel araştırma deseni kullanılmıştır. Betimsel araştırma, herhangi bir konu ile ilgili düşüncelerin doğrudan basit bir biçimde tanımlanmasıdır (Ünsal, 2021: 1486). Bu bağlamda 31 Mart Ayaklanması ile ilgili yüzden fazla elde edilen kaynaklarda farklı tarihçi ve yazarlar tarafından ortaya konulan akademik kitaplar, dergiler, tez çalışması, dergi, anı, bilimsel makale, arşiv belgeleri dönemin gazeteleri kapsamında elde edilen metinler, yaklaşımlar, kullanılan kaynaklar, yazarların ulaştıkları sonuçlar benzerlik ve farklılıklar göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Çalışma esnasında, betimsel araştırma desenine bağlı kalınarak, 31 Mart Ayaklanması ile ilgili farklı kaynaklardaki veriler ve bakış açıları olduğu gibi alınarak bu veriler tanımlanarak, özetlenmiş ve sınıflandırılmıştır.

Araştırmada Karşılaşılan Sorunlar

Bu tez çalışması sırasında bir dizi zorlukla karşılaşılmıştır. Öncelikle, 31 Mart Ayaklanması ile ilgili birincil kaynakların sınırlılığı ve parçalı olması, olayın tüm yönleriyle analizini güçleştirmiştir. Arşiv belgeleri çoğunlukla dönemin askerî bakış açısını yansıtmaktadır; halkın ve farklı toplumsal kesimlerin bakış açılarını doğrudan yansıtan kaynaklar oldukça sınırlıdır. Ayrıca, araştırılan kaynaklarda Sultan II. Abdülhamid'in rolüne ilişkin yorumlar çelişkili ve ideolojik bir ağırlık taşımaktadır, bu durum objektif değerlendirme yapılmasını zorlaştırmıştır. Bunun yanı sıra, dönemin ekonomik, ideolojik ve toplumsal koşullarını birbirine bağlayacak bütüncül analizlerin sınırlı olması, araştırmanın kavramsal çerçevesini kurarken dikkatli bir metodolojik yaklaşım gerektirmiştir.

Bu nedenle çalışma, hem kaynak taraması ve eleştirel analiz gerektiren titiz bir yöntemle hem de dönemin siyasal ve toplumsal bağlamını dengeli biçimde yorumlama çabasıyla yürütülmüştür.

Çalışmanın Veri Toplama Tekniği

Nitel yöntemle ilgili yapılan bir çalışmada, araştırma yöntemi ve deseninden sonra çeşitli kaynaklardan elde edilen verilerin toplanması gözlem, görüşme ve doküman analizi ile yapılmaktadır (Kıral, 2020). Araştırmada nitel araştırma yöntemine bağlı kalınarak veri toplama sürecinde doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Karasar'a (2005) göre, literatürde belgesel tarama olarak bilinen doküman analizi tekniği var olan kaynakların (kayıt veya belgeler) incelenmesi sonucunda veri elde edilmesidir. Bu

bağlamda doküman analizi tekniği, belirli bir amaca yönelik kaynakların bulunması, okunması, not alınması ve değerlendirilmesi sürecini içermektedir (Sak vd., 2021: 230).

Bu noktadan hareketle veri toplama sürecinde betimsel analiz tekniğine bağlı olarak 31 Mart Ayaklanması ile ilgili farklı kaynaklarda bulunan basılı ve elektronik (bilgisayar veya internet tabanlı) materyaller toplanılarak incelenmiştir. Bu bağlamda 31 Mart Ayaklanması dönemine ait yazılmış resmî belgeler, anılar, arşiv ve sonradan yazılmış akademik kitaplar ve makaleler çalışmacı tarafından toplanılmış, sistematik bir şekilde okunmuş ve kaydedilmiştir. Bu doğrultuda 31 Mart ve Hareket Ordusu ile ilgili toplanılan arşiv belgeleri, akademik kitaplar, bilimsel makale, anılar, tez çalışmaları, dergiler ve dönemin gazeteleri detaylı bir biçimde analiz edilmiştir.

Çalışmanın Veri Analizi Tekniği

Çalışmada nitel araştırma yöntemine bağlı kalınarak veri analiz sürecinde tematik analiz tekniği kullanılmıştır. Tematik analiz tekniği, süreç içerisinde elde edilen veriler ekseninde temaları belirleme, analiz etme ve raporlama sürecini kapsamaktadır. Bu teknik araştırmacının veri setini en küçük boyutlarda düzenlemesine ve betimlemesine olanak sağlamaktadır. Böylelikle hem tümdengelim hem de tümevarım yaklaşımla tematik analizler yapılarak bilginin entegrasyonu sağlanmaktadır (Dereli & Taşdemir, 2023: 51).

Çalışmada, 31 Mart Ayaklanması ile ilgili farklı materyallerde incelenen fikirler, yorumlar ve tanımlamalar tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada bu düşünceler, 31 Mart Ayaklanması'nın demokratikleşme sürecine etkisi, uluslararası güçlerin etkisi ve bürokratik sürece etkisi üzerinden ana fikirler üzerinden ortak temalar halinde gruplandırılmıştır. Birbirinden farklı kaynaklardan elde edilen yüzlerce veri metin karmaşasından sıyrılmak adına anlamlı ve yönetilebilir bağlamda ana başlıklar, temalar altında toplanılarak bir sonuca ulaşarak raporlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

31 MART AYAKLANMASI ÖNCESİ YAŞANAN GELİŞMELER

1.1. Dönemin Dış Olayları

II. Meşrutiyet sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin en çok uğraştığı sorunlar: Bulgaristan'ın bağımsız olması, Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmesi ve Girit İcra Komitesinin almış olduğu bir karar ile Girit'in Yunanistan'a katılması olarak ifade edilmektedir (Horay, 2024: 56).

Balkanlarda yaşanan bu toprak kayıpları, Devleti Ali'nin ekonomik, askeri ve siyasi alanlarda yaşamış olduğu geri kalmışlığı gözler önüne sermektedir. Bu başarısızlıklar Osmanlı siyasal sisteminde, İttihat ve Terakki mensuplarının güçlenmesine zemin hazırlamış ve süreç içinde II. Meşrutiyetin ilanının yolunu da açmıştır. Devletin askerî yapısındaki bu çöküş, yöneticilerin sorunları doğrudan ele alma ihtiyacını daha da belirginleştirmiştir.

Bu kritik tablo karşısında Sadrazam Kâmil Paşa, Bulgaristan ve Bosna Hersek problemlerini görüşmek üzere Bakanlar Kurulu'nu konağında toplamış ve istişarelerde bulunarak bu sorunların nasıl çözülebileceği konusunda fikir alışverişi yapmıştır. Toplantıda ordunun gücü hakkında Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'dan bilgi istenmiş, ancak askerin ayağına giydirilecek çarık bile bulunmadığı cevabı alınmıştır. Bu durum karşısında Bakanlar Kurulu, var olan sorunların çözümünde askeri ve siyasi kanalların açık tutulmasını ve sorunların bu kanallar aracılığıyla çözülmesini beyan etmiştir (Taş & Yetişgin, 2025: 593).

Ancak dış problemler, İttihat ve Terakki yönetimine karşı muhalefeti daha da cesaretlendirmiş ve nihayetinde 31 Mart Ayaklanması ortaya çıkmıştır. 31 Mart Ayaklanmasına katılan muhalif unsurlar, meşruti yönetimi hedef almanın dışında doğrudan İttihatçıları hedef alarak siyasi yapının değişmesinin ötesinde İttihatçıların yönetimden el çektirilmesi gerektiğini gözler önüne sermiştir. Ayrıca 31 Mart ayaklanmasına katılan bazı unsurların bu hedeflerin dışında tekrardan mutlakiyet yönetimine geçmeyi hedefledikleri de düşünülmektedir.

Bütün bileşenlerin ardından 31 Mart Ayaklanmasının Hareket Ordusu tarafından bastırılması, meşruti sistemi güven altına almıştır. Askeri unsurun bir kanadının

yeniliklerden yana tavır aldığını ve siyasi yapının meşruti değerlere göre dizayn edileceğini açıkça ortaya koymuştur. Dolayısıyla yaşanan bu gelişmeler, meşruti sistemi savunanlar ile monarşik sistemi savunanları uluslararası ilişkilerde farklı destek noktalarına yönlendirmiştir.

1.1.1.İngiliz Alman Mücadelesi

Osmanlı üzerindeki İngiltere ve Almanya mücadelesi, Bağdat Demiryolu projesi ile ilişkilendirilmektedir. İngiliz raporlarında, Bağdat Demiryolu Projesi ile Alman askeri yapılanması önemli bir yer tutmuştur. Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı ile Almanya arasında kurulan dostane ilişkiler, Sultan Abdülhamid'in ordunun modernleşmesi için Almanya'dan bir askeri heyet istemesiyle pekişmiştir (Akcan, 2015: 15).

Ertesi yıl Von Der Goltz Paşa'nın Osmanlı'daki başarılı dönemi başlamıştır. Alman komutan Goltz, Osmanlı subaylarıyla etkili bir iletişim kurmuş, bu durum Osmanlı subaylarının Goltz Paşa'yı benimsemelerini ve Osmanlı ordusunda Alman nüfuzunun artmasına ortam hazırlamıştır. Almanya'nın Osmanlı üzerindeki askeri nüfuzunun artmasıyla Osmanlı pazarı Alman silah sanayisine de açılmıştır. Bu döneme kadar Osmanlı'ya silah satışı Vicker Armstrong ve Schneider-Creusot gibi İngiliz ve Fransız şirketlerinin kontrolü altındadır. Almanya Osmanlı'ya gönderdiği Mauser, Loewe, Krupp silah üretim fabrikalarıyla İngiltere ve Fransa'ya Osmanlı pazarında kendilerinin de olduğunu ispat etmiştir (Özyüksel, 2008: 244).

Sultan Abdülhamid başa geçtikten sonra birçok sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların başlıcaları; içişleri, maliye, sanayi, ticaret, ordu, güvenlik, eğitim ve kültürdür. Abdülhamid'e göre devletin ayakta kalabilmesi; kendi güç ve kabiliyetlerinin dışında yayılmacı hedefler güden devletler arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanarak bir denge politikası kurabilmeye bağlıdır.

Osmanlı Devleti bu dönemde denge politikası izleyerek Almanya ve diğer Avrupalı devletler arasında mesafeli durmuştur (Büyükdağ, 2021: 128). Ancak bu politikanın da sakıncalı ve kaçınılması gereken yönleri bulunmaktadır. Bu sakıncalı ve kaçınılması gereken durum emperyalist devletlerin belli konu başlıklarında kendi aralarında anlaşması ve hedeflerine ulaşabilme durumudur. Bu tehlike Sultan Abdülhamid'i daima tedirgin etmiştir. Dolayısıyla Abdülhamid'in dış politikadaki en büyük hedefi bu ihtimali önlemeye çalışmak, söz konusu devletler arasındaki

anlaşmazlıktan istifade etmek ve her devlete karşı farklı siyaset izlemektir. Bu doğrultuda Sultan Abdülhamid'in Almanya dışındaki Avrupa devletlerine yaklaşımı daima şüphe ve itidale dayalı olmuştur (Özcan, 2019: 120).

Bu temkinli yaklaşım, Almanya ile yürütülen ilişkilerin ise daha çok ekonomik ve altyapısal iş birlikleri üzerinden şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Almanya, bu dönemde Osmanlı ile ticari ilişkilerini geliştirmek için demiryolları ağlarını geliştirme projelerini faaliyete koymuştur. 1892'de Ankara'ya ve dört yıl sonra da Konya'ya ulaşan Anadolu demiryolunun bir Alman şirketi tarafından yapılmasıyla İç Anadolu Bölgesi de başkente bağlanmıştır (Zürcher, 2015: 123).

Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı siyasetinde bu Alman merkezli yönelimi sorgulayan yeni bir atmosferin doğmasına yol açmıştır. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile İttihat ve Terakki çevrelerinde belirgin bir İngiliz hayranlığının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süredir etkin olan Alman, siyasal ve ekonomik nüfuzu açısından yeni ve güç bir dönemin başlangıcını ifade eder.

İttihatçılar, özellikle Alman etkisinin genişlemesine karşı bir denge siyaseti izlemeyi amaçlamış; kamuoyu ve Meclis-i Mebusan'da Alman aleyhtarı bir atmosfer oluşmuştur. Bu dönemde yıllardır zor koşullar altında çalışan demiryolu işçilerinin hak arama mücadelesi de söz konusu hava ile birleşerek Almanya'ya yönelik eleştirilerin toplumsal boyuta taşınmasına yol açmıştır.

Öte yandan, başta İngiltere olmak üzere Almanya'nın rakibi olan büyük devletler, bu durumdan istifade ederek Osmanlı siyaseti üzerinde nüfuzlarını artırma arayışı içine girmiştir. Bağdat demiryolu projesi İngiltere'nin sömürge alanı olan Basra Körfezi ve Mezopotamya bölgelerinin güvenliğini tehlikeye düşürmektedir. Bu durumda İngiltere, Bağdat demiryolu projesinin başarıya ulaşmaması için farklı girişim ve faaliyetlerde bulunmuştur (Malhut, 2013: 153).

Ancak beklenenin aksine, Alman karşıtı bu hava uzun soluklu olmamış ve kısa sürede etkisini yitirmiştir. Bu gelişmede, Almanya'nın Osmanlı yönetimine karşı izlediği dikkatli, temkinli ve uyumlu diplomatik tutum kadar, diğer devletlerin olumsuz ve güvensizlik yaratan politikalarının da önemli payı bulunmaktadır. Nitekim bu süreç sonunda Osmanlı kamuoyunda Almanya aleyhine esen rüzgârlar, Almanların izlediği dengeli diplomasi sayesinde etkisini yitirmiştir (Özyüksel, 2008: 253-254).

Yaşanan tüm bu gelişmeleri Özyüksel (2008) şu şekilde ifade etmektedir: *"Dış gelişmelerin İngiltere'ye olan güven konusunda yarattığı hayal kırıklıklarının yanı sıra iç dinamikler de Almanya yararına işlemeye başlamıştır. Kayzer Wilhelm'in Osmanlı ordusundaki yerleşmiş Alman etkisine güvenirken hiç de haksız olmadığı gelişen olaylar neticesinde ortaya çıkacaktır. Tabi bunun için de her şeyden evvel ordunun Osmanlı iç politikasındaki rolünün artması gerekmektedir. Meşrutiyet yönetiminin 31 Mart Ayaklanmasının üstesinden gelinmesinde yetersiz kalması ve giderek ordunun doğrudan yönetmese de siyasetin belirlenmesinde önemli bir iç dinamik haline gelmesi, Almanya için kaybettiği prestijini yeniden kazanması açısından önemli bir fırsat yaratmıştır*" (Özyüksel, 2008: 255).

31 Mart Ayaklanması, Meşrutiyet yönetiminin otorite zafiyetini ortaya koyarak ordunun iç siyasette belirleyici bir güç haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum, İttihat Terakki'nin siyasi örgütlenme açısından yetersizliğini ortaya koyarken, aynı zamanda rejim değişikliğiyle tüm olumsuzlukların ortadan kalkacağı düşüncesinin doğru olamayacağını da gözler önüne sermiştir. Nitekim İttihat Terakki II. Meşrutiyet'i ilan ettikten sonra mutlakiyet döneminden kalma sorunların çözümü bir yana dursun, yeni sorunlar baş göstermiş ve Meşrutiyet yönetimi bu sorunların çözümünde başarı sağlayamamıştır. Bu ortamda İttihat Terakki'nin merkezileşme politikaları toplumsal baskılamaya varmış olduğu için sonuçta 31 Mart Ayaklanması çıkmıştır. Bu ayaklanma, Hareket Ordusu tarafından etkisiz hale getirilerek Meşrutiyet dönemi siyasi hayatı güven altına alınabilmiştir.

1.1.2. Fransa

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl sonları ve II. Meşrutiyet dönemi hem iç hem de dış politikada yoğun dönüşümlerin yaşandığı bir süreçtir. Bu dönemde Fransa ile olan ilişkiler, özellikle fikir akımlarının etkisi ve diplomatik çıkar çatışmaları üzerinden şekillenmiştir. Nitekim, Fransız İhtilali'nin yaydığı özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi kavramlar, Osmanlı aydınları arasında farklı biçimlerde yorumlanmış ve Meşrutiyet düşüncesinin gelişimine katkı sağlamıştır (Karaman, 2018: 66).

Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu milliyetçilik ayaklanmaları çok uluslu imparatorlukların dağılmasına neden olurken, aynı zamanda Cumhuriyet'e dayalı yönetimlerin kurulmasının zeminini hazırlamıştır. Osmanlı Devleti çok uluslu yapısıyla Fransız İhtilali'nden etkilenen devletlerin başında gelmektedir. Osmanlı'nın son

dönemlerinde Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, cumhuriyet ya da meşrutiyet olgularıyla ilk olarak burada karşılaşmıştır. Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan eşitlik, özgürlük ve milliyetçilik gibi kavramlar, Osmanlı Devleti'nde siyasi ve merkezi yapıda yapılması planlanan değişikliklerin temel sebebi olmuştur (Bekcan, 2023: 156).

Bu zemin üzerinde, Fransız İhtilali, Osmanlı entelektüel çevrelerinde hem bir ilham kaynağı hem de bir tehdit olarak algılanmıştır. İhtilalin getirdiği fikirler, özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanı süreçlerinde olduğu gibi, II. Meşrutiyet döneminde de Osmanlı'nın siyasi modernleşme çabalarına yön vermiştir. Ancak bu fikirlerin Osmanlı toplumuna aktarımı, dini ve kültürel değerlerle çatışma yaratmıştır. Aydınlar arasında Batıcı, İslamcı ve Türkçü eğilimler doğmuştur. Ardından basın, hukuk ve eğitim alanlarında belirgin şekilde Fransa'dan etkilenme söz konusu olmuştur (Karaman, 2018: 70- 74).

Özellikle Jön Türkler ve devamında gelen İttihat Terakki ileri gelenleri meşrutiyeti Osmanlı Devleti için kurtarıcı bir yönetim biçimi olarak görmüştür. Bu yönetimsel dönüşümler yaşanırken, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı-Fransa ilişkileri, karşılıklı çıkar temelli bir denge siyaseti üzerinden yürütülmüştür. Fransa, Kuzey Afrika'daki sömürgeleri üzerinden Osmanlı coğrafyasına yönelik nüfuzunu artırmak isterken, Osmanlı Devleti ise Avrupa devletleri arasındaki rekabetten faydalanarak bağımsızlığını korumayı hedeflemiştir (Tunç, 2009: 185).

Meşrutiyet'in ilanından sonra karşımıza çıkan 31 Mart Ayaklanması İttihat Terakki'nin siyasi örgütlenmede toplumsal tabanı göz önünde bulundurmadığını ve yeniliklerin sosyal tabanda kabul görmeden gerçekleştirilemeyeceğini kanıtlamaktadır. Akabinde 31 Mart Ayaklanması Hareket Ordusu tarafından bastırılmıştır. Siyasal alanda yönetimsel bir değişim olarak Meşrutiyet'in ilanı, yenilikçi ve değişimden yana olan askerler tarafından korunmuştur. 31 Mart Ayaklanması, iç politik bir kriz olmakla birlikte, dönemin dış ilişkilerine de dolaylı etkilerde bulunmuştur.

Bu doğrultuda, olayların basındaki yansımaları incelendiğinde, özellikle Fransız basınının Osmanlı'daki rejim değişikliğini dikkatle izlediği ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sürecini dönüm noktası olarak değerlendirdiği görülmektedir. Hareket Ordusu'nun isyanı bastırması, Osmanlı'nın Avrupa nezdinde düzeni yeniden sağlayabilen bir devlet olarak görülmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, Fransa

kamuoyunda İttihat ve Terakki'nin otoriterleşen yapısına yönelik eleştiriler de artmıştır (Taş & Yetişgin, 2025: 589- 595).

Sonuç olarak, Meşrutiyetin ilanının ardından yaşanan 31 Mart Vakası ile Hareket Ordusu arasındaki ilişki değerlendirilirken, bu bağlantının salt askerî veya iç siyasî dinamiklerle sınırlı kalmayıp uluslararası arenadaki algı ve diplomasiyle de şekillendiği görülür. Fransa açısından olay, Osmanlı Devleti'nin iç istikrarını ve bölgedeki jeopolitik dengeyi etkileyebilecek bir kriz olarak algılanmış; bu nedenle Paris'in resmi söylemi doğrudan müdahaleden ziyade diplomatik gözlem ve çıkarların korunması üzerine kuruludur. Fransız elçiliği ve basını, vakayı hem Osmanlı iç siyaseti bağlamında yorumlamış hem de İstanbul'daki değişimlerin Avrupa kamuoyundaki yankılarını takip ederek diplomatik raporlar ve gazetecilik aracılığıyla aktarmıştır. Hareket Ordusu'nun girişimi ise özellikle Avrupa büyük güçlerinin Osmanlı hükümetine ve anayasal düzene bakışını yeniden tartışmaya açmış; böylece iç askeri müdahale ile dış politik beklentiler arasında dolaylı bir etkileşim ortaya çıkmıştır.

1.1.3. Avusturya

Osmanlı Devleti, Fatih Dönemi'nde yükselme dönemine girmiş ve en parlak dönemini yaşamaya başlamıştır. Sonrasında Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Çaldıran Zaferi ve Mısır'ın ele geçirilmesiyle doğuda da güçlenerek büyümesini sürdürmüştür. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde, Osmanlı Devleti fetih politikasını tekrar batıya yönlendirmiş ve ilk olarak Macaristan kapılarını açan Belgrad'ın fethini gerçekleştirmiştir. Ardından gerçekleştirilen Mohaç Meydan Muharebesi ile Macarlar yenilgiye uğratılarak toprakları ele geçirilmiş, 1521 yılında Belgrad alınmış ve Osmanlı ile Avusturya sınır komşusu olmuştur (Kurtaran & Beşirli, 2009: 23).

Nitekim, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti, Macar Krallığı'nı ortadan kaldırdıktan sonra Osmanlı-Avusturya ilişkileri başlamıştır. Osmanlı ve Avusturya, yaklaşık olarak iki yüz yıl boyunca askeri ve siyasi rekabet halinde bulunmuştur. Bu dönemdeki çatışmaların temel nedenini Macaristan topraklarının hâkimiyeti oluşturmuştur. Osmanlı, Avusturya ile sınır komşusu olduktan sonra iki devlet arasındaki sorunlar diplomasinin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Aktaş Kütükçü, 2022: 202). Bu ilişkiler, 1526 yılında Osmanlı üstünlüğü ile geçen savaşlar ile başlamış, 1547 yılında imzalanan yazılı anlaşma ile diplomatik bir zemine kaymış ve Ziştovi Antlaşması (1791) ile sona ermiştir (Kurtaran, 2014: 413).

Osmanlı-Avusturya ilişkileri genel anlamda üç aşamada incelenebilmektedir. Birinci dönem, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nden başlayarak Zitvatorok Antlaşması'na geçen dönemdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti Habsburg Hanedanı'na göre daha kuvvetli olduğu dönemdir. İkinci dönem ise, Osmanlı'nın Avusturya karşısında siyasi açıdan güç kaybetmesine rağmen askerî açıdan hala daha güçlü olduğu dönemdir. Bu dönem ise Kârlofça Antlaşması'na kadar sürmüştür. Üçüncü dönem ise, Kârlofça Antlaşması'ndan başlayarak Osmanlı'nın Avusturya karşısındaki üstünlüğünü kaybettiği dönemdir (Kurtaran, 2014: 396).

Bu tarihi mücadeleler dizisinde, Avusturya ve Osmanlı arasındaki çatışmalar Osmanlı'nın diplomasi alanında ilerlemesine katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması'na kadar kendisini uluslararası alanda tek ve üstün bir güç olarak görmekteydi; ancak Kutsal İttifak Savaşları'nın kaybedilmesiyle birlikte bu konumunu büyük ölçüde yitirmiş, diğer devletler karşısında azalan siyasi etkisini dengeleyebilmek amacıyla diplomasi ve dış ilişkiler alanında yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu değişim, Osmanlı'nın batıya yaklaşması ve teknik ilerlemelerin takibi konusunu da kolaylaştırmıştır.

Ancak, sonraki dönemlerde yaşanan gelişmeler, özellikle II. Meşrutiyet krizinde Avusturya'nın dolaylı etkisinin olduğunu göstermiştir. Avusturya, 1878 yılında Berlin Antlaşmasına dayanarak Bosna Hersek'i işgal etmiş, Meşrutiyet döneminde ise ilhak etmiştir (Gökpınar, 2025: 85). Avusturya'nın Bosna Hersek'i kendi topraklarına katması, toplumundaki milliyetçi muhafazakâr kesimin İttihat ve Terakki yönetimine karşı tepkilerini arttırmış, devletin dini ve milli değerleri koruyamadığı söylemlerinin güçlenmesine ön ayak olmuştur. Bu doğrultuda Avusturya'nın uluslararası kuralları hiçe sayarak Bosna Hersek'i işgal etmesi, siyasal ve psikolojik açıdan 31 Mart Ayaklanması'nın tetikleyici unsurları olarak değerlendirilmiştir.

1.2. Osmanlı Devleti'ni Yıkılmaktan Kurtarmak İçin İleri Sürülen Fikir Akımları

Osmanlı Devleti, dağılma döneminde hem siyasal hem de sosyoekonomik alanlarda derin bir bunalım sürecine girmiştir. Devletin geleneksel idari yapısında yaşanan çözülme, merkezî otoritenin taşra üzerindeki kontrolünü büyük ölçüde zayıflatmış, buna bağlı olarak yerel güç odakları ve farklı etnik unsurlar arasında siyasal talepler belirginleşmiştir. Azınlıkların başlatmış olduğu isyanları engellemek için birçok

askeri ve idari tedbirler alınmasına rağmen ayrılık hareketleri önlenememiştir (Uzun, 2010: 255).

Bu çerçevede II. Meşrutiyet'in ilanı, anayasal yönetime geçiş ve parlamenter dengeyi tesis etme yönünde önemli bir adım olmakla birlikte, uygulamada beklenen siyasal istikrarı sağlayamamıştır. Meclis içinde farklı düşünce grupları arasında yaşanan rekabet, bürokratik çekişmeler ve cemiyetin giderek merkezileşen ve otoriter bir yönetim anlayışı benimsemesi hem siyasal kutuplaşmayı derinleştirmiş hem de toplumsal düzlemde huzursuzlukların artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu dönem, modernleşme girişimleri ile geleneksel siyasal kültür arasındaki gerilimlerin belirgin biçimde görünür hale geldiği kritik bir kırılma evresi olarak değerlendirilebilir.

Siyasal ve idari çözülmelerin yanında, ekonomik açıdan uzun yıllar süren savaşlar, artan dış borçlar ve kapitülasyonların yarattığı bağımlılık, devlet maliyesini ağır bir krize sürüklemiştir. İşte bu derin bunalımları ortadan kaldırmak ve devleti dağılmaktan kurtarmak için Osmanlı aydınları çeşitli fikir akımları öne sürmüştür.

Bu çözüm arayışlarını temsil eden fikir akımları sırasıyla; Osmanlıcılık, Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık olarak bilinmektedir. II. Meşrutiyet döneminde Jön Türkler'in ortaya attığı bu fikirlerin hepsi, genellikle Avrupa'da tartışılmakta olan fikirlerin izlerini barındırmaktadır (Karakaş, 2008: 67).

1.2.1. Osmanlıcılık

Osmanlıcılık, bir Tanzimat ideolojisi olarak ortaya çıkarken, Osmanlı Devleti'nin uzun zamandır takip etmiş olduğu Osmanlılık anlayışının yerine yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda farklı din, dil ve kökene sahip unsurlar yeni bir Osmanlı çatısı altında birleştirilmek istenmiştir. Osmanlıcılık fikir akımı batılılaşma serüveni sonucunda ortaya atılmış, Osmanlıdaki her türlü din ve mezhep ayrımı kaldırılarak, Hristiyan ve Müslüman halklar hukuki ve siyasi açıdan eşit şartlara ve konumlara getirilmeye çalışılmıştır. Böylece Batı'da ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde yayılmış olan milliyetçilik hareketlerinin yıkıcı etkileri bertaraf edilmeye çalışılmıştır (Karakaş, 2008: 67-68).

Aslında Osmanlı vatandaşlığı oluşturma anlayışı, II. Mahmut Dönemi'nde "Siz Rumlar, siz Ermeniler, siz Yahudiler, hepiniz Müslümanlar gibi Allah'ın kulu ve benim tebaamsınız; dinleriniz başka başkadır fakat hepiniz kanunun ve irade-i şahanemin himayesindesiniz. Size tarh edilen vergileri ödeyin; bunların kullanılacakları maksatlar

sizin emniyetiniz ve sizin refahınızdır" ifadesinde olduğu gibi karşımıza çıkmaktadır (Can, 2018: 15).

XIX. yüzyıl süresince Osmanlı Devleti'nin Batılı güçler karşısında ekonomik, askerî ve siyasî alanlarda yaşadığı başarısızlıklar, imparatorluğun çok uluslu yapısını derinden sarsmıştır. Bu süreçte özellikle Fransa başta olmak üzere Avrupa devletleri, Osmanlı tebaası içerisindeki gayrimüslim unsurları siyasî ve kültürel anlamda desteklemiş, yer yer teşvik ederek milliyetçi ayaklanmaların ortaya çıkmasında dolaylı rol oynamıştır.

Avrupa'nın diplomatik baskıları doğrultusunda Osmanlı bürokrasisi, gayrimüslim unsurlara Müslümanlarla eşit haklar tanınması yönünde bir reform sürecine yönelmiş; bu bağlamda Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856) ilan edilmiştir. Bu reformlar, teorik olarak imparatorluk içindeki birliği koruma ve ayrılıkçı hareketleri önleme amacı taşısa da pratikte hem Müslüman topluluklar içinde rahatsızlık yaratmış hem de gayrimüslim unsurlar arasında daha geniş siyasal beklentileri teşvik etmiştir (Türkmenoğlu, 2019: 411).

Osmanlı milleti olma anlayışının azınlıklar ve Müslüman tebaa tarafından kabul görebilmesi, fikir akımı olarak Osmanlıcılık anlayışının Meşrutiyet'e dayanmasını zorunlu kılmıştır. Bu konuda ilk çalışmaları Yeni Osmanlılar ortaya koymuştur. Yeni Osmanlılara göre azınlıklar, gayrimüslimler ve Müslüman tebaa meclis çatısı altında yönetime katılabilecek, sonrasında söz sahibi oldukları devleti yaşatmak ve dağılmaktan kurtarmak için mücadele edecektir (Türkmenoğlu, 2019: 412).

Tanzimat ve Islahat reformlarıyla gayrimüslim unsurlara tanınan bazı ayrıcalıkların, Müslüman halk üzerinde bir eşitsizlik algısı oluşturması, toplumsal huzursuzluğu artırmış ve *"ortak Osmanlı milleti"* idealiyle bağdaşmayan bir toplumsal ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Bu durum, Osmanlıcılık ideolojisinin öngördüğü birlik fikrinin zayıflamasına ve geniş kitleler tarafından benimsenememesine yol açmıştır. Nitekim Yeni Osmanlıların hedefi imparatorluğun bütünlüğünü sağlamaya yönelik olsa da, eşitlik, adalet ve temsil ilkelerinin tutarlı biçimde uygulanamaması, söz konusu düşünce akımının hayata geçirilmesini güçleştirmiştir (Türkmenoğlu, 2019: 15).

Genç Osmanlıların Osmanlıcılık düşüncesi ile Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtarma düşünceleri başarılı olamamıştır. Özellikle gayrimüslimlerin Avrupa tarafından kışkırtılarak Osmanlı Devleti'ne isyan etmeleri Osmanlıcılık fikir akımının başarılı olma

şansını yok etmiştir. Osmanlıcılık düşüncesinin başarısız olmasının temel nedenlerinden biri, imparatorluk bünyesindeki farklı dini ve etnik gruplar arasında gerçek anlamda bir eşitlik ve ortak aidiyet duygusunun tesis edilememesidir. Buna ek olarak; Osmanlıcılık fikir akımının başarısız olması bu anlayışın bürokratik yapıdan kurtulamaması ve halka mal edilmemiş olmasıdır (Uçar, 2018: 105).

Bu çelişkili dönüşümün etkileri II. Meşrutiyet döneminde daha görünür hale gelmiş; anayasal yönetime geçiş her ne kadar eşitlikçi ve özgürlükçü bir siyasal yapı hedeflese de Osmanlı toplumunda dinî-siyasal duyarlılıkların yoğunlaştığı bir gerilim ortamını da beraberinde getirmiştir. Nitekim 31 Mart Ayaklanması, bir yönüyle modernleşme ve merkezileşme politikalarına karşı geleneksel İslamcı çevrelerin tepki hareketi olarak ortaya çıkmış; diğer yönüyle ise devletin çok katmanlı toplumsal yapısında reformların yarattığı sosyo-politik kırılmaların bir sonucu olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti, imparatorluk bünyesindeki farklı toplulukları "Osmanlı Milleti" çatısı altında bir arada tutmayı ve siyasal birlikteliği güçlendirmeyi amaçlamış olsa da bu hedef pratikte başarılı olamamıştır. Aksine, söz konusu dönemde toplumsal, kültürel ve siyasal ayrışmalar daha da belirginleşmiş; merkezî otoritenin güçlendirilmesine yönelik politikalar çeşitli gruplar arasında tepkilere yol açmıştır. Bu atmosfer, Osmanlı aydınları arasında yeni ideolojik yönelimlerin doğmasına zemin hazırlamış ve özellikle İslamcılık ile Türkçülük düşünceleri, birlik arayışının alternatif çözüm modelleri olarak ön plana çıkmıştır (Atasoy, 2019: 9). Bu doğrultuda Osmanlılık anlayışı siyasi ve sosyal tabana yayıldıktan sonra İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi diğer fikirsel çalışmalar ortaya çıkmıştır (Karakaş, 2014: 6).

1.2.2. İslamcılık

İslam'ın hüküm sürdüğü farklı coğrafyalarda XIX. Yüzyıl ortalarından itibaren biçimlenmeye ya da şekillenmeye başlayan İslamcılık fikri, varlığını, bütünlüğünü ve devamını korumak için Osmanlı Devleti'nin merkezinde kendine yer bulmuştur. Modern anlamda ilk olarak Mısır ve Hindistan'da ortaya çıkan İslamcılık, Osmanlı Devleti'nde ilk olarak II. Abdülhamid tarafından desteklenmiş ve önemsenmiştir. İslamcılık fikri 1908'den sonra Osmanlı Devleti'nde önem kazanarak asıl hüviyetini ortaya koymuştur. Bu dönemde İslamcılık fikri düşünsel ve siyasal bir hareket, eylem olarak modernleşmeci karakteriyle ortaya çıkmıştır. Çağdaş Batı gelişmelerini Osmanlı siyasal ve toplumsal

hayatına kazandırmayı amaçlayan İslamcılık anlayışı Genç Osmanlıların yenilik çalışmaları kapsamında ileri sürülmüş bir ideolojidir. İslamcılık fikri Türkçülük ve Batıcılık gibi Osmanlı toplumunda siyasi, sosyal ve toplumsal karşılığını bulduktan sonra modernleşmeci bir hareket olarak Türk fikir ve siyaset dünyasında yer edinmiştir (Karakaş, 2008: 72).

İslamcılık, İslam'ın ilk ve ideal dönemi olan Asr-ı Saadet'i referans alan, ana kaynaklarını Kur'an ve Sünnet'ten temin eden bir yönetim sistemi kurmayı hedefleyen politik bir doktrindir (Gündoğdu, 2022: 37). II. Meşrutiyet dönemindeki aydınlar belli fikirler etrafında yoğunlaşmışlardır. Bu fikir akımlarının temel düşüncesi Osmanlı sosyal dokusu üzerinde herkesi kapsayacak ya da kucaklayacak çatıyı bulmaktır. Bu doğrultuda Osmanlıcılık fikir akımı sosyal dokuyu tam anlamıyla kuşatamadığı için İslamcılık ve Türkçülük doktrinleri denenmiştir. Bu doktrinlerden İslamcılık Osmanlı devletinin son dönemlerinde 1870 yılından ikinci Meşrutiyet'in ilanına kadar örtülü olarak yaşanmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ise ayan olmuştur. İslamcılık fikri diğer akımlardan farklı olarak halk ya da kamu hukuku konusunda daha fazla durmuştur (Yalçi, 2021: 5189).

İslamcılığın fikirsel boyutunun biçimlenmesinde yenileme, ihya ve canlandırma etkili olmuştur. Çünkü bu kavramlara verilen manaların işlevselliği İslamcılığın bir düşünce yapısı haline gelmesini sağlamıştır. Fikirsel bir eylem olarak İslamcılık Müslümanların birliğini sağlamanın dışında bir İslami reform oluşturmayı hedeflemiştir. Bu nokta da İslami reform sözcüğü mana itibarı ile tam birlik sağlayamamış olsa da İslam coğrafyasının birçok yerinde yer edinmiştir. İslamcılık düşünsel ve fikirsel yönü ile Mısır, Hindistan, Afganistan ve İstanbul farklı temsilciler aracılığıyla savunulmuştur. İstanbul'da Cemalettin Afgani, Mısır'da Muhammed Abduh ve Seyid Rıza, Hindistan'da Seyit Ahmet Han, Seyid Emir Ali, Kazan'da Şehabettin Mercani, Kayyum Nasıri, Osmanlı'da ise Mehmet Akif, Said Halim Paşa, İsmail Fenni Ertuğrul, Filibeli Ahmet Hilmi, Şemsettin Günaltay, Ahmet Naim ve Said Nursi gibi mütefekkir ve aydınlar tarafından sistematik hale getirilmeye çalışılmıştır (Karakaş, 2008: 76).

İslamcılık fikrini savunanlar Batılılaşma konusunu Doğu ve Batı karşılaştırmasının sonucunda elde ettikleri bilgilere göre şekillendirmiş ve Batı Medeniyeti 'ne karşı tepeden bakmıştır. Onlara göre İslam dini, geçmiş dönemlerde Mekke'deki bir avuç Müslüman'ı nasıl dünyaya hâkim güç kılmışsa, bugün de hâkim kılabilecek değerlere sahiptir. Ancak Tanzimat ile Meşrutiyet dönemi arasında yaşamış

olan İslamcılar bilim ve ilime, İslamiyet'in ilk ortaya çıktığı dönemlerdeki kadar önem vermemiştir. Bugün gelinen noktada bilim ve fen oldukça ileri seviyelere çıkmıştır. Bu bağlamda İslamcılığı savunanlar bilimsel gelişmelerden bihaber olmamalıdır. İslamcılara göre, Batılılaşmak ya da muasırlaşmak iki temel üzerine olmalıdır. İlk olarak yapılan yeniliklerde taklitten kaçınılmalıdır. Çünkü taklit, ilmin kalıcılığını sağlamayacağı için faydasız ve gereksizdir. İkinci temel nokta, Batı'dan alınacak olan yeniliklerin İslami kurallara uygun olması ve gerçekten ihtiyaçlara dönük olmasıdır (Tunaya, 2016: 72-73).

Bu doğrultuda İslamcılık, II. Meşrutiyet sonrasında toplumun dinî değerler temelinde yeniden bütünleştirilmesi gerektiğini savunan bir ideolojik duruş olarak güç kazanmıştır. Modernleşme ve merkezileşme eksenli reformların, özellikle geleneksel dini yapılar üzerinde yarattığı baskı ve dönüşüm kaygısı, geniş kitlelerde tepkisel bir hareketlilik doğurmuş; İslamcı söylem bu tepkilerin siyasal meşruiyet kaynağı hâline gelmiştir. 31 Mart Ayaklanması, bu nedenle yalnızca bir askerî kalkışma değil, modernleşme yanlısı İttihat ve Terakki politikalarına karşı dinî hassasiyetlerin harekete geçtiği toplumsal bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır.

Ayaklanmanın bastırılması amacıyla Selanik'ten sevk edilen ve farklı etnik unsurları bünyesinde taşımasına rağmen merkeziyetçi ve modernleşmeci çizgiyi temsil eden Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişi, devletin siyasal yöneliminde bir dönüm noktasını simgelemiştir. Hareket Ordusu'nun ayaklanmaya müdahale etmesi, sonraki süreçte sıkıyönetim ilanı, askeri unsurların siyasi unsurlara ilk müdahalesi sayılmıştır (Alkan, 2011: 224). Bu müdahale ile İslamcı söylemin ayaklanma sürecindeki etkisi sınırlandırılmış; İttihat ve Terakki, modernleşme programını daha sert ve merkezî bir şekilde sürdürme imkânı elde etmiştir. Dolayısıyla İslamcılık, 31 Mart Vakası özelinde hem ayaklanmanın ideolojik arka planını şekillendiren bir unsur hem de Hareket Ordusu'nun müdahalesi sonrasında Osmanlı siyasi düşüncesinde belirginleşen kırılmanın başat göstergelerinden biri olmuştur. Bu siyasal ve toplumsal kırılmaların ardından, birlik arayışının din temelli zeminde karşılık bulamaması, Osmanlı aydınlarını bu kez Türk kimliği ekseninde yeni bir bütünleştirici ideoloji olarak ortaya çıkan Türkçülüğe yöneltmiştir.

1.2.3. Türkçülük

II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki, imparatorluğun çok uluslu yapısını koruma amacıyla öncelikle Osmanlıcılık siyasetini sürdürmeye çalışmışsa da

Balkanlar'daki gayrimüslim toplulukların bağımsızlık yönündeki talepleri, Ermeni komitacılarının faaliyetleri ve Arap bölgelerinde gelişen milliyetçi eğilimler, bu ideolojik çerçevenin sürdürülebilir olmadığını göstermiştir (Semiz, 2014: 299). Bu gelişmeler sonucunda İttihatçılar, imparatorluğun dağılmasını engelleyebilmek için siyasal birliği Türk ve Müslüman unsurlar etrafında yeniden tanımlamaya yönelmiş ve Türkçülük düşüncesi devlet ideolojisi içerisinde giderek merkezî bir konuma yerleşmiştir.

Türkçülük, esas itibarıyla bir milliyetçilik doktrini olarak, dil, kültür ve tarih ortaklığını temel almış; Osmanlı sınırları içinde yaşayan Türk halkı ile dış bölgelerdeki Türk topluluklarının kültürel ve duygusal bağlarını güçlendirmeyi amaçlamıştır (Tunaya, 2016: 76). Bu düşüncenin savunucuları, Yeni Mecmua ve Türk Yurdu gibi yayın organları aracılığıyla Türk millî bilincinin inşasına yönelik fikrî faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Türkçülüğün sistematik bir ideolojik çerçeveye kavuşması ise Ziya Gökalp'in katkılarıyla gerçekleşmiş; Gökalp, Türk milliyetçiliğinin ırkî değil kültürel bir temele dayanması gerektiğini vurgulayarak millî birliğin ancak ortak dil, eğitim ve toplumsal dayanışma yoluyla tesis edilebileceğini ileri sürmüştür (Bars, 2017: 48-49). Ancak bu program, İttihat ve Terakki'nin uyguladığı merkezileşme politikaları çerçevesinde gerek Balkanlar'da gerek Kuzey Afrika'da yükselen ayrılıkçı hareketleri engellemekte yeterli olamamış ve Osmanlı Devleti bu bölgelerde önemli toprak kayıplarına uğramıştır (Semiz, 2014: 230).

Bu ideolojik dönüşüm süreci, 31 Mart Ayaklanması sonrasında daha da hızlanmıştır. Çünkü 31 Mart, İslamcı ve gelenekçi çevrelerin modernleşme ve merkezileşme politikalarına karşı gösterdikleri bir tepki hareketi niteliğinde olup, devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesini zorunlu kılmıştır. Ayaklanmayı etkisiz hale getirmek için Selanik'ten gönderilen Hareket Ordusu, yalnızca siyasal düzeni yeniden sağlamakla kalmamış; İttihat ve Terakki'nin toplumsal ve kültürel modernleşme programının devam ettirilmesi yönünde güçlü bir irade ortaya koymuştur. Bu müdahale sonrasında İttihatçılar, Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının toplumsal birlik üretme kapasitesinin sınırlılığını görmüş ve devletin bütünlüğünü koruma adına Türkçülük ideolojisini daha belirgin biçimde siyasal merkez haline getirmiştir.

1.2.4. Batıcılık

Batıcılık fikri, yoğunluklu olarak İçtihat dergisinde yayınlanmıştır. Başlıca temsilcileri Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Tevfik Fikret ve Beşir Fuat'tır. Batıcılık fikir akımını savunanlar arasında fikri ve siyasi birliğin sağlandığı pek söylenemez. Batıcılık düşüncesini savunanlar, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal bunalımdan ancak bilim ve akıl temelli bir modernleşme süreciyle çıkabileceğini ileri sürmüşlerdir. Söz konusu düşünürler, Batı'nın emperyalist ve çıkar odaklı bir siyaset izlediğinin farkında olmakla birlikte, bireysel ve toplumsal kalkınmanın da ancak Batı dünyasının bilimsel ve teknik birikiminin benimsenmesiyle mümkün olacağını belirtmişlerdir (Tunaya, 2016: 68). Bu fikir akımına göre, Osmanlı Devleti'nin hayatını devam ettirebilmesi batının, teknik ve sanayi alanında taklit edilmesiyle mümkündür. Eğer batıya bu alanlarda uyum sağlanabilirse Osmanlı dağılmaktan kurtulabilir düşüncesi hâkimdir. Ancak bu fikir Osmanlı'nın doğulu bir toplum yapısına sahip olması ve batının değerlerine uyum sağlayamaması sonrasında önemini yitirmiştir.

Batıcılık, II. Meşrutiyet döneminde fazla ilerleyememiştir. Bu durumun sebebi Osmanlı ve Avrupa'nın karşılıklı sosyal ve siyasi münasebetlerinde inanç ve kültür farklılığının varlığı ve Osmanlının kendisini kültürel yönden Avrupa'dan daha ileri görmesidir (Alparslan, 2013: 138). Batıcılık fikir akımına göre, Fes kâmilen defedilip yeni bir serpuş kullanılacak, mevcut kumaş fabrikaları genişletilecek ve yenileri de açılacaktır. Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler ama israf edilmeyecektir. Kızlar için diğer okullardan başka birde tıp okulu açılacaktır (Acun, 2010: 59).

Batıcılık fikir akımı, Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinin kaçınılmaz olarak Avrupa'nın siyasal, hukuksal ve kültürel kurumları temel alınarak gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki yönetimi, devletin çöküşünü engelleyebilmek adına bürokratik reformlar, eğitim alanında yenileşme ve ordu modernizasyonu gibi Batılılaşmacı politikaları hızlandırmıştır. İttihat Terakki'nin kurucularından biri olan Abdullah Cevdet Bey birlik ve ilerleme olarak cemiyetin ismini bu doğrultuda şekillendirmiştir (Taş & Göksüçukur, 2019: 476).

Ancak bu politikaların, özellikle geleneksel-İslamcı çevreler tarafından dinî ve toplumsal düzeni tehdit eden bir dönüşüm olarak algılanması, 31 Mart Ayaklanmasının düşünsel arka planını hazırlayan unsurlardan biri olmuştur. Ayaklanma, esasen Batıcı-

modernleştirici yönetim anlayışına karşı bir tepki hareketi niteliği taşırken, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelerek isyanı bastırması, Batıcılık çizgisinin siyasal anlamda yeniden güç kazanmasını sağlamıştır.

Genel anlamda söz konusu fikir akımları değerlendirildiğinde; İkinci Meşrutiyet döneminde, Meşrutiyet'in getirdiği siyasi özgürlükler ortamında ortaya çıkan bu fikir akımları toplumun sosyal ve siyasal ihtiyaçlarına cevap verebilmek için düşünülmüştür. Örnek olarak Osmanlıcılık fikir akımı, toplumun siyasal ve hukuki alandaki ihtiyaçlarını çözebilmek için ortaya atılmıştır.

Türkçülük fikri ise Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu kavmiyetçi milliyetçilik ortamında, millet duygusunu oluşturmak için ileri sürülmüştür. Türkçülük fikir akımı sosyal ve kültürel konularda batı dünyasına mesafeli bakarken, teknik ve sınai konularda ise batıya sıcak bakmıştır (Çatma, 2021: 156). İslamcılık manifestosuna göre ise, dini çatı oluşturarak bu çatı altında birlikteliği sağlamak hedeflenmiştir. Batıcılık fikri ise, eski geleneksel kurum ve kuruluşlardan kurtulup yeni ve modern sistemlere kavuşarak geri kalınmışlıktan kurtulmayı hedeflemiştir.

Fransız İhtilali'nin ardından yayılan milliyetçilik ayaklanmaları çok uluslu imparatorlukların parçalanmasına neden olurken ulus devletlerin kurulmasına ortam hazırlamıştır. Süreç içinde Jön Türklerin meşrutiyet ve cumhuriyet gibi değerleri Osmanlı Devleti'ne de taşımak istedikleri görülmüştür. Sonrasında ittihat terakki cemiyetinin Türkçülük temelinde meşruti sistemi kurması söz konusu olmuştur (Semiz, 2014: 229).

Türkçülük fikir akımı İttihat Terakki Cemiyetinin siyasi manifestosunu oluştururken, İslamcılık fikir akımı ise Abdülhamid ve taraftarlarının siyasi manifestosunu oluşturmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti üç kıta üzerindeki hâkimiyetini İslamcılık manifestosu ile uzun yıllar başarılı bir şekilde sürdürürken İttihat Terakki ise sadece Anadolu topraklarında bir ulus devleti teşkil edebilmiştir. Dolayısıyla İttihatçılar için Türkçülük temel gaye olurken, Monarşik sistemi savunanlar için ise İslamcılık temel amaç olmuştur.

1.3. Osmanlı' da Siyasi Yenileşme Hareketleri

Osmanlı Devleti'nin özellikle duraklama, gerileme ve dağılma dönemlerinde sorun, çözüm ve ıslah sözcüklerinin telaffuz edildiği görülmektedir. Kanunların çıkarılması, ordunun Batı kriterlerine göre ıslahı, ilim ve teknikteki gelişmeler ve sosyal boyutta yapılan yenilikler toplumun her kademesine dinamizm kazandırmak içindir. 17.

Yüzyıldan itibaren, devlet sorunların tespitinde ve giderilmesinde kayıtsız kalmamıştır. Bu dönemde IV. Murat'ın faaliyetleri, özellikle Köprülü ailesinin çalışmaları dikkat çekici olarak görülmektedir. Ancak bu dönemde görülen yenilik hareketleri ile 19. yüzyıldaki hareketlerin özelliği farklılık göstermektedir. 17. yüzyılda gerçekleştirilen ıslahatlarda Batı ile kıyaslama veya geri kalma kaygısı ön plana çıkmazken, Tanzimat ve Islahat dönemlerindeki reformlar, dünyadaki siyasi ve toplumsal değişimler dikkate alınarak şekillendirilmiştir (Karabulut, 2016: 51).

1700'lü yıllara gelindiğinde Anadolu ve Rumeli'de güçlenen ayanların sayısı artmış ve devlet, ayanları bir siyasi güç olarak kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu süreç, ilerleyen dönemde Sened-i İttifak'ın imzalanmasının da zeminini oluşturmuştur.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde reform düşünceleri güçlenmeye başlamış, özellikle III. Selim döneminde (1789-1807) stratejik ıslahat hareketleri öne çıkmıştır. Bu dönemde askeri alanda, bayındırlık ve iskân alanlarında, sayısal bilimlerin geliştirilmesinde önemli atılımlar gerçekleştirilmiş; kumaş fabrikaları ve devlet matbaasının kurulumu gibi yenilikler yapılmıştır. Maddi yeniliklerin yanı sıra sanat ve edebiyat alanlarında da gelişmeler yaşanmış, III. Selim Şeyh Galip'i himaye ederek edebiyat alanındaki ilgisini göstermiştir (Çiftçi, 2016: 210).

Osmanlı Devleti, III. Selim döneminde geniş kapsamlı reform ve yenilik girişimlerinde bulunmuş; bu çabalar Nizâm-ı Cedîd adıyla kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır (Karta, 2014: 36). Batılı bir anlayışla örgütlenen askeri yapının adının dönemin genel yenileşme girişimlerinin simgesi haline gelmesi, Nizâm-ı Cedîd yapılanmasının bu minvalde anlaşılmasına imkân tanımaktadır.

Yeni bir ordunun kurulmasının zorunluluğu, devlet ileri gelenleri tarafından kabul görmesiyle birlikte, bu girişimin ekonomik boyutuna ilişkin hazırlıklara da başlanmıştır. Bu amaçla gerekli kaynakları sağlamak üzere İrâd-ı Cedîd hazinesi oluşturulmuş, yeni vergiler uygulanmış ve bazı tımar ile mukataa gelirleri bu proje için tahsis edilmiştir. Söz konusu düzenlemeler neticesinde 1797/1798 yılına gelindiğinde Nizâm-ı Cedîd için 60.000 keselik bir fon sağlanmıştır. Ekonomik kaynakların teminiyle paralel olarak asker sayısında da artış gözlenmiş ve Levent Çiftliği örneğini takiben Üsküdar'da da yeni bir kışla inşa edilmiştir (İnce, 2008: 282-283).

Nizâm-ı Cedid Ordusu'nun büyümesiyle birlikte yeniçeriler arasında ciddi bir huzursuzluğun ortaya çıktığını görülmüştür. Yeniçeriler ve çevreleri, bu reformu kendi

ocaklarının ortadan kaldırılması yönünde bir girişim olarak yorumlamış; padişahı Batılıları taklit etmekle suçlamışlardır.

Aynı dönemde ekonomik zorluk içindeki halk, yöneticilerin gösterişli ve savurgan yaşam biçimine tepki göstermiştir. Devlet erkânının israfa varan uygulamalarının görünür hâle gelmesi, toplumsal hoşnutsuzluğu artırmış ve böylece hem yeniçerilerin hem de geniş halk kesimlerinin Nizâm-ı Cedid reformlarına karşı olumsuz bir tutum geliştirmesine zemin hazırlamıştır (İnce, 2008: 282). Zira Osmanlı halkı mütevazı bir mefkûrenin geleneğinden gelmektedir; bu sebeple yapılan ıslahatlar halk tarafından benimsenmemiştir.

Yeniçeri ocağının da kışkırtmalarıyla halk ayaklanmış ve Kabakçı Mustafa İsyanı yaşanmıştır. Bu ayaklanma, başlangıçta basit bir tepki niteliği taşısa da, kısa sürede Sultan III. Selim'e ve onun reform planlaması olan Nizâm-ı Cedid'e karşı olan çevrelerin destek ve yönlendirmesiyle genişlemiş ve çatışmaya dönüşmüştür (Yurtseven, 2022: 492).

Bu isyanın ardından Alemdar Mustafa Paşa'nın desteğiyle II. Mahmud padişah olmuştur. Alemdar Mustafa Paşa, Anadolu ve Rumeli'deki diğer ayanlarla II. Mahmud arasında bir toplantı düzenlemiş ve bu toplantı sonucunda 1808'de Sened-i İttifak imzalanmıştır. Böylece Osmanlı tarihinde ilk kez monarşinin yapısında hukuki bir sınırlamaya gidilmiş, anayasacılık faaliyetlerinin de ilk adımı atılmıştır (İlgen, 2020: 133; Başçı, 2021: 233-234).

II. Mahmut amcası III. Selim'in başına gelen felaketlerden dersler çıkarmıştır. Bu sebeple II. Mahmut yeniçeri ocağını kaldırma konusunda ihtiyatlı hareket etmiş ve en uygun zamanın gelmesini beklemiştir. Bu doğrultuda sürekli isyan ederek huzursuzluk çıkaran kişileri sürgün yoluyla pasif hale getirmiş ya da idam yolu ile devlet görevlerinden tasfiye etmiştir. Bunların yerine kendisine yakın olan ve Tanzimat'ın yeniliklerini kabul etmiş kişileri yönetimde önemli noktalara getirmiştir. Böylece yapılan yeniliklerin güvenlik temelleri sağlama alınmıştır.

Bu noktada Sadrazamlık makamına Benderli Selim Paşa getirilirken, Şeyhülislamlık makamına ise Kadızade Tahir Efendi getirilmiştir (Işık & Büyüker, 2019: 101). Yapılan bu çalışmalar, 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılmasının alelade bir plan olmadığını, belli ve sistemli bir plan dâhilinde işlerin planlandığını göstermektedir. Böylece yenilik hareketlerinin önündeki en büyük güç tehdit olmaktan çıkarılmıştır. Bu olay Vakayı Hayriye olarak tarih sahnesinde kendisine yer bulmuştur.

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti, geleneksel devlet yapısından modern bir devlete geçiş sürecini başlatmıştır. Yenileşme ve merkezi devlet yönetimine yönelik gelişmeler 18. Yüzyılın sonlarında Sultan II. Mahmud gibi hükümdarların döneminde başlamış ve Tanzimat ile devam ettirilmiştir. Tanzimat döneminde Osmanlı kurumlarında ve bürokrasisinde Avrupa'nın politik modernitesi benimsenmiştir. Tanzimat döneminde askeri alanda yenileşme birinci hedef sayılmıştır. Bu durumun temel sebebi Osmanlı ordusunun geleneksel yapısı ve bu yapının çağın ihtiyaçlarına cevap verememesidir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti bürokrasi ve askeri alanda yenileşmeye gitmiştir (Kantar, 2019: 372).

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Genç Türkler, Batı'daki meşruti yönetimleri Osmanlı Devleti'nde de görmek istemiştir. Tanzimat aydınlarına kıyasla daha baskıcı ve tutucu bir yapıya sahip olan Genç Türkler, bireysel özgürlüklere dayalı bir yönetim kurmak için mücadele ederken aynı zamanda muhafazakârlıklarını da korumuşlardır. İslamcılık onlar için bir amaç olabilmiştir. Azınlık ve yabancı uyruklu kişilerin devlet memuriyetlerine alınabilmesi ise onların demokratik yönlerini ortaya koymuştur (Tunaya, 2016: 58).

1908 yılına gelindiğinde Sultan II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin zorlu muhalefetiyle karşılaşmıştır. Devletin içinde bulunduğu durum İttihat ve Terakki'nin elini güçlendirmiş ve II. Abdülhamid'e Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirmiştir. Böylece Kanun-i Esasi ikinci kez yürürlüğe girmiş ve parlamento açılmıştır. Bu gelişme çok partili dönemi başlatarak farklı siyasi görüş ve fikirlerin dile getirilmesi için uygun bir zemin yaratmıştır. Orduda yeni düzenlemeler yapılmış, ekonomiye yön verecek millî politikalar bu dönemde geliştirilmiştir. Bu dönemde yaşanan gelişmeler İttihat Terakki'ye karşı muhalefeti de harekete geçirmiştir (Yılmaz, 2023: 295).

Meşrutiyet'in ilanının ardından halk büyük bir sevinç içinde oluşan siyasi atmosferin mutluluğunu yaşamıştır. Ancak bu sevinç uzun sürmemiş; Bulgaristan'ın 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etmesi (Dağlar, 2008: 146), Girit'in Yunanistan'a bağlanması (Özsüer, 2024: 407) ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgali meşrutiyetin ilanı ile oluşan iyimser havanın bir anda değişmesine neden olmuştur (Gökpınar, 2025: 84).

İktidar-muhalefet tartışmalarının şiddetlenmesi ve İttihat ve Terakki partizanlığının yayılması Osmanlı'da siyasi ve sosyal huzuru ortadan kaldırmıştır. Bu

durum üzerine meşrutiyet muhalifleri 31 Mart Ayaklanması'nı çıkararak siyasi açıdan monarşik sisteme dönmek için harekete geçmiştir. Hareket Ordusu'nun 31 Mart Ayaklanması'nı bastırması meşrutiyet sistemini güven altına almıştır. Sonuç olarak Hareket Ordusu, İttihat Terakki Cemiyeti'nin muhalifler karşısında ayakta kalmasını sağlayarak aynı zamanda meşruti sistemin devamını da sağlamıştır.

1.3.1. Tanzimat Fermanı

Tanzimat kelimesinin anlamı hukuki yapıda yapılan iyileştirme, kanun üstünlüğü ve kanuna dayalı düzene geçiş demektir (Ortaylı, 2008: 96). Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nde merkeziyetçi ve hukuk temelli reformları esas alan, batılılaşma eğilimlerini güçlendiren ve modernleşme sürecini sistemli bir şekilde devam ettiren bir dönem olarak öne çıkmaktadır (Tunaya, 2016: 28).

Tanzimat Fermanı, 1839 yılında Sultan Abdülmecid Dönemi'nde Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti idari ve siyasi yapısıyla birlikte toplumsal anlamda da yüzünü Batı'ya çevirmiştir. Osmanlı Devleti, açık bir şekilde Batı'dan etkilendiğini bu ferman ile ortaya koymuştur (Turan, 2019: 40).

Osmanlı Devleti'nde mutlak bir otorite ve yönetme gücüne sahip olan, güç ve kuvvetini hem İslam dininin temel esaslarından hem de Türk gelenek ve göreneklerinden alan padişah, Tanzimat Fermanı'yla birlikte mutlak otoritesini kendi rızasıyla sınırlandırmıştır. Osmanlı tarihinde Fatih, Yavuz ve Kanuni Sultan Süleyman gibi güçlü padişahların fermanlarında, hükümdarın devlet işlerinde mutlak karar yetkisine sahip olduğu ve tüm yetki ve izinlerin doğrudan padişahın tasarrufunda bulunduğu açıkça görülmektedir. Bu nedenle Tanzimat'la birlikte siyasi mekanizma açısından ortaya çıkan güç kaybı, Osmanlı devlet yönetiminde alışkın bir durum değildir ve Ferman, bazı tarihçiler tarafından "Haklar Beyannamesi" olarak ifade edilmiştir (Sarıkaya, 2023: 74-75; Tunaya, 2016: 28).

Tanzimat Fermanı'nın en önemli özelliği, teokratik devlet yapısında olan Osmanlı Devleti'nin siyasi ve hukuki alanlarda bazı yetkilerini demokratik yapılar gereğince başka erklere bırakmasıdır (Aktel, 1998). Ancak bazı yetkiler başka erklere devredilmesine rağmen padişahın yetkileri karşısında Osmanlı vatandaşları hiçbir zaman pozitif haklara sahip olmamıştır. Nitekim Tanzimat Fermanı, bu hakları doğal haklar olarak değil, padişahın bir lütfu olarak değerlendirmiştir.

Fermanın bir diğer önemli yönü ise, eşitlik ilkesine vurgu yaparken bunu hukuki bir temele değil, Osmanlılık düşüncesi olarak adlandırılan siyasi bir fikre dayandırmasıdır. Bu yaklaşımın temel amacı, Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik akımlarının yol açtığı isyanları engelleyerek devletin dağılmasını önlemektir (Tunaya, 2016: 30).

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilme sürecine bakıldığında, aydınlar, bürokratlar ve bazı askeri kesim var olan düzenden ve nizamdan hoşnut değildir. Yolsuzlukların önlenemez hale gelmesi, vergi ve askerlik işlerinin düzensiz olması Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin iç sebepleri olarak gösterilirken; Avrupa'nın baskısını azaltmak, uluslararası ilişkilerde saygınlık kazanmak ve son olarak Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanında ve boğazlar sorunu konusunda Avrupa'nın desteğini almak, dış sebepler olarak gösterilebilmektedir. Tanzimat Fermanı'nın ilanında dış etkenlerin, iç etkenlere kıyasla daha belirleyici olduğu hususunun bilinmesi önemlidir (Turan, 2019: 41).

Tanzimat'tan itibaren başlatılan batılılaşma ve modernleşme hareketlerinin temel amacı, merkezi devlet otoritesini güçlendirmek ve Osmanlı Devleti'ni uluslararası sistem içerisinde yeniden etkin bir aktör hâline getirmektir (Avcı, 2007: 2). Ancak Osmanlı'nın Batı ile kurduğu ilişkiler, çoğu zaman çift yönlü bir nitelik taşımıştır. Devlet, içeride merkezî otoriteyi pekiştirebildiği ölçüde dış politikada bağımsız bir görüntü sergileyebilmiş; buna karşılık içerideki çözülme dönemlerinde Batı ile kurulan ilişkiler giderek Osmanlı'nın egemenlik alanını daraltan bir mahiyet kazanmıştır.

Bu çerçevede Batılı devletler, özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanı sonrasında Osmanlı bürokrasisinin modernleşme ve reform girişimlerini desteklemiş, fakat bu destek, Osmanlı'nın güçlenmesine yönelik samimi bir dayanışmadan ziyade imparatorluğun ekonomik ve siyasal yapısını kendi çıkarlarına uygun biçimde yönlendirme amacını taşımıştır. Bu durum, batılılaşma girişimlerinin pratikte bir modernleşme projesi olmaktan çıkarak, imparatorluğun siyasi ve ekonomik bağımsızlığını aşındıran bir sürece dönüştüğünü göstermektedir.

Reformcu aydınlar, Batı'dan yalnızca bilim insanlarını değil, aynı zamanda Batı ilminin yöntemlerini, araştırma ve inceleme usullerini de Osmanlı ülkesine kazandırmayı amaçlamıştır. Ancak bu girişimler iki temel engelle karşılaşmıştır: Birincisi, modern bilimi din açısından sakıncalı gören tutucu ve skolastik zihniyet; ikincisi ise, önceliği kısa vadeli fayda arayışına veren idareci anlayıştır.

Birinci engelle yani tutucu ve skolastik yapı ile olan mücadele zaman içerisinde akamete uğratılmıştır ve modern düşüncenin, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren kısmen de olsa medrese çevresinde varlık gösterebildiği söylenebilir. Buna karşılık ikinci engel, yani idareci zihniyetle yürütülen mücadele çok daha zorlu olmuş ve gerçek bilim anlayışının kökleşmesini engelleyen asıl faktör bu olmuştur. Osmanlı padişahlarının orduyu ıslah etme çabalarından başlayarak, yöneticilerin gündelik sorunlar arasında bocalamalar yaşaması ve yetkilerini kötüye kullanması, ülkede hakiki bir bilim zihniyetinin ve araştırma geleneğinin yerleşmesini uzun süre engellemiştir (Ülken, 2013: 25-26).

Tanzimat Dönemi'nde aydınlar, bürokratlar ve askerler devlet yönetiminde padişaha baskı yapmıştır. Bu baskı süreci soyut adımlarla atılmış olduğundan yasal dayanaktan yoksunluk vardır. Bu istikrarsız ortamda Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin ardından kısa bir süre sonra şüpheli bir şekilde hayatını kaybetmesi, Osmanlı tahtında önemli bir istikrarsızlık dönemine yol açmıştır. Bu süreçte Sultan Abdülaziz'in yerine V. Murat tahta çıkarılmış; ancak V. Murat'ın akıl sağlığının yerinde olmaması nedeniyle kısa bir süre sonra tahttan indirilmiş ve yerine II. Abdülhamid Osmanlı tahtına geçmiştir (Kaştan, 2017: 91).

Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan modernleşme süreci, Osmanlı Devleti'nde merkezileşme, hukukî eşitlik, askerî düzenlemeler ve bürokratik rasyonelleşme gibi alanlarda köklü dönüşümleri hedeflemiştir (Avcı, 2007: 2). Ancak bu reformlar, özellikle dinî otorite ile ittihatçılar arasında gerilim yaratmış; toplumsal yapıda uzun vadeli bir ikilik doğurmuştur.

Meşrutiyet dönemine gelindiğinde bu ikilik, siyasal alanın genişlemesiyle daha görünür hâle gelmiş ve modernleşme yanlısı kesimlerle geleneksel-dinî çevreler arasında fikirsel ve sınıfsal bir çatışmaya dönüşmüştür. 31 Mart Ayaklanması (1909), işte bu tarihsel gerilimin somut bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet, anayasal yönetim ve parlamenter yapı, Tanzimat'la başlayan reform çizgisinin devamı olarak algılanmış ve bu duruma karşı çıkan muhafazakâr, dinî unsurlar ayaklanmada etkin rol oynamıştır.

Ayaklanmanın bastırılması amacıyla Selanik'te bulunan III. Ordu'dan oluşturulan Hareket Ordusu, modern, disiplinli ve merkeziyetçi askeri yapıyı temsil etmektedir. Bu nedenle Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girerek isyanı bastırması, bir bakıma

Tanzimat'tan itibaren sürdürülmeye çalışılan modernleşme çizgisinin gelenekçi muhalefete karşı kazandığı kritik bir güç mücadelesi olarak değerlendirilebilmektedir. Başka bir deyişle, Tanzimat'ın başlattığı dönüşüm süreci, 31 Mart Ayaklanması ile ciddi bir sınava tabi tutulmuş; Hareket Ordusu ise bu sınavda modernleşme yanlısı merkezî otoritenin fiilî gücünü temsil eden bir aktör konumuna yükselmiştir.

1.3.2. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'ndan sonra ilan edilen ve imparatorluk içerisinde daha kapsayıcı bir toplumsal düzen kurma amacı taşıyan ikinci önemli reform belgesidir. Tanzimat Fermanı'ndan farklı olarak Islahat Fermanı, özellikle gayrimüslim unsurların siyasi, hukukî ve toplumsal statülerine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler içermekte ve bu doğrultuda yirmiye yakın madde azınlık haklarına odaklanmaktadır (Gümüş, 2008: 216). Ali Paşa tarafından hazırlanan ve Sultan Abdülmecid tarafından 28 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen ferman, dönemin uluslararası siyasal ikliminin de etkisi altındadır. Nitekim Islahat Fermanı'nın ilanında başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinin diplomatik baskıları belirleyici olmuştur. Bu bağlamda ferman, bütün Osmanlı tebaasına yönelik genel bir toplumsal dönüşüm programından ziyade, azınlık unsurlarının imparatorluğa bağlılığını artırmak ve böylece dış müdahale ve baskıları sınırlandırmak amacıyla hazırlanmış bir düzenleme niteliği taşımıştır (Karataş, 2018: 619).

Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinde, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks tebaanın haklarını gerekçe göstererek iç işlerine müdahale etmesini engelleme düşüncesi etkili olmuştur. Ortodoksların haklarının korunması iddiası, Rusya açısından Osmanlı üzerinde baskı kurmanın bir aracı hâline gelmiş; bu durum Osmanlı'nın egemenlik anlayışıyla çeliştiği için iki devlet arasında gerilimi artırmış ve sonuçta Kırım Savaşı'na zemin hazırlamıştır. Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Fransa, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasını kendi jeopolitik çıkarları açısından gerekli gördüklerinden Osmanlı'nın yanında yer almışlardır. Osmanlı ise bu desteğe karşılık olarak Avrupa kamuoyuna modernleşme ve hukukî eşitlik yönünde irade gösterdiğini kanıtlamak amacıyla 1856 Islahat Fermanı'nı ilan etmiştir (Kiraz, 2018: 8).

Tanzimat Fermanı kişisel hak ve özgürlükleri temel düzeyde güvence altına alırken, Islahat Fermanı bu çerçeveyi genişleterek gayrimüslim tebaanın siyasi, idari ve hukukî statülerine ilişkin kapsamlı düzenlemeler getirmiştir. Ferman ile Müslüman ve

gayrimüslimler arasında askerlik yükümlülüğü, vergi, yargı ve memuriyet gibi alanlarda eşitlik ilkesi benimsenmiş; böylece azınlıkların devlet mekanizmasına katılımının kurumsal zemini oluşturulmuştur (Karataş, 2018: 619). Ayrıca fermanda, patrikhanelere kendi iç meselelerini görüşebilecekleri meclisler oluşturma hakkı tanınmış; iltizam sisteminin kaldırılmasıyla vergi tahsilinin doğrudan devlet görevlileri eliyle yürütülmesi kararlaştırılmıştır.

Bununla birlikte, Müslüman ve gayrimüslim ahali arasında hukukun üstünlüğüne dayalı tam bir eşitlik sağlanması hedeflense de Osmanlı toplumunun geleneksel yapısı, ilmiye sınıfının muhafazakâr tutumu ve Avrupa devletlerinin müdahaleci politikaları nedeniyle bu ideal tam anlamıyla hayata geçirilememiştir (Tunaya, 2016: 35).

1.3.3. Birinci Meşrutiyet Dönemi

Birinci Meşrutiyet, 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir. Meşrutiyet'in ilanını hazırlayan süreç hem iç hem de dış dinamiklerin etkileşimiyle şekillenmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, siyasi istikrarsızlık, idari çözülme ve ağır ekonomik yükler nedeniyle ciddi bir kriz ortamındadır (Durdu, 2003: 292-293) Buna karşılık Avrupa devletleri, Sanayi İnkılâbı sonrasında üretim kapasitesini artırmış ve buna bağlı olarak yeni hammadde kaynakları ile geniş pazar arayışına yönelmiştir (İzol & Cingöz, 2020: 382-383). Osmanlı coğrafyasının stratejik konumu ve zengin kaynak potansiyeli, imparatorluğu büyük güçlerin ekonomik ve siyasal nüfuz mücadelesinin merkezine yerleştirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, hem içte devlet otoritesini yeniden tesis etme ihtiyacı hem de dışarıdan artan baskı ve müdahaleleri dengeleme zorunluluğu nedeniyle meşrutî yönetimi bir çözüm yolu olarak benimsemiştir. Bu bağlamda Birinci Meşrutiyet, yalnızca bir yönetim biçimi değişikliği değil; devletin varlığını ve bütünlüğünü korumaya yönelik tarihsel bir siyasal seçenek olarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı egemenliğindeki Balkan coğrafyası, farklı etnik ve dini yapısıyla Osmanlı'nın yönetim konusunda zorlandığı bir coğrafyadır. Avrupa'da Osmanlı'nın bu coğrafyada zorlanmasını fırsat bilerek emperyalist hedeflerine buradan başlamıştır. Bu doğrultuda Sırbistan Osmanlıya ilk isyan eden millet olarak Rusya'nın gölgesinde hareket etmiştir. Yunanlılar, Viyana Kongresi ve Meternich kararlarına rağmen bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bu ortamda Osmanlı devlet adamları kurtuluşu Kanuni Esasi'nin ve Meşrutiyet'in ilanında görmüştür (Oğuz, 2022: 293-294).

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile amaçlanan toplumsal dönüşümün arzu edilen düzeyde gerçekleşmemesi, Osmanlı yönetiminde meşrutî sisteme geçiş yönündeki beklenti ve arayışları giderek güçlendirmiştir. Bu bağlamda Kuleli Vakası, bazı yabancı araştırmacıların (Engelhart ve Vambery) değerlendirmelerine göre, meşrutiyet ve hürriyet düşüncesinin ilk somut dışavurumlarından biri olarak görülmektedir (Marmara, 1999: 28). Ancak olayın esas niteliği, Sultan Abdülmecid döneminde gerçekleştirilen reformların ve özellikle gayrimüslim unsurlara verilen hakların, toplumun belirli kesimlerinde yarattığı hoşnutsuzluğa dayanmaktadır. Kuleli Vakası, henüz planlama aşamasındayken engellenmiş bir suikast ve isyan girişimi olup, eyleme dönüşmeden bastırılmıştır (Yılmaz, 2017: 519). Bu durum, Osmanlı modernleşmesinin daha erken tarihlerden itibaren merkezî otorite ile geleneksel-muhafazakâr unsurlar arasında derin bir gerilime yol açtığını göstermektedir.

Bu tarihsel gerilim, ilerleyen dönemlerde II. Meşrutiyet yıllarında daha görünür hâle gelmiş ve nihayet 31 Mart Ayaklanmasında açık bir siyasi kriz formunu almıştır. 31 Mart Ayaklanması, Kuleli Vakasında olduğu gibi, modernleşme ve meşrutî yönetim çabalarına karşı gelişen tepkisel bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte her ne kadar kanatlandırılamamış olsa da Kuleli Vakasına katıların meşruti sistemi savunan bazı kimseler olabileceği de söylenmektedir (Pedrosyan, 1969: 588). Ne var ki bu defa tepki, planlama aşamasında değil, doğrudan İstanbul sokaklarında kitlesel ve silahlı bir kalkışmaya dönüşmüştür. Ayaklanmanın bastırılması için Selanik'teki III. Ordu'dan teşkil edilen Hareket Ordusu, modernleşme yanlısı merkezî otoritenin askerî gücünü temsil etmiş ve böylece Tanzimat'tan beri devam eden reform çizgisinin, gelenekçi muhalefet karşısında fiilî bir güç müdahalesiyle korunması gerektiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla Kuleli Vakası ile 31 Mart Ayaklanması, aynı modernleşme-gericilik eksenli çatışmanın farklı dönemlere yayılmış iki safhası olarak görülebilir; Hareket Ordusu ise bu çatışmada devletin modernleşme yönelimini kurumsal ve askerî düzeyde savunan nihai aktör konumuna yükselmiştir.

1.3.4. Tersane Konferansı

Tersane Konferansı'nın toplanmasına zemin hazırlayan temel etken, Balkan coğrafyasında giderek artan siyasal ve etnik karışıklıklardır. Bu dönemde Rusya ve Almanya, Balkanlar üzerinde nüfuz tesis etme yarışına girmiştir. Rusya, Ortodoks-Slav unsurlarla tarihsel, dinî ve kültürel bağlarını stratejik bir araç olarak kullanarak Balkan uluslarını Osmanlı yönetimine karşı kışkırtmış ve ayrılıkçı hareketleri desteklemiştir. Zira

her iki devlet açısından Balkanlarda etkinlik kurabilmenin ön koşulu, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin zayıflatılmasıdır. Bu nedenle Balkan meselesi giderek uluslararası bir nitelik kazanmış ve nihayet söz konusu gelişmeler, Tersane Konferansı'nın toplanmasını zorunlu hâle getirmiştir (Çiftçi, 2017: 602).

Konferans, Balkanlarda özellikle Bulgar ve Sırp ayaklanmalarının ardından gerçekleştirilmiş olup Almanya, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti temsilcilerinin katılımıyla düzenlenmiştir. Konferansın açılışı sırasında Osmanlı Devleti, Kanun-i Esasi'yi top atışları eşliğinde ilan etmiştir. Anayasanın ilanı, Avrupa devletlerine Osmanlı'nın siyasi ve idarî yapısını "hukukun üstünlüğü" prensibi çerçevesinde yeniden düzenlemeye hazır olduğu yönünde sembolik bir mesaj niteliği taşımaktadır. Kanun-i Esasi ile Balkanların demokratik esaslara dayanarak ıslah edileceği vurgulanmış, böylece konferansta alınabilecek kararların Osmanlı iç işleyişini belirlemesinin önüne geçilmiştir. Bu durum, konferansın işlevsiz kalmasına ve dağılmasına yol açmıştır (Umunç, 2022: 1723).

Kanun-i Esasi, iki meclisli bir yasama yapısı öngörmekteydi. Buna göre halk tarafından seçilen Meclis-i Mebusan yasama faaliyetlerinde bulunacak, padişah tarafından atanan üyelerden oluşan Meclis-i Ayan ise ikinci kanat olarak yer alacaktır. Ancak anayasayı hazırlayan Mithat Paşa, dönemin siyasal dengeleri ve padişahın otoritesine yönelik muhtemel tepkiler nedeniyle padişahın yetkilerini geniş ölçüde sınırlamamıştır. Bu doğrultuda 1876 Anayasası bir halk hareketi ya da doktrini değildir.1876 Anayasasının halkoyuna sunulmaması, onun gerçek amacının meşrutiyet olmadığını göstermiş ve söz konusu anayasanın toplumun ihtiyaçlarına çare olamayacağı anlaşılmıştır. 1876 Anayasası özellikle saltanatın güçlendirilmesine yönelik bir çalışma olmaktan öteye geçememiştir (Karakaş, 2008: 179).

Anayasanın ilanı, Osmanlı'da siyasal dönüşümün tamamlandığı anlamına gelmemiş, aksine esas mesele anayasal hükümler doğrultusunda kurumların işlerlik kazanması olmuştur. Bu çerçevede seçim usulünü belirlemek amacıyla *"Talimat-ı Muvakkate"* hazırlanmış ve Meclis-i Mebusan için seçim süreci başlatılmıştır (Köylü, 2013: 66). Ancak I. Meclis-i Mebusan'ın açılmasından kısa süre sonra patlak veren 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı, siyasal süreci kesintiye uğratmıştır. Sultan II. Abdülhamid, savaşın yürütülmesinde meclisin sürece müdahil olmasının karar alma süreçlerini aksattığı gerekçesiyle 14 Şubat 1878'de meclisi süresiz olarak kapatmış ve mutlak monarşiye geri dönülmüştür. 1876 Anayasası sosyal ihtiyaçların giderilmesi amacıyla

hazırlanmamıştır. Buradaki temel amaç devlet nasıl kurtulur sorusuna cevap aramaktır (Şahin, 2008: 180-196). Halkın bu kapanışa sessiz kalmasında ise Batı'daki Meşrutiyet hareketlerinden farklı olarak Osmanlı toplumunda güçlü bir burjuva sınıfının bulunmaması; meşrutiyet fikrinin daha çok Genç Türkler ve İttihatçılar gibi aydın çevrelerce savunulan bir siyasal proje olması etkili olmuştur.

1.3.5. Reval Görüşmeleri

İngiltere ve Rusya arasında planlanan iş birliği ile ilgili haberler Osmanlı Devleti'nde endişeli bir bekleyişe neden oldu. Makedonya üzerine görüşülen ıslahat düşünceleri, Osmanlı Devleti'ndeki devrim guruplarını hareketlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı bu durum, Jön Türk hareketi içindeki genç subayları harekete geçirmiştir. Bağdat Demiryolu üzerinde yaşanan çekişmeler, İtalya'nın Trablusgarp'a göz dikmesi, büyük devletlerin Girit'ten çekilmeleri, Jön Türkler arasında Yunan işgalinin başlayacağı endişesini arttırdı. Ayrıca İngiliz ve Rus devlet adamlarının bir araya gelerek Makedonya konusunu tartışmaları Jön Türklerin devrim planlarını hızlandırmıştır (Toprak, 2019: 61).

Bu görüşmenin gerçekleşmesinin temel nedenlerinden biri, Makedonya demiryolu imtiyazının Avusturya'ya verilmesi üzerine İngiltere ve Rusya'nın bölgede artan rekabeti denetim altına alma arayışıdır. Reval görüşmeleri sonrasında iki devlet, Makedonya'da yabancı askerî varlığının artırılması yönünde kararlar almış; bu gelişme ise bölgede örgütlenmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde ciddi bir endişe yaratmıştır. Cemiyet üyeleri, Makedonya'nın elden çıkacağı düşüncesiyle Osmanlı merkezî idaresine ve uluslararası kamuoyuna yönelik protesto bildirileri yayımlamışlardır. Bu süreçte Kolağası Niyazi Bey'in yüz kişilik silahlı bir grupla Resne'de dağa çıkması, İttihat ve Terakki tarafından siyasî ve toplumsal bir baskı aracına dönüştürülmüş; Balkan kamuoyunda Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasını talep eden hareketler hız kazanmıştır (Uyanık, 2015: 5-6).

Öte yandan, bölgede isyanı bastırmak üzere görevlendirilen Arnavut Şemsi Paşa'nın Manastır'da Teğmen Atıf Bey tarafından öldürülmesi, devlet otoritesinin askeri ve idari anlamda çözülmekte olduğunun somut bir göstergesi olmuştur. Şemsi Paşa'nın ardından gönderilen Osman Paşa'nın Makedonya'da kaldığı evi ittihatçılar tarafından kuşatılmış ve Osman Paşa mukavemet göstermeden teslim olmuştur. Bu gelişmenin

ardından İttihat ve Terakki'nin Makedonya'daki silahlı teşkilatlanması fiilen üstünlük sağlamıştır (Ersin, 2021: 577-583).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 seçimlerinde elde ettiği başarıyla iktidara gelmiş ve sayısal üstünlüğü sayesinde saray ile diğer siyasi partiler üzerinde etkili bir kontrol ve baskı mekanizması kurmuştur. Partinin benimsediği baskıcı yönetim anlayışı, başta siyasi aktörler olmak üzere Saray, Bab-ı Ali ve azınlıkların oluşturduğu siyasi oluşumlar tarafından yoğun bir muhalefetle karşılanmıştır. Hocaoğlu'nun da belirttiği üzere, İttihat ve Terakki'nin yaklaşımı, İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemde farklılıkları kapsayıcı bir tutum sergilememiş; bunun yerine tekdüze, pragmatik ve standart bir yönetim anlayışını hâkim kılmayı amaçlamıştır. Devlete özgürlük ve eşitlik kazandırması beklenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, üstlendiği misyon doğrultusunda alternatifleri ortadan kaldırmış ve muhalefetsiz bir yönetim inşa etmek adına önemli bir mesafe kat etmiştir (Dönmez & Öztürk, 2018: 214).

1.3.6. İkinci Meşrutiyet Dönemi

Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla başlayan anayasal çalışmalar, Genç Osmanlıların azim ve kararlılıklarıyla 23 Aralık 1876'da ilan edilen Birinci Meşrutiyet ile şekil değiştirerek yeni bir boyut kazanmıştır. Lakin I. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı Rus Savaşı gerekçe gösterilerek 1878 yılında II. Abdülhamit tarafından süresiz tatil edilmiştir. Meşrutiyeti ilân etmek koşuluyla Genç Osmanlılar tarafından tahta çıkarılan II. Abdülhamit, 1908 yılında ilan edilecek II. Meşrutiyet'e kadar ülkeyi otoriter bir şekilde yönetmiştir (Bolat, 2014: 18-20).

Mutlakiyet sisteminin yeniden Osmanlı Devleti'ne hâkim olmasının ardından muhalif hareketler tekrar baş göstermiştir. Temel amaç ve hedefleri meşrutiyeti yeniden ilan ettirmek olan muhalifler yurt içinde ve yurt dışında farklı adlar altında cemiyetler kurarak mücadelelerine örgütlü olarak devam etmişlerdir. Avrupa'da faaliyet gösteren Jön Türk cemiyetlerinin yanı sıra Osmanlı sınırları içinde de cemiyetler kurulmuştur (Gül, 2020: 1098-1099).

Özellikle eğitim kurumlarında geniş bir yayılma alanı bulan özgürlükçü fikirleri öğretmenler de desteklemiştir. Sivil okulların yanı sıra Harp Okulu'ndaki öğrenciler arasında da özgürlük çalışmaları yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Baskı ve gözetim altında bulundukları halde talebeler memleketin idaresi ile alakadar olmuşlardır.

II. Meşrutiyet'in mimarı ve dönemin özgürlükçü hareketlerinin merkezi olarak kabul edebileceğimiz İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu da dönemin önemli okullarından olan Askerî Tıbbiye Mektebinde gerçekleşmiştir. İttihat Terakki Cemiyeti ilk olarak İttihadı Osmanî adıyla 1889'da kurulmuş, aynı yıl Paris'teki Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey ile bağlantı kurarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. İstanbul'da kurulan bu cemiyetin kurucuları İshak Sukûti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ve Mehmet Reşid'dir (Çiftçi, 2015: 117-118).

Paris'teki Jön Türklerle irtibat sağlanmasına rağmen özellikle Avrupa'nın çeşitli yerlerinde sürgün ve kaçak hayatı yaşayan diğer Jön Türklerle de ilişki kurulması gerekmektedir. Jön Türkler'in hepsi mutlakıyet yönetimini yıkmakta birleşmiş olmalarına rağmen, tekrar ilan edilmesi öngörülen meşrutiyet yönetiminin devlete vereceği şekil hakkında bir fikir birliğine sahip olamamışlardır. Çünkü Jön Türkler diye adlandırılan grup çeşitli din, etnik köken, siyasi ideolojiden insanları bünyesinde barındırmış, nitekim herkesin meşrutiyete yüklediği mana ya da anlam farklı olmuştur. Söz konusu cemiyet unsurlarının fikir ayrılıklarına rağmen birleştikleri tek nokta II. Abdülhamid istibdadına karşı takındıkları muhalif tavırdır (Güleçoğlu, 2018).

II. Meşrutiyet'in ilanında etkili bir diğer önemli gelişme Makedonya meselesidir. Büyük devletlerin baskıları sonucunda Osmanlı Devleti Makedonya'ya Hristiyan bir valinin atanmasını kabul etmiştir (Altıntaş, 2005: 87). Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyetinin tepkisiyle karşılaşmıştır. İttihatçılar Manastırda bulunan elçiliklere bu durumu protesto eden telgraflar çekerek siyasi açıdan varlıklarını tanıtmıştır.

Makedonya'da yoğunlaşan dış baskılar İttihat ve Terakki yöneticilerini ihtilale yaklaştırmıştır. Bu doğrultuda birçok genç subay Makedonya'daki durumu kabullenmeyerek İttihat ve Terakki'ye katılmıştır. Abdülhamid'in Makedonya konusunda izlediği teslimiyetçi politika İttihatçıları silahlı mücadeleye yönlendirmiştir. Reval görüşmelerinden sonra Niyazi Bey ve Enver Bey'in başlattığı silahlı mücadele (Rahman, 2019: 456), 1908 yılında yaşanacak olayların zirveye ulaşmasına neden olurken, Abdülhamid döneminin baskı rejiminin sona yaklaştığının görülmesinin ön adımları sayılmıştır. Makedonya olaylarının sonucunda Abdülhamid meşrutiyeti ilan etmiştir (Aybars, 2025: 111).

1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girmesini amaçlayan İttihat ve Terakki'nin faaliyetleri, özellikle Rumeli bölgesinde etkili olmuştur. Her ne kadar Meşrutiyet

hareketinin ideolojik merkezi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karargâhı Selanik'te bulunuyorsa da olayların beklenenden hızlı gelişmesi sonucunda Meşrutiyet'in ilan yeri günümüzdeki Makedonya sınırları içerisinde gerçekleşmiştir. 3 Temmuz 1908 tarihinde Resne'de Kolağası Resneli Niyazi Bey'in dağa çıkışıyla başlayan devrim süreci (İleri, 2005: 3), 1876 Anayasası ile yönetim isteyen gruplar tarafından düzenlenen ve Rumeli Mitingleri olarak bilinen toplantılarla hız kazanmıştır.

Balkanlar'daki olumsuz gelişmeler, II. Abdülhamid'i yeni bir sadrazam arayışına yöneltmiş ve 22 Temmuz 1908'de Kâmil Paşa'nın yerine Said Paşa (1838-1914) tekrar sadârete atanmıştır. 23 Temmuz 1908'e (10 Temmuz 1324) gelindiğinde ise, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır şubesindeki askerî ve sivil liderler tarafından, 21 pare top atışıyla hürriyet resmen ilan edilmiştir (Sarıaslan, 2023: 171-172).

II. Meşrutiyet Dönemi 24 Temmuz 1908 tarihinde Padişah II. Abdülhamit'in iradesiyle Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi ile başlamıştır. Bu dönem, görüş ayrılıklarına rağmen, 24 Temmuz 1908'den 16 Mart 1920 tarihine kadar sürmüştür. Bu dönemin en önemli olayları; siyasi partilerin ortaya çıkışı, 31 Mart Vak'ası, Bâb-ı Âli Baskını, Sıkıyönetim uygulaması, siyasi cinayetler ve basın hareketleridir. (Kaan, 2021: 350). Meşrutiyet'in ilanı İstanbul merkezli bir siyasal dönüşüm olmakla birlikte, bu yeniliğin etkileri yalnızca başkentle sınırlı kalmamış, taşrada da farklı düzeylerde toplumsal ve siyasal yankılar uyandırmıştır. Taşra halkının Meşrutiyet'e yönelik tutumu, bölgesel sosyal yapı, yerel idari örgütlenme, dini otoritelerin nüfuzu ve merkezî yönetimle ilişkiler gibi unsurlara bağlı olarak değişmiştir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından taşrada ortaya çıkan toplumsal ve siyasal hareketlilik, önce Trabzon'da halkın Meşrutiyet'e sahip çıkmasıyla görünür hâle gelmiş, bunu Erzurum'da yaşanan gelişmelerin oluşturduğu siyasal canlanma izlemiş; süreç, 1909'da Adana'da meydana gelen Ermeni olaylarıyla daha derin ve çatışmalı bir boyuta taşınarak imparatorluğun farklı bölgelerinde Meşrutiyet'in toplumsal karşılığını ve yarattığı gerilimleri gözler önüne sermiştir.

Bu doğrultuda 31 Mart Vakası sırasında İttihat ve Terakki'nin İstanbul'daki nüfuzu zayıflamış olsa da taşradaki etkisi daha belirgin olmuştur. Trabzon halkı meşruti idarenin güvende olduğundan emin olmak adına Babıâli'ye yoğun telgraflar göndermiş, vali ve yerel yöneticiler aracılığıyla İstanbul'dan sürekli bilgi istemiştir. O dönemde Trabzon'da görev yapan İngiliz Konsolosu Longworth'un raporlarında, sivil ve askerî

yetkililer ile bölgedeki Rum dinî liderlerinin ve Belediye Başkanı'nın durumu kontrol altına alarak taşkınlıkları önlemede başarılı oldukları ifade edilmektedir (Ahmetoğlu, 2011: 8).

Öte yandan, 31 Mart Ayaklanması'ndan kısa süre önce Erzurum'da İstanbul'dan gelen vergidarlara karşı bir ayaklanma çıkmıştır. Görünürde hayvan vergisine tepki olarak ortaya çıkan bu ayaklanmanın altında, merkezî yönetimin demokratik değerler doğrultusunda hareket etmediğine dair bir rahatsızlık bulunmaktadır. Erzurum halkı gelirinin olmadığını belirterek vergi veremeyeceğini İstanbul'a bildirmiş, halkın seçtiği bir heyet hazırladığı arzuhali valiye teslim etmiştir. İttihatçılar ve celepler Abdülhamid'den vergilerin kaldırılmasını talep etmiş; sonuçta Abdülhamid her iki verginin de kaldırıldığını ilan etmiştir (Alpaslan, 2013: 99-102).

31 Mart Ayaklanması'nın koşulları Anadolu'da hazırlanmış olduğu için, merkezi İstanbul olan bu isyanın tepkileri Anadolu'nun bazı yerlerinde de görülmüştür. Erzurum'da meydana gelen olaylar, merkezi otoritenin zayıflığı ile dinî söylemleri kullanan çıkar gruplarının kışkırtmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca Anadolu'da İttihat ve Terakki Partisi örgütlerinin henüz yeni teşekkül etmesi ve Makedonya'daki yapılanma kadar güçlü olmaması, söz konusu olayların genişlemesine zemin hazırlamıştır (Aysal, 2006: 38).

Bununla birlikte, Adana bölgesindeki Ermeniler Meşrutiyet öncesi dönemde Osmanlı yönetimiyle barışık bir yaşam sürmüş, Türkler ile Ermeniler arasındaki ilişkiler karşılıklı güven temelinde gelişmiştir (Karlangıç, 2018: 94). Ancak Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Ermeniler, yabancı devletlerin kışkırtmalarıyla bağımsızlık fikrine yönelmiş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasi faaliyetlerini açıkça yürütmeye başlamışlardır. Bu dönemde Ermeni komiteleri Kilikya Ermeni Krallığı'nı yeniden kurma hedefi doğrultusunda örgütlenmiş, özellikle Adana ve çevresinde çalışmalarını yoğunlaştırmıştır (Gülekoğlu & Eyicil, 2024: 192-193). Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı Ermeniler arasında kimlik ve etnik araştırmaları artırmış, bu da Türk-Ermeni ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır (Karlangıç, 2018: 95).

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan itibaren başlatılan yenilik hareketleri devletin gücünü artırmayı hedeflemiş, ancak halkın iradesinin bu yeniliklere yeterince dâhil edilmemesi pek çok reformun yüzeysel kalmasına yol açmıştır. 19. yüzyılda dünyada görülmeye başlayan yeni yönetim anlayışları, Osmanlı aydınlarını ve bürokratlarını

etkilemiş, meşrutiyet fikrinin güç kazanmasını sağlamıştır. 1876'da ilk kez ilan edilen meşrutiyet, yaşanan siyasi mücadeleler sonucunda 1908'de yeniden yürürlüğe girmiştir.

Osmanlı'da 1876–1914 arasında yaşanan siyasi, idari, askerî, ekonomik ve toplumsal gelişmeler Cumhuriyet'in inşasında önemli bir temel oluşturmuştur. Meşrutiyet döneminin siyasi birikimi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda belirleyici rol oynamış; bu da yeni Cumhuriyet'in Osmanlı'dan tamamen kopuk bir yapıda olmadığını ortaya koymuştur (Aykaç, 2021: 647-648).

1.3.7. İkinci Meşrutiyet Hakkında Sultan Abdülhamid'in Düşünceleri

Sultan Abdülhamid, İttihat Terakki'nin baskıları sonucu II. Meşrutiyet'i ilan etmiştir. Böylece yeni durumu kabullenmiş bir zamanlar taviz vermediği monarşik yapısını esnetmiştir. Bu doğrultuda Meşrutiyet, Abdülhamid tarafından koruma altına alınmıştır. Bir başka bakış açısına göre ise, Abdülhamid'in Meşrutiyet'i ilan etmesinde kendisine muhaliflik yapan bazı siyasi odakları susturmuştur (Yılmaz, 2023: 295).

Sultan Abdülhamid'in Meşrutiyet ile ilgili dikkat çeken bazı sözleri şunlar olmuştur: "*Meşrutiyetin duyurulmasından kısa bir müddet sonra Anayasanın ilanı benim zamanımda olmuştur, kurucusu benim. Bir müddet görülen lüzum üzerine yürürlükten durdurulmuştu. Nazırlar Kuruluna gidiniz bunları söyleyiniz ve ilan için tutanağın yazılmasını istediğimi bildiriniz*" (Karal, 2011: 40; akt. Yılmaz, 2023: 295).

Sultan Abdülhamid, Osmanlı toplumunun meşrutiyet yönetimini sürdürebilecek siyasal olgunluğa sahip olmadığını düşünmekte ve halkın temsilcilerini seçme bilincinden dahi yoksun olduğunu ifade etmektedir. Ona göre meşrutiyetin yeniden ilanı, toplumda disiplin kaybı, siyasal kargaşa ve otorite boşluğu yaratmıştır. Nitekim II. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan düzensizlikler, basında kontrolsüzlük ve askerî disiplin sorunları, Abdülhamid'in bu konudaki kaygılarını güçlendirmiştir. Sultan Abdülhamid meşrutiyet sisteminin devletin yıkılmasına ve dağılmasına neden olacağını ifade etmiştir. Bu doğrultuda 1909 sonrası dönemde hükümete geçen ittihatçılar izledikleri politikalar sonucunda Balkanlar'ın elden çıkmasına neden olmuştur (Arvasi, 2011: 137). İttihat ve Terakki'nin meşrutiyeti yeniden tesis etmesine karşı şüphe duyan Abdülhamid, hürriyet söyleminin toplumsal disiplini zayıflatacağını düşünmüş; 31 Mart Ayaklanması da bu öngörünün somutlaştığı bir olay olarak görünmüştür. Askerlerin itaatsizliği ve dini söylemlerle harekete geçen kalabalıkların sokak gösterileri, meşrutiyet düzenine yönelik toplumsal hazırlıksızlığı açık biçimde ortaya koymuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYET DÖNEMİ'Nİ ETKİLEYEN KİŞİLER VE GELİŞMELER

2.1. 31 Mart Ayaklanmasında Arnavutlar

II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden dönemde oluşan görece hoşgörü ortamı, Arnavutların bağımsızlık yönündeki taleplerini daha açık biçimde dile getirmelerine zemin hazırlamıştır. 17 Aralık 1908 tarihinde gerçekleştirilen Mebusan Meclisi seçimlerinde ise Arnavut temsilciler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalif bir tutum benimsemiştir. Çünkü İttihat Terakki Cemiyeti her ne kadar Osmanlıcılık fikir akımı üzerine inşa edilmiş olsa da bu dönemde milliyetçi bir çizgi izleyerek toplumsal alanda Türklük propagandası yapmaya başlamıştır (Yücel, 2020: 508).

Osmanlı Devleti'ne İslami bakış açısıyla ya da başka bir ifade ile ümmet bilinciyle bağlı olan Arnavutlar için bu durum kabul edilmemiştir. Nihayetinde 17 Aralık 1908 Mebusan Meclisi seçimlerinde Arnavutlar kendi adaylarını desteklemiştir. Yapılan seçimler sonucunda meclise giren Arnavut mebuslar incelendiği zaman (İsmail Kemal Bey, Müfit Bey, Esat Toptani Paşa) bu kişilerin ilerleyen süreçlerde Arnavut milliyetçiliğinin öncüleri olduğu görülmüştür (Altun, 2020: 746).

Sultan II. Abdülhamid'e göre, Arnavutların 31 Mart Ayaklanması'ndaki rolü etnik milliyetçilik bağlamında değerlendirilmiştir. Ayaklanmada başrolü oynayan iki kişiden biri olan Berat mebusu İsmail Kemal (diğeri Kâmil Paşanın oğlu Sait Paşa) Arnavut kökenlidir. İsmail Kemal'in yakın arkadaşı ve ileri gelen muhaliflerden olan Ergiri mebusu Müfit Bey de Arnavut'tur. Ayrıca 31 Mart Ayaklanmasını başlatan Hamdi Çavuş da Arnavut kökenli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda İsmail Kemal ve Müfit Bey'in ayaklanmanın çıkması için Hamdi Çavuş'u örgütlemiş olması gayet doğal bir eylem olarak değerlendirilebilmektedir (Altun, 2020: 748).

Ayaklanmada isyancıların grup liderlerinin çoğunun Arnavut olduğu bilinmektedir. Bu desteğin temelinde, Meşrutiyet öncesi dönemde başlayan Arnavut milliyetçiliği yer almaktadır. Nitekim 93 Harbi'nin sonunda Arnavutluk topraklarının bir kısmında küçük milli devletler kurulmuş, bu durum Arnavut milliyetçiliğinin doğmasına ve Arnavutların teşkilatlanmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk ve diğer Balkan topraklarını koruyamaması da milliyetçiliğin güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

Ancak Arnavutların İslami kimlikleri ile Osmanlı Devleti'ne geleneksel olarak bağlı oldukları bilinmektedir. Bu durumdaki kırılma, İttihat ve Terakki'nin Türkleştirmeci politikalarıyla yaşanmıştır. İttihatçıların bu politikaları Arnavutlarda dışlanmışlık hissi uyandırmış; bu sebeple Arnavutlar, 31 Mart Ayaklanması'nda İttihat ve Terakki yönetimine karşı duydukları öfke ile isyancıları desteklemiştir (Akşin, 2015: 98-99).

İslam aleminin bir parçası olan Arnavutlar, gayrimüslimler gibi hareket etmiş ve Osmanlıdan bağımsızlık taleplerinde bulunmuş, bu doğrultuda Avrupa'da destek aramaya başlamışlardır. Önemli Arnavut liderlerinden biri olan İsmail Kemal Bey, Avrupalı devletlerin elçiliklerine ve Babıâli'ye bağımsızlık yolunda uyarı mektubu göndermiştir. Gönderilen bu uyarı mektubunda Arnavutçanın resmi dil ilan edilmesi, Arnavutluk bayrağının Osmanlı ve Avrupa tarafından tanınması yer almıştır (Ahmad, 2017: 82).

Arnavut milliyetçiliğinin yükseldiği dönemde İsa Bolatin, Ahmet Müfit Bey, Avlonyalı İsmail Kemal Bey ve İbrahim Temo gibi önde gelen Arnavut liderleri, Osmanlı yönetimine karşı bağımsızlık taleplerinin şekillenmesinde ve Avrupa'dan destek arayışlarının örgütlenmesinde belirleyici aktörler olarak öne çıkmışlardır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin başlangıcında İsa Bolatin, Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk topraklarını Rusya'ya karşı koruyan bir kahraman olarak tanınmaktadır. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise Osmanlı Devleti'nin eski gücünü yitirmekte olduğunu fark ederek bağımsız bir Arnavutluk'un kurulması yönünde faaliyetlerde bulunmuştur. Meşrutiyet öncesi dönemde Arnavutluk civarında yaşayan Müslüman halka zulmeden Sırplara karşı verdiği mücadeleler sonucunda Sultan II. Abdülhamid tarafından "*bey*" unvanıyla onurlandırılmıştır (Olgun, 2020: 889).

II. Meşrutiyet sonrasında artan siyasal özgürlük ortamı, İsa Bolatin gibi yerel liderlerin milliyetçi taleplerini daha açık biçimde dile getirmelerine imkân tanımıştır. Ancak bu süreçte Osmanlı bünyesinde farklı unsurların siyasal taleplerini yüksek sesle ifade etmeleri, merkezî otoritenin zayıfladığı yönündeki algıyı güçlendirmiş ve toplumsal huzursuzlukların artmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, özellikle 31 Mart Ayaklanması gibi olaylarda görüldüğü üzere, II. Meşrutiyet'in yarattığı siyasal özgürlük ortamının kısa sürede istikrarsızlığa dönüşmesine neden olmuştur (Olgun, 2020: 889).

II. Meşrutiyet Dönemi'nin bir diğer önemli simalarından biri olan İsmail Kemal başlangıçta Sultan Abdülhamid'i desteklerken daha sonraki süreçte Sultan'a muhalefet eden çevrelerle, özellikle Prens Sabahattin ve ekibiyle birlikte hareket etmeye başlamıştır. Abdülhamid dönemi boyunca Balkanlar'da yaşanan İngiltere-Rusya savaşında, İngiltere'nin desteklenmesi gerektiğini savunmuş, Rusya'nın Panslavizm politikasının Osmanlı Devleti açısından ciddi bir tehdit oluşturduğunu ve bu politikanın Balkanları tehlike altına soktuğunu belirten bir rapor hazırlayarak Sultan'a sunmuştur (Altun, 2020: 747).

Avlonyalı İsmail Kemal gibi bağımsızlık eylemlerinde bulunan bir diğer Arnavut ayrılıkçı lideri olan İbrahim Temo, Sultan Abdülhamid döneminde yaşanan olumsuz siyasi ve askeri gelişmeler neticesinde yönetime yönelik eleştirel ve eylemsel yaklaşımlarda bulunmuştur. İttihadı Osmanî Cemiyeti'nin kuruluşunda yer almış ve bu cemiyet Genç Osmanlıların devamı olarak bilinmektedir. İbrahim Temo, devletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulabilmesi için Meşruti yönetimi savunmuştur (Emin, 2023: 6).

İttihat Terakki Cemiyeti, Firzovik'te toplanmış olan milliyetçi ve muhafazakâr Arnavut önde gelenlerine, Abdülhamid'e dokunulmayacağını ve kendilerine tanınan ayrıcalıkların devam edeceğini söyleyerek II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında kendilerine destek olmalarını istemiştir. İttihatçıların amacı herkesin eşit ve özgür olduğu bir siyasi yapılanma kurmak iken, Arnavutların amacı ise Osmanlıdan küçük çaplı bir siyasi özerklik elde etmektir (Altun, 2020: 760).

Meşrutiyet Dönemi'nde Arnavut aktörleri içerisinde ayrılıkçı eylemlerde bulunmayan, devletin selametini meşruti idarede gören, bu doğrultuda İttihat Terakkiye yakın bir siyaset izleyen Ahmet Müfit Bey gibi aktörler de bulunmaktadır. Bu çerçevede, Balkan siyasetindeki gelişmeleri yakından takip eden Ergiri Mebusu Ahmet Müfit Bey, hem uluslararası güç dengelerine ilişkin değerlendirmeleri hem de Osmanlı bürokrasisine ilettiği uyarılarıyla merkezî yönetime önemli katkılarda bulunmuştur. Balkanlardaki Slav devletlerinin ittifak yaptıklarını bunun çok tehlikeli olabileceğini dışişlerine bildirmiştir. Bu dönemde İtalyan yayılmacılığına karşı önlem olarak Arnavutluk'taki birliklerin silahlandırılması tartışmaları yaşanmıştır. Bilindiği üzere Arnavutluk isyanları sonucu İttihatçılar bölgenin silahsızlandırılması yönünde karar almıştır. Dolayısıyla bu durum bölgede İtalya'nın rahat hareket etmesine olanak sağlamıştır (Zeyrek, 2012: 309).

2.2. İttihat Terakki Cemiyeti'nin Kurulması

İttihat Terakki Cemiyeti'nin ilk hali İttihat-ı Osmani Cemiyeti'dir. İttihat-ı Osmani Cemiyeti, 1889 yılında kurulmuş ve kurucuları İbrahim Temo, İshak Sükuti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet'tir. Bu kişilerin tıp fakültesi öğrencileri olduğu bilinmektedir. Sonraki dönemlerde askerler, memurlar ve yazarlar cemiyetin çalışmalarına katılarak güçlenmesini sağlamıştır. Kısa bir zaman sonra cemiyet Sultan Abdülhamid karşıtlarının toplandığı bir çatı konumuna gelmiştir (Coşar, 2018: 3). Bu durumun ortaya çıkmasında etkili olan faktörler kısaca özetlenecek olursa: 1877 yılının başlarında Mithat Paşa'nın sürgün edilmesi, Mebusan Meclisi'nin dağıtılması, basına yönelik sansür uygulamaları, özgürlüklerin kaldırılarak kısıtlanması, Abdülhamid'in kurmuş olduğu hafiye sistemi, özel mahkemeler kurularak yargılamaların gerçekleştirilmesi ve son olarak yapılan sürgünlerle muhalefetin tamamen sindirilmesi şeklindedir (Akşin, 2014: 47-48).

İttihat Terakki Cemiyeti, kuruluşundan kısa bir süre sonra Paris'te faaliyette bulunan Jön Türk hareketinin lideri Ahmet Rıza Bey'le bağlantı kurmuştur. Ahmet Rıza Bey ile yapılan görüşmeler neticesinde *"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"* ismini almıştır (Savaş, 1998: 2). 31 Mart Ayaklanması ile İttihat Terakki arasındaki bağlantı incelendiğinde karşımıza şu bulgular çıkmaktadır. İsyanda başı çeken İttihat Terakki'nin mason localarından ve bazı İslami cemiyetlerden destek almış olduğu görülebilmektedir. İttihat Terakki'nin kuruluşuna bakıldığında Sabetaycı'larla sıkı ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Bu durumu daha da açıklayabilmek için Selanik'te Sabetaycı'larla masonların İttihat Terakki'nin kuruluş aşamasında çok güçlü olduklarını ve onlarla Sultan Abdülhamid'e karşı ittifak halinde oldukları bilinmektedir (Köksal, 2023: 32).

İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet sonrasında kurulan Meclis-i Mebusan'da yer almasına rağmen hükümette bulunmamıştır. Buna karşın, askeri gücünü kullanarak meclis ve hükümette etkin olmuş ve devlet işlerine müdahale etmiştir (Şendal, 2019: 12). Ayrıca kendi çatısı altında bulunmayan cemiyetlere ve basın-yayın organlarına gittikçe baskısını arttırması ve geçmişte yaşadığı husumetlerden dolayı kin gütmesi İttihat ve Terakki'nin birleştirici vasfını kaybetmesine neden olmuştur. Bu dönemde İttihat Terakki uygulamalarının otoriteryen yönetim uygulamalarına benzediği görülmektedir. Otoriteryen yönetim anlayışı en genel tanımıyla toplumdan ya da milletten koşulsuz bir itaat talep etmektedir. Bu anlayışa göre millet merkezi otoritenin denetimi altında olmalıdır. Bunun yanında yapılan yenilik ve düzenlemelerde halkın rızası ya da ihtiyacı

göz önünde bulundurulmamaktadır. Bu nedenle yönetim siyasi elitlerin ellerinde olmalıdır. İttihat Terakki yöneticilerinin ya da yönetiminin otoriteryenizm anlayışıyla benzerliği askeri ve sivil elitlerden kurulmuş olmalarıdır. Taşra unsuru olan Anadolu halkından kimsenin temsilde bulunmadığı ittihatçı yapı, onları siyasi ve askeri elit statüsünde konumlandırmıştır (Karakaş, 2008: 404-405).

İttihat ve Terakki'nin hükümete yönelik baskıları kısa süre içinde siyasi istikrarsızlığın ortaya çıkmasına yol açmış ve Said Paşa Hükümeti istifa ederek yerine Ahrar Fırkası yanlısı Kâmil Paşa sadrazam olarak atanmıştır (Mehmetefendioğlu, 1996: 6-7). Bu karışık ve istikrarsız ortamda ülke seçime hazırlanırken, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, Yunanistan'ın Girit'i kendi topraklarına katması, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması ve bazı İttihatçı karşıtlarının faili meçhul cinayetlerle öldürülmesi, İstanbul'da İttihatçılar açısından güvensiz bir ortam yaratmıştır. Bu gelişmelerin ardından hem İstanbul'un hem de İttihatçıların güvenliğini sağlamak amacıyla, 3. Ordu'ya bağlı Avcı Taburları Selanik'ten İstanbul'a sevk edilmiştir. 17 Aralık'ta Kâmil Paşa hükümetinin bir gensoru sonucu görevden alınmasının ardından, İttihatçılara yakınlığıyla bilinen Hüseyin Hilmi Paşa sadrazamlık makamına getirilmiştir. Ayrıca, Serbestî Gazetesi yazarı Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü'nde bir suikast sonucu öldürülmesi, İttihatçı karşıtlığını daha da artırmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda, 1908'in 12-13 Nisan gecesi IV. Avcı Taburu'na bağlı askerler subaylarını hapsederek "şeriat isteriz" talebiyle ayaklanmış ve tarihimizde 31 Mart Vakası olarak anılan olay başlamıştır (Bukarlı, 2016: 93-94).

2.3. Ordu ve Siyaset

Türk milleti, tarihin eski dönemlerinden itibaren ordu ve askerliğe büyük önem vermiş ve ordu-millet özelliğini tarihinin başlangıcından bugüne kadar muhafaza etmiştir. Bozkır coğrafyasının zor şartlarında ve kültür dokusunda yaşayan Türk toplumlarının sosyal hayatında ve devlet örgütlenmelerinde askerî bir disiplin hüküm sürmüştür (Köseoğlu, 2021: 43). Bu disiplin, ordu-millet geleneğini meydana getirmiştir. Askerliği, meslekten ziyade kutsal bir görev olarak benimseyen Türkler, ordu-millet anlayışı doğrultusunda hareket ederek, orduyu toplum ile bir tutmuş ve askerlik müessesesini toplumdan ayrı düşünmemiştir. Bu amaç doğrultusunda çocuklar küçük yaşlardan itibaren askerliğe özendirilmiş; kadınlara dahi ata binme ve ok atma öğretilmiş ve silah kuşandırılmıştır. Milleti oluşturan her birey, devletin bekası için her an savaşabilecek şekilde yetiştirilmiştir. Türk toplumunun ortak bir ülkü etrafında buluşmasını sağlayan bu

anlayış, devletin bekası için önemli bir unsur olarak görülmüş ve gelecek nesillere aktarılmıştır (Karaduman, 2025: 546). Bu sebepledir ki Türklerde asker ve ordu, tarihin her döneminde önemli bir paydaş olarak görülmüştür. Ancak Osmanlının son dönemlerinde ordu ve askerî yapılanma bozulmaya başlamıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde Osmanlı Devleti, askerî bakımdan ciddi bir gerileme süreci yaşamaktadır. Özellikle Balkanlar'daki küçük devletlerle dahi mücadele etmekte zorlanan Osmanlı ordusu, yapısal anlamda köklü bir ıslahata ihtiyaç duymaktadır. Bu gerilemeye somut bir örnek olarak, Abdülaziz döneminde Akdeniz'in en güçlü donanmalarından biri olan Osmanlı donanmasının, Abdülhamid döneminde en geri kalmış donanması durumuna gelmesi gösterilebilir. Japonya'ya nişan götürmek üzere görevlendirilen Ertuğrul adlı geminin, uzmanların uyarılarına rağmen gönderilmesi ve batması bu durumu teyit etmektedir (Bayur, 1991: 248-249).

Osmanlı Ordusu'nun bu denli geri kalmışlığı padişah tarafından da bilinmektedir. Ancak Sultan Abdülhamid'in reform girişimlerinde temkinli davranmasının ardında, kendisinden önce Sultan Abdülaziz'in ordu mensupları tarafından tahttan indirilmiş olması gerçeği yatmaktadır (Marmara, 1999: 52). Bu tarihsel deneyim, Abdülhamid'in ordu üzerindeki kontrolü sıkılaştırmasına ve askerî reformları merkezi otoriteyi zayıflatmayacak ölçüde sınırlı tutmasına neden olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilanında ordu büyük bir misyon üstlenmiştir. Resneli Niyazi Bey ve Enver Bey gibi subayların dağa çıkması ile birlikte Anayasa tekrar yürürlüğe girmiş ve Meclis-i Mebusan açılmıştır. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası oluşan siyasi boşluk ve otorite zayıflığı, özellikle askerî disiplindeki gevşeme ve ordunun siyasete müdahil olma eğilimleri, 31 Mart Ayaklanması gibi toplumsal ve askerî tepkilerin ortaya çıkması için uygun bir zemin yaratmıştır. Jön Türk hareketi büyük bir kitlesel güçten yoksun olsa da, II. Abdülhamid'in iç çatışma kaygısıyla direnç göstermemesi hareketin başarısını kolaylaştırmıştır (Zeyrek, 2014: 44–45).

Meşrutiyet döneminden sonra ilk düzenleme ordu teşkilatında gerçekleştirilmiştir. Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, yayımladığı emirle askerî disiplinden yoksun personelin uzaklaştırılmasını, istibdat devrinde siyasi suçlardan cezalı olan subay ve erlerin ise affedilmesini sağlamıştır (Taş & Yetişgin, 2024: 882).

Meşrutiyet döneminde Osmanlı ordusunda ast-üst ilişkilerinin ciddi biçimde zayıfladığı görülmektedir. Söz konusu disiplin bozukluğunun ortaya çıkmasında, görev

süresi dolmasına rağmen terhis edilmeyen erlerin durumu önemli bir etken olmuştur (Türkmen, 2000: 585).

Osmanlı ordusunda terfi sistemi, geleneksel hiyerarşik ilkelere uygun biçimde işletilmemektedir. Terfi süreci belirli bir düzen ve objektif ölçütler çerçevesinde yürütülmediğinden, yükselme çoğu zaman kişisel yakınlıklar ve siyasi ilişkiler doğrultusunda şekillenmektedir. Ehliyet ve liyakat esasları gözetilmeksizin bazı erlerin doğrudan atamayla birçok subaydan daha yüksek rütbeli makamlara getirilmeleri, ordudaki disiplin ve adalet duygusunu zedeleyen önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır (Marmara, 1999: 53).

İttihat ve Terakki, mektepli subaylar aracılığıyla ordudaki hâkimiyeti ele geçirerek alaylı subayları tasfiye etmiştir. Bu dönemde alaylı subaylar ile mektepli subaylar arasındaki çatışma ortamı, önce üst kademelerde, ardından alt rütbedeki askerler arasında da yaygınlaşmıştır. Alaylı subayların tasfiye edileceği haberleri duyuldukça, bu grup Meşrutiyet'e muhalif olan güçlere destek vermeye başlamıştır (Akıncı, 2018a: 31). Aynı şekilde devlet memurluğu kadrolarında da cemiyetin belirlediği kişiler getirilerek kadrolaşma yolunda önemli hamleler yapılmış; ordudan ve memurluktan atılanlar işsiz kalarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tavır almaya başlamıştır (Ergin, 2017: 433).

Askerî yapıda ortaya çıkan bu siyasal müdahil olma sorunu, kısa süre içinde merkezî otoritenin zayıfladığı bir ortam yaratmıştır. Dönemin yasalarına göre, siyasete karışan askerler için açık bir yaptırım söz konusu değildir; zira ceza kanununda bu fiile ilişkin açık bir hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle askerlerin siyasete müdahalesi herhangi bir engelle karşılaşmamakta, bu da hem disiplin hem de otorite açısından ciddi sorunlar yaratmaktadır (Türkmen, 2000: 586–587).

Bu ortamda Enver Paşa, II. Meşrutiyet Dönemi'nde hızlı bir şekilde rütbeleri aşarak mirliva rütbesiyle Harbiye Nazırı olmuş; ordunun genç ve dinamik olmasını istemiş ve emekliliği gelmiş olan paşaların emekli edilmesini sağlayarak, ordunun siyasetten uzak durmasına dikkat etmeye çalışmıştır (Türkmen, 2000: 571).

Merkezî otoritenin zayıfladığı bu ortam, muhalefet gruplarının gerilimi tırmandırmasını ve kamuoyu üzerinde etkili bir propaganda zemini oluşturmasını kolaylaştırmıştır. Kâmil Paşa kabinesinin düşürülmesi, İttihat ve Terakki ile saray çevreleri arasındaki güç mücadelesinin belirginleştiği bir dönemi işaret etmektedir. 13 Şubat 1909'da Meclis-i Mebusan tarafından verilen güvensizlik oyu sonucunda Kâmil

Paşa istifa etmek zorunda kalmış (Özüçetin & Yıldız, 2009: 22); bu gelişme muhalefet tarafından İttihatçı baskısının somut bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.

Kabinenin düşürülmesinin ardından muhalefetin dini konuları istismar ederek halkı kışkırtması ile siyasi atmosfer gitgide İttihat ve Terakki aleyhine olmaya başlamıştır. Serbesti Gazetesi yazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin ardından öğrenciler, ulema ve halk büyük oranda isyana desteğini açık etmiştir. Taşkışla'da bulunan Dördüncü Avcı Taburunun askerleri**,** on üç nisan günü gece yarısı ayaklanmayı başlatmıştır (Akşin, 2015: 51). Bu ayaklanma, ordudaki siyasi ayrışma ve disiplin erozyonunun somut bir dışavurumu olarak ortaya çıkmıştır.

2.4. II. Abdülhamid

Sultan Abdülhamid, Sultan Abdülmecid'in dört evladından ikincisi olarak dünyaya gelmiştir. Annesi Tir-i Müjgân Kadın Efendi'nin vefatı üzerine, babası Abdülmecid onu Perestü Hanım'a emanet etmiş; Perestü Hanım, Abdülhamid'in dini bütün bir şahsiyet olarak yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Sultan Abdülhamid, Farsça, Arapça ve özellikle Fransızca dillerini dönemin önemli kişilerinden öğrenmiş, Fransızcasını ileri seviyeye taşımıştır (Mısıroğlu, 2015: 37-41).

1876 yılında, Mithat Paşa ve reform yanlısı bürokratların girişimleri sonucunda Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş, yerine V. Murad geçirilmiştir. V. Murad'ın kısa süreli sağlık sorunları nedeniyle hükümdarlığı uzun sürmemiş (Yılmaz, 2023: 204) ve bunun üzerine II. Abdülhamid (1876–1909) Osmanlı tahtına çıkmıştır.

II. Abdülhamid'in tahta çıktığı dönemde, Balkanlar'da yaşanan siyasal krizlere çözüm üretmek amacıyla 1876'da I. Meşrutiyet ilan edilmiş olsa da, bu yönetim kısa ömürlü olmuştur. II. Abdülhamid, 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni gerekçe göstererek Meclis-i Mebusanı feshetmiş (Kızıltan, 2006: 270) ve yaklaşık otuz üç yıl sürecek olan mutlakiyet yönetimini tesis etmiştir.

1876–1908 yılları arasındaki bu dönem, devletin göreceli bir iç sükûnet içinde olduğu bir süreç olarak değerlendirilse de, meşrutî yönetimin yeterince denenmemiş olması, siyasal reform taleplerinin geri planda kalmasına yol açmıştır. Bu süreçte özellikle yurtdışında ve Mısır'da örgütlenen muhalif çevreler, Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi amacıyla faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. II. Abdülhamid, söz konusu muhalefeti bastırmaya yönelik çeşitli tedbirlere başvurmuş olsa da, bu girişimler muhalif hareketleri tamamen engellemeye yetmemiştir (Güneş, 2023: 84–85).

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı yıllarda, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya olan dış borcu yaklaşık 250 milyon altına ulaşmıştır. Bu dönemde Tanzimat reformlarının temel aktörleri olan Reşit Paşa, Fuat Paşa, Ali Paşa ve Mithat Paşa gibi önde gelen devlet adamlarının, Avrupa merkezli düşünsel ve siyasal akımlardan etkilendikleri bilinmektedir. Bu isimlerin Batı ile kurdukları entelektüel ve diplomatik ilişkiler sayesinde reform hareketlerinin zeminini hazırladıkları bilinmektedir. Kimi kaynaklarda bu paşaların İskoç Mason teşkilatlarıyla bağlantılı olduklarına dair tartışmalı iddiaların yer alması, dönemin siyasal kutuplaşmalarını göstermesi açısından önemlidir (Talay, 2007: 21-24).

Abdülhamid, tahtta kaldığı sürece denge siyasetini takip ederek devleti ayakta tutmaya çalışmıştır. Örneğin İngiltere Kraliçesi Victoria'yı hoş tutabilmek için, altı dil bilen deneyimli diplomat Musurus Paşa'ya önem vermiş ve onu 1885 yılına kadar İngiltere Büyükelçisi olarak görevlendirmiştir (Talay, 2007: 130).

Osmanlı Devleti'nin çalkantılı günlerinde padişah olan Sultan II. Abdülhamid'in otuz üç yıl süren padişahlığı, yoğun tartışmalara konu olmuştur. Padişah, kimi çevrelerde Kızıl Sultan olarak nitelendirilirken, bazı kesimler tarafından Ulu Hakan şeklinde tanımlanmıştır.

İlk bakışta İslamcı bir siyasi yaklaşım benimsediği düşünülen Abdülhamid'in, bu düşünce çevrelerine mensup aydınların ve ulemanın önemli bir kısmıyla karşı karşıya gelmiş olması dikkat çekicidir. II. Abdülhamid'in meşrutiyeti askıya alma ve merkeziyetçi yönetim anlayışı, İslamcı aydın ve ulema sınıfında dışlanmışlık hissi uyandırmıştır. Bu sebeple aydın ve ulema sınıfının büyük bir çoğunluğu padişaha karşı muhalif bir tavır sergilemiştir. İslamcı düşünürler, özgürlük düşüncesine verdikleri önem doğrultusunda İttihat ve Terakki'ye daha yakın bir tutum benimseyerek bu hareketin söylemlerini desteklemişlerdir (İşler, 2021: 621). Aydın ve ulema sınıfı, Meşrutiyet'in mutlakiyet yerine şeriata daha uygun bir yönetim biçimi getireceği ve kendi siyasi rollerini güçlendireceği beklentisiyle İttihat Terakki Cemiyeti'ne destek vermiştir.

31 Mart Ayaklanması'nın irtica, baskı ve istibdat dönemine dönmek amacıyla Sultan Abdülhamid tarafından çıkarıldığı iddia edilmiştir. Ancak bu iddia, Sadrazam Tevfik Paşa'nın resmi dosyasında, Sultan Abdülhamid'in olayda hiçbir şekilde dahli bulunmadığının açıkça beyan edilmesiyle çürütülmüştür (Hanilçe & Ak, 2018: 21).

31 Mart Ayaklanması'ndan Sultan Abdülhamid'i sorumlu tutmak isteyenler, ona karşı iftiralarda bulunmuştur, bu iftiralar: Abdülhamid'in ayaklanmaya katılan grupları desteklediği, kendi tahtını sağlama almaya çalıştığı ve şeriat hükümlerine dikkat etmediği şeklinde sıralanmıştır. Sultan Abdülhamid, Sadrazam Tevfik Paşa ile yaptığı bir görüşmede kendisini istemeyenlere karşı hasmi duygular taşımanın ötesinde devletin selameti için tahtı bırakabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca şeriat sloganları atan protestoculara karşı da şeriatın sahibinin Allah olduğunu ve kendisinin de İslam'ın son halifesi olarak hilafet kurumunun başında olduğunu söyleyerek yapılan eylemlerin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Tüm bunlar, Sultan Abdülhamid'e karşı yürütülen olumsuz propagandanın temelsiz ve art niyetli olduğunu göstermektedir. Son olarak, isyancıların şeriat isteriz sloganlarına rağmen, ulema ve İslamcı aydınların İttihat ve Terakki'ye destek vermesi, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilme sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır.

2.5. İttihad-ı Muhammedi'ye Cemiyeti

İkinci Meşrutiyet ilan edildikten sonra Osmanlı vatandaşları, kendi duygu ve düşüncelerini siyasi görüşlerini rahatça ifade edebilme imkânı bulmuştur. Meşrutiyet Dönemi'nde oluşmuş olan bu özgür ortamda farklı cemiyetler ve basın unsurları faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu dönemde kurulan İttihadı Muhammedi'ye Cemiyeti ve onun basın sözcülüğünü yapan Volkan Gazetesi'nin çalışmaları ilk örnekler arasında yer almaktadır. Volkan Gazetesi 31 Mart Ayaklanmasının sonucunda, sıkıyönetim mahkemesi tarafından idam edilen Derviş Vahdet'i tarafından çıkarılmıştır. Derviş Vahdet'i İttihat Terakki muhalifliği ile bilinen İslamcı kesimin değer verdiği bir kişidir (Morkoç, 2024: 87).

İttihad-ı Muhammedi'ye Cemiyeti'nin kuruluş amacı, dünya genelinde yaşayan tüm Müslümanların birleşmesini sağlamak ve dünya Müslümanlarını tek çatı altında birleştirmektir. Bu cemiyetin bir başka kuruluş amacı da İslam dinini hayat felsefesi haline getirip tüm kanuni iş ve işlemlerde İslam fıkıh prensiplerini temel alarak düzenlemeleri İslam fıkıh anlayışına göre gerçekleştirmektir. Cemiyetin bir diğer amacı ise bugünkü adıyla bilinen İslamofobi gibi saldırıları bertaraf etmektir (Yılmaz & Bozkurt, 2024: 438). Cemiyet, resmi olarak kurulmadan önce perde arkasında da gizli bir kuruluş mücadelesi sürdürmüştür. Cemiyetin kurucusu olan Derviş Vahdet'inin sahibi olduğu Volkan Gazetesi ise, cemiyetin yayın organı görevini üstlenmiştir. Volkan gazetesinin yayına çıkış tarihi, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin kuruluşunun öncesine

dayanmaktadır. Birinci İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin kuruluşundan önce İnsanlığa hizmetkâr olabilme şiarıyla ortaya çıkmış dini ve siyasi Osmanlı gazetesidir, sloganıyla çıkan Volkan gazetesi, 17 Şubat 1909 tarihli 48. sayıdan itibaren logosuna İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin fikirlerini anlatan, savunan ve teşvik eden bir yayın organı kimliğine bürünmüştür (Morkoç, 2024: 94).

İttihad-ı Muhammedi'ye Cemiyeti'nin resmi kuruluş öncesi çalışmaları Volkan Gazetesi'nde yayımlanmaya başladıktan bir süre sonra, bazı kişiler Vahdeti'ye başvurarak İstanbul'da kurulacak bir mason locasından bahsetmiştir. Bu mason locasına karşı yeni bir cemiyetin kurulmasını ve Volkan Gazetesi'nin de bu cemiyetin yayın organı olmasını teklif etmişlerdir (Acar, 2019: 18). Vahdeti, Volkan Gazetesi idarecilerine gelen bu iki kişiyi, görüşmenin devamı için bir konağa davet etmiştir. Konaktaki toplantının amacı, cemiyetin kurulması ile ilgili fikir alışverişi yapmaktır. Bu konuşmanın içinde bulunan İsmail Hakkı Bey, merkezi Medine-i Münevvere 'de bulunan cemiyetin, yakında İstanbul'da da kurulacağının haberinin yayılmasını ve Volkan'ı da bu cemiyetin yayın organı haline getirmesini teklif etmiştir. Ayrıca bir Cemiyet Nizamnamesi hazırlanarak cemiyetin bir an önce faaliyete geçirilmesini rica etmiştir. Vahdeti'ye bu hizmeti karşılığında da konaklar, matbaalar ve paralar vaat edilmektedir (Yenel, 2015: 65-66).

İttihad-ı Muhammed'i Cemiyeti, II. Meşrutiyet döneminde İslam'ın toplumdaki merkezi konumunun zayıfladığı ve laik söylemlerin güçlendiği düşüncesiyle ortaya çıkmış, İslam'ın siyasal ve toplumsal hayattaki rolünü güçlendirmeyi amaçlayan bir oluşumdur. Cemiyet, Volkan Gazetesi aracılığıyla özellikle Avrupa basınında yaygınlaşan ve Müslümanları geri kalmış ve medenileşmeye kapalı gösteren anlayışa karşı İslam'ın medeni ve düzen kurucu karakterini vurgulayarak bir tür İslamofobi karşıtı söylem geliştirmiştir. Bunun yanında cemiyet, İttihat ve Terakki içerisindeki mason localarının devlet yönetimini gizli bir yapılanma üzerinden yönlendirdiğini ileri sürerek masonluğu dini ve toplumsal değerleri aşındıran bir tehdit olarak görmüş, Osmanlı toplumunu milletsiz ve dinsiz bir kimliğe sürüklemeye çalışan ideolojik bir güç olarak eleştirmiştir. Bu bakış açısı, cemiyetin hem dinî duyarlılığı siyasallaştırmasında hem de dönemin siyasal kutuplaşmasını keskinleştirmesinde belirleyici olmuştur (Kaya, 2021: 133).

31 Mart Ayaklanması başladığı zaman ayaklanmaya katılan asiler Ayasofya meydanında toplanmışlardır. Ayasofya meydanında toplanan asiler Derviş Vahdeti tarafından meşrutiyet ve İttihat Terakki aleyhine yapılan konuşmalarla galeyana gelerek

tehdit oluşturmuşlardır. İsyanın halk arasında destek bulmasında Derviş Vahdeti'nin kışkırtıcı söylemleri etkili olmuştur (Aysal, 2004: 73). Bu sebeple 31 Mart Ayaklanmasının bastırılmasının ardından sıkıyönetim mahkemesinde yargılanan Derviş Vahdeti, Abdülhamid'den isyan sırasında para aldığı yönündeki iddiaları reddetmiştir. Sıkıyönetim mahkemesi kararları sonrasında idam edilen kişiler arasında Derviş Vahdeti, İttihatçıların gazete matbaalarına zarar verenleri teşvik eden İttihadı Muhammed'i Cemiyeti'nin önemli üyelerinden olan Yüzbaşı Behçetzade Hakkı, Romülüs İspariti'yi katleden IV. Avcı Taburu'ndan İzmirli Saim, Abdülhamid'in eski yaverlerinden Kabasakal Çerkez Mehmet Paşa, Erzurum'daki isyanı teşvik eden Yusuf Paşa gibi şahıslar bulunmaktadır. Mahkeme meclisin önünde toplanan askerler arasında bulunduğu kanıtlanan Derviş Vahdeti ve yandaşları hakkında, hususen şahsi menfaatleri için vatanı çıkmazlıklara sevk ettikleri ve nice masum vatan evladının ölümlerine sebep oldukları gerekçesiyle idamlarına karar vermiştir (Bağır, 2022: 350).

2.6. Prens Sabahattin

Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde öne çıkan isimlerden biri olan Prens Sabahattin'in asıl adı Mehmet'tir. Babası, Sultan II. Abdülhamid'in eniştesi konumundaki Mahmut Paşa'dır. Mahmut Paşa, Sultan Abdülhamid'in kız kardeşi Seniha Sultan ile evlidir. Mehmet Sabahattin, Prens unvanını ise Avrupaî düşünce ve yaşam tarzından etkilenerek kullanmıştır (Kılıç, 2010: 2).

Prens Sabahattin, Osmanlı'nın demokrasi ve temel değerlerini yaşatabilmesinin, dış politikada İngiltere ve Fransa ile yakın ilişkiler kurmasına bağlı olduğunu vurgulamıştır Prens Sabahattin bir sosyolog olarak olaylara yaklaşmış ve öne sürdüğü düşünce sisteminin temelinde birey vardır (Fildiş, 2018: 30). Ahlaki davranışların dayanağı, içten gelen bir güdülenme ve vicdani bir sorumluluktur. Bireylerin özdenetim yeteneklerini geliştirmeleri, doğru kararlar alabilmeleri ve ahlaki değerleri yaşayarak, hayatlarına yansıtmaları elzemdir. Devlet yönetiminde öne sürdüğü düşünce Âdemi Merkeziyetçi anlayıştır. Prens Sabahattin, II. Abdülhamid liderliğindeki II. Meşrutiyet yönetiminin halka demokrasi ve özgürlükler konusunda imkanlar sunmadığını ifade etmiştir. Meşrutiyetin ilanının ardından halkın özgürlüklerinin kısıtlandığını ve padişaha meclisi açma kapama yetkisinin verilmesini bireyselleşmenin engellenmesi olarak görmüştür. Prens Sabahattin, II. Abdülhamid'in önderliğinde ilan edilen meşrutiyeti yönetimin, Osmanlı toplumunda tam anlamıyla uygulanamadığını ifade etmiştir. Prens

Sabahattin, meşruti rejimdeki mebuslar meclisinin yerine, adem-i merkeziyet yönetiminde yer alacak olan vilayet genel meclislerini koymuştur (Çelik, 2024: 19).

Âdem-i merkeziyetçilik, en genel tanımıyla, devletin merkezî otoritesinin sınırlandırılmasını ve buna paralel olarak yerel idarelerin yetki ve sorumluluk alanlarının genişletilmesini esas alan bir yönetim anlayışını ifade etmektedir. Prens Sabahattin'in *"Sekizinci Mektup"*ta*"İçtimâî Meslek"* kavramına atıfla dile getirdiği görüşler de bu çerçevede dikkat çekicidir. *"Meslek-i İçtimâimiz ve Islâhât-ı Terbiyeviye"* başlığını taşıyan bu bölümde yazar, toplumun *"her şeyi devletten bekleme"* alışkanlığından sıyrılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre, kamusal yaşamı düzenlemeye yönelik reformların kalıcı ve sağlam temellere oturabilmesi, bireysel ve özel hayata ilişkin ahlâkî ve toplumsal dönüşümlerin gerçekleştirilmesine bağlıdır; aksi hâlde, devlet kurumlarının hangi alanında ıslahat girişiminde bulunulursa bulunulsun, yapılan her çalışma sağlam bir toplumsal zemin bulamayacaktır (Ülken, 2013: 487).

Prens Sabahattin, Osmanlı toplumsal yapısını bireyci ve cemaatçi olmak üzere iki ana başlık altında analiz etmiştir. Ona göre bireyci toplumlarda kişisel yükselişler ve bağımsız yaşama arzusu ön plana çıkmakta, manevi değerler ikincil planda kalmakta ve asıl hedef, değişen hayat koşullarına hızlı uyum sağlayarak bireyin pratik ihtiyaçlarını karşılamasıdır. Öte yandan cemaatçi veya bütüncül yapıdaki toplumlarda ise üretimden çok tüketime yönelim hâkimdir; bu durum, bireyin sosyal hayata etkin katılımını sınırlamakta ve kişisel tercihler, aile, hükümet ve siyaset gibi toplumun temel unsurları arasında kaybolmaktadır (Ünal & Kavuncuoğlu, 2015: 125). Bu çerçevede, cemaatçi yapının hâkim olduğu Osmanlı toplumunda bireysel bilinç ve yenilikçi yaklaşım sınırlı kaldığı için, II. Meşrutiyet'in getirdiği siyasal özgürlük ve reform çabaları geniş halk kesimleri tarafından tam olarak içselleştirilememiştir. Özellikle dini ve geleneksel değerlerin ön planda olduğu kesimler, Meşrutiyet'in getirdiği değişimlere tepki göstermiş; bu durum, asker ve sivil halkın birleşerek gerçekleştirdiği 31 Mart Ayaklanması gibi gerici tepkilerin ortaya çıkmasına uygun bir ortam yaratmıştır.

31 Mart Ayaklanması sırasında Prens Sabahattin'in düşünceleri doğrudan olayın nedeni olmasa da merkeziyetçilik karşıtı çevreler ve İttihatçılara muhalif gruplar, onun fikirlerinden dolaylı biçimde etkilenmişlerdir. Ayaklanma, bir yönüyle İttihat ve Terakki'nin baskıcı merkezi yönetimine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, 31 Mart Vakası, Prens Sabahattin'in âdem-i merkeziyetçi yaklaşımının toplumsal karşılığının zayıf olsa da siyasi ortamda yankı bulduğu bir döneme denk gelir.

Yani ayaklanma, merkezileşmeye karşı duyulan hoşnutsuzluğun bir yansıması olarak, Prens Sabahattin'in fikirlerinin dolaylı etkisini taşımaktadır.

2.7. Ahrar Fırkası

Ahrar Partisi, 14 Eylül 1928'de Prens Sabahattin liderliğinde Kıbrıslılar yalısında kurulmuştur. Prens Sabahattin, kendisini partinin dışında tutarak partiyi dışarıdan yönetmiştir. Partinin programında Prens Sabahattin'in Âdemi Merkeziyetçi anlayışı bulunmaktadır. Ahrar Partisi İttihat Terakki'nin rakibi olarak 1908 seçimlerine girmiş fakat bu seçimlerde İttihat Terakki karşısında beklenen başarıyı gösterememiştir. Ahrar Partisi'nin kurulması, Osmanlı'da muhalif hareketlerin ilkini oluşturur ve sonrasında oluşturulacak muhaliflere liderlik ya da kılavuzluk yapmıştır. Ahrar Parti'si parti plan ve programı gereğince etnik çeşitliliğin bol olduğu Osmanlı toplumuna daha yakındır. Seçimlerde başarısız olsa bile sonraki süreçte parti halk nazarında kıymet görmeye başlamıştır. Ahrar Partisi'nin devamı günümüze kadar sırasıyla Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Demokrat Parti ve Adalet Partisi olarak bilinmektedir (Kaluç, 2009: 224-227).

Bu doğrultuda Ahrar Fırkası ile Adalet Partisi arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler her iki partinin de liberal muhafazakâr bir çizgi takip etmeleri ve merkeziyetçi yönetim anlayışının yerine bireyci ve ademi merkeziyetçi bir anlayış benimsemeleridir. Bu bağlamda, Ahrar Fırkası'nın İttihat ve Terakki'nin baskıcı merkeziyetçi politikalarına yönelttiği eleştiriler (Kaluç, 2009: 193), 31 Mart Ayaklanması sürecinde toplumsal bir tepki zemini oluşturmuş; ancak bu tepki, düzeni sağlamak amacıyla gelen Hareket Ordusu'nun müdahalesiyle bastırılmıştır. Böylece Ahrar Fırkasının temsil ettiği âdem-i merkeziyetçi ve özgürlükçü çizgi, tıpkı daha sonraki dönemde Adalet Partisi'nin karşılaştığı askerî müdahalelerde olduğu gibi, merkezi otorite tarafından sınırlandırılmıştır.

Ahrar Partisi'nin siyasi manifestosunda, liberalizm yer almakta olup yerel yönetimlerin güçlendirilmesi esası bulunmaktadır. Prens Sabahattin ve Ahrar Partisi, 31 Mart Ayaklanmasından sonra çöküşe geçmiştir. 31 Mart Ayaklanması sonrasında Prens Sabahattin, Divan-ı Harpte yargılanmış; yapılan yargılama sonucunda suçsuz bulunarak serbest bırakılmıştır. Onun serbest kalmasında İngiltere'nin diplomatik nüfuzunun etkili olduğuna dair iddialar ise dönemin bazı tanıklıkları ve değerlendirmelerinde dile getirilmiştir (Akıncı, 2018a: 40-41).

Prens Sabahattin'in siyasal düşüncesi ve faaliyetleri, dönemin İngiliz çevreleriyle kurduğu entelektüel temaslar çerçevesinde ayrı bir önem taşımaktadır. Avrupa'daki sürgün yıllarında Londra'da çeşitli diplomatlar, gazeteciler ve akademik çevrelerle görüşmeler gerçekleştiren Prens Sabahattin, âdem-i merkeziyet ve bireyci liberalizm temelli programını bu ortamlarda tanıtma imkânı bulmuştur. İngiliz siyasal geleneğiyle yakınlık arz eden bu görüşler, Britanya'nın Osmanlı'da merkezi otoritenin zayıflamasını kendi çıkarları açısından daha elverişli görmesi nedeniyle olumlu karşılanmış, böylece Prens Sabahattin ile İngiliz çevreleri arasında dostane ve karşılıklı çıkarlarla şekillenen bir ilişki zemini oluşmuştur. Ancak bu temaslar, literatürde genellikle ideolojik yakınlık ve entelektüel destek düzeyinde değerlendirilmektedir (Fildiş, 2009: 30).

Ahrar Partisi'nin ideolojik temelinde; bireyselcilik, liberalizm, özel teşebbüs ya da başka bir ifade ile kişisel girişimcilik ve yerinden yönetim anlayışı yer almaktadır. Ahrar Fırkasının bu bakış açısına sahip olması İttihatçıların onlar hakkında propaganda yapmasını kolaylaştırmıştır. İttihatçılar, Ahrar Fırkasının ideolojileri sebebiyle devleti ve milleti parçalayacağı yaygarasını koparark rakiplerinin millet nazarında değer kaybetmesine gayret göstermiştir. Ahrar Fırkası, Osmanlı vatandaşları arasında etnik veya dini fark gözetmeksizin tüm grupların bireysel düzeyde yönetime katılımını savunmuştur. Buna karşılık, İttihatçılar daha çok etnik tabana dayanan bir yaklaşımı benimsemiş, Türklük olgusunu ön plana çıkararak homojen bir yapılanma oluşturmayı hedeflemişlerdir (Bıçakçı, 2019: 117).

Ahrar Fırkası, II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan siyasal çoğulculuk ortamında, âdem-i merkeziyetçilik**,** yerel idarelerin güçlendirilmesi ve bireysel özgürlüklerin korunması gibi ilkeleri savunarak, İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçi ve kontrolcü siyasetine karşı önemli bir muhalefet odağı oluşturmuştur. Bu muhalefetin toplumsal alanda görünürlük kazanmasında ise basın belirleyici bir rol üstlenmiştir. Özellikle Volkan, Serbesti ve Tanin gibi gazeteler, halkın siyasal tercihlerini yönlendiren, devlet ve millet ilişkisinin nasıl şekillenmesi gerektiğine dair tartışmaları geniş kitlelere ulaştıran propaganda araçları haline gelmiştir (Tansu & Özçörekçi, 2020: 240).

Ahrar Fırkası'na yakın duran veya onun fikirlerini dolaylı biçimde destekleyen basın organları, İttihatçıların otoriter eğilimlerini sürekli eleştirerek, hürriyetin yozlaştırıldığı yönünde bir söylem üretmiş ve böylelikle toplumda mevcut huzursuzluğu ideolojik bir zemine oturtmuştur. Bu söylem, özellikle dini ve geleneksel değerlere önem veren kesimlerde meşrutiyetin şeriatla uyumlu olmadığı yönündeki algıyı güçlendirerek,

askeri birliklerde ve medrese çevrelerinde İttihatçı yönetime karşı bir tepki atmosferinin oluşmasına katkı sağlamıştır (Kaluç, 2009: 205). Dolayısıyla, 31 Mart Ayaklanması yalnızca siyasî ve askerî bir kalkışma değil, aynı zamanda basın üzerinden şekillenen bir kamuoyu yönlendirmesinin ürünü olarak da değerlendirilmelidir. Burada basın, fikir ayrılıklarını ifade etmekten öte, onları eyleme dönüşebilecek kolektif bir tepki duygusuna dönüştüren en etkili araç olmuştur.

Yeni buluşlar ve icatlar, üzerinde yaşadığımız dünya küresinin değişim ve dönüşümünde önemli bir yere sahiptir. Yeniçağ 'da matbaanın keşfedilmesi de insanlık için birçok değişimi de beraberinde getirmiştir. Fransız düşünürlerden Montesquieu, basının önemini vurgularken basını; yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü büyük güç olarak ifade etmiştir. Yine bu doğrultuda Francis Bacon'a göre basımevi, barut ve pusula modern dönemi başlatan önemli unsurlardır (Hanilçe & Ak, 2018: 4). Dün bugün ve yarın basının milleti objektif ve tarafsız bir şekilde bilgilendirmesi gerekmektedir. Basın özellikle yukarda saydığımız değerlere sahip çıkarsa devletin önemli güç merkezlerinden biri olabilmektedir. Bu bağlamda basın, daima yöneticiler ile halk arasında bir köprü olmuştur (Karaman, 2014: 66).

Basın Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Partisi'nin tekelinde bulunmaktadır. Nitekim muhalefette yer alan Prens Sabahattin Ahrar Partisi'ni kurdurtarak milletin bilinçlendirilmesi hususunda görevini ifa etmiştir. Bu dönemde basın boyutunda Ahrar Partisi'yle aynı çizgide olan diğer partilerin yayın organlarına bakıldığında İkdam, Yeni Gazete, Sabah, Serbesti, Volkan ve Saday-ı Millet gazeteleri yer almaktadır. Dolayısıyla bu dönemde basın üzerinden muhalefetin en büyük endişesi İttihat Terakki'nin tek güç olmasından kaynaklı yeni bir istibdat dönemini başlatmasıdır (Savaş, 1998: 10).

Meşrutiyet döneminde, basını iktidar yanlısı olanlar ve muhalifler olarak ayrılacak olunursa İttihat Terakki'ye yakın olan basın kuruluşlarını; Tanin, Şuray-ı Ümmet, Siper-i Saika diye özetlenebilir. Muhaliflere yakın olan basın kuruluşları ise; Volkan, Saday-ı Milleti, Mizan, Serbesti, Sabah ve İkdam'dır (Marmara, 1999: 72). Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte basına yönelik resmi sansür uygulamaları büyük ölçüde kaldırılmıştır. Bu süreçte, gazeteciler ile İttihatçılar arasında, sansür memurlarının gazetelere alınmaması konusunda uzlaşmalar sağlanmıştır. Ancak bu özgürlük ortamı uzun sürmemiş; 31 Mart Ayaklanması sonrasında İttihat Terakki muhaliflerine yönelik baskılar ve yaptırımlar

devreye girmiş, bu kesimler düşünce ve fikirlerini açık biçimde ifade etmekte güçlük yaşamıştır (Özkorkut, 2002: 79).

Sultan II. Abdülhamid, padişahlığının başlarında basın ile arasını iyi tutmak istemiştir. Fakat basını kendi tarafına çekemediği için kavgalı, hoş olmayan iletişimleri oluşmuştur. Abdülhamid, basın mensuplarının cumhuriyetçi, parlamenter sistemi savunan kişiler olduklarını bilmekte ve bu sebeple de basın ile daima mesafeli olmaktadır. Sultan Abdülhamid'in baskılarına rağmen Jön Türkler basın ve yayın konusunda hedeflerine ulaşmıştır. Abdülhamid Dönemi'nde, Kanuni Esasi'nin ilan edilmesi ile basın özgür ortamını bulabilmiştir. Zira Kanuni Esasi ile basına yönelik kısıtlama ve yasaklama faaliyetleri tehlike olmaktan çıkmıştır (Hanilçe & Ak, 2018: 5).

Ülke yönetiminde iktidar, daima muhalefet tarafından kontrol edilmektedir. Bu doğal seleksiyon içinde muhalefetin iktidarı denetleyebileceği en önemli yol basın araçlarını doğru ve zamanında kullanabilmektir. Muhalefet, basın yoluyla iktidarı kontrol altında tutarken kendi koltuk kaygılarından ziyade milletin menfaatlerini öne alacaktır (Karaman, 2014: 12). Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti, basın üzerinde kapsamlı kısıtlamalar uygulamıştır. Bu tedbirlerin, hiç kuşkusuz, dönemin hassas siyasal atmosferinde toplumsal gerginliği derinleştirebilecek gelişmelerin önüne geçme amacını taşıdığı görülmektedir. Nitekim bu dönemde özellikle *"ihtilal"*, *"kıyam"* ve *"ayaklanma"* gibi kavramların basın yoluyla dile getirilmesi dahi yasaklanmıştır (Özkorkut, 2002: 76).

2.8. 31 Mart Ayaklanmasında Ulemanın Bakış Açısı

Osmanlı Devleti'nde din adamları, özellikle de yüksek dinî otoriteyi temsil eden şeyhülislâm, siyasal ve hukuksal düzenin işleyişinde son derece belirleyici bir konuma sahiptir. Nitekim şeyhülislâm, ulema sınıfının en yüksek yetkilisi olarak Divan-ı Hümâyun toplantılarına katılır, alınan kararların şeriat hükümleriyle uyumunu denetleme ve bu çerçevede görüş bildirme yetkisine sahiptir (Siyer & Demir, 2020: 38). Zaman içinde medrese kültüründen gelme ulema sınıfı, nüfuz elde etmiştir. Gerileme dönemine kadar da ulema bu gücünü muhafaza etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Gerileme Dönemi'ne girmesinin ardından Avrupa'da ortaya çıkan siyasal ve toplumsal gelişmeler, devlet ve toplum hayatı üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Bu etki, zamanla Osmanlı toplumunda laik düşünce anlayışının kök salmasına zemin hazırlamış, bunun bir sonucu olarak da ulema sınıfının geleneksel itibarı ve toplumsal etkisi giderek azalmaya başlamıştır.

Tanzimat döneminde medrese sistemlerine ek olarak farklı yapılarda eğitim kurumları olan üniversiteler ve Dar-ül Muallimler açılmıştır. Nihayetinde tüm yaşanan bu gelişmeler medrese sisteminin değer kaybetmesine sebep olmuştur (Ahmad, 2013: 82).

Sultan II. Abdülhamid, Şeyhülislâm ve Fetva Emin'i gibi yüksek dinî makamları her zaman kendisine yakın ve güvenilir kişiler arasından seçmiştir. Bu yaklaşımın temel nedeni, padişahın tahttan indirilmesi gibi kritik bir konuda bu makam sahiplerinin fetva verme yetkisine sahip olmalarıdır. Ayrıca Abdülhamid, hafiyeler aracılığıyla ulema sınıfını sürekli denetim altında tutmayı amaçlamıştır. Medrese öğrencilerinden ise çekinmiş, onların hoşnut olabileceği ortamlar yaratmaya özen göstermiştir. Ancak bu sıkı denetim ve müdahale, ulema sınıfı üzerinde ciddi bir baskı yaratmış ve onları bunaltmıştır. Bu bağlamda, bazı ulema mensupları İttihat ve Terakki'nin yanında saf tutma eğiliminde bulunmuş olsa da meşruti değerler onları tam anlamıyla ortak bir amaç etrafında birleştirememiştir. Bu nedenle ulema; fikirsel açıdan uyuşmadıkları İttihatçılar ile II. Abdülhamid'in baskıcı yönetim anlayışı arasında sıkışıp kalmıştır (Akşin, 2015: 321-322).

Ulema sınıfı, Sultan II. Abdülhamid karşısında İttihat ve Terakki'yi desteklerken, İttihat ve Terakki'ye karşı Ahrar Partisi'ni destekleyerek çok boyutlu bir siyasal tutum sergilemiştir. 31 Mart Ayaklanması sırasında ise ulema, isyancıları doğrudan desteklememiş, askerlerin nasihat ve ikna yoluyla teskin edilmesi ve isyancıların durdurulması yönünde çaba göstermiştir. Ulemanın görüşüne göre Meşrutiyet, şeriata aykırı değil, aksine şeriatın güçlenmesi ve toplumsal düzenin sağlanması için meşruti idarenin varlığını desteklemek elzem olarak görülmüştür. Bu nedenle genel olarak ulema arasında hâkim olan düşünce, meşruti idarenin korunması hâlinde Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü krizden kurtulabileceği yönündedir (Coşar, 2018: 89).

Osmanlı döneminde medrese talebeleri askerlikten muaf tutulduklarından, birçok kişi bu kurumlara yönelmiş ve medreselerde ciddi bir yoğunluk meydana gelmiştir. Meşrutiyet'in ilanından sonra başarısız öğrencilerin askere alınmasını öngören sınav uygulamasına gidilmesi, medrese çevrelerinde tepkiye yol açmıştır. Sınavın zamanı ve şekline dair belirsizlikler sonucunda öğrenciler Bayezid Camii'nde hükümet karşıtı bir miting düzenlemiştir. Bu gelişme, medrese öğrencilerinin hükümete karşı muhalif cemiyetlere yönelmesine zemin hazırlamış, İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında yayılan *"laik ve mason"* söylentileri ise ulema sınıfının bir kesiminin cemiyete mesafeli yaklaşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu durum, 31 Mart Ayaklanmasının

örgütlenmesinde ve büyümesinde medrese çevrelerinin etkisini anlamak açısından önemli bir açıklayıcı unsur teşkil etmektedir (Arı & Ozan, 2018: 229).

2.8.1. 31 Mart Ayaklanmasında İstanbul Ulemasının Bakış Açısı

31 Mart Ayaklanması'nda İstanbul uleması, hem dini otoritenin temsilcileri hem de dönemin toplumsal-siyasal tartışmalarında yönlendirici bir konuma sahip olmaları sebebiyle belirleyici bir rol üstlenmiştir. Farklı ulema grupları, ayaklanmayı ya meşrutiyet düzenini koruma yahut dini hükümlerin yeniden hâkim kılınması çerçevesinde yorumlayarak olaya yön veren söylemler geliştirmiştir. Bu durum, ulemanın söz konusu olayda pasif bir figür değil, dönemin düşünsel ve toplumsal yönelimlerini şekillendiren aktif bir otorite olduğunu göstermektedir.

Ayaklanmada doğrudan rol oynayan isimlerden biri Ahmet Rasim Hoca'dır (Asıl adı Ahmet Rasim Avni). Rasim Hoca, 31 Mart İsyanına öncülük etmiş, ancak sonraki süreçte İttihat ve Terakki ile arası açılmıştır. Kendisi ayrıca İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne üye olmuş ve 31 Mart Olayına karışınca İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır (Özdinç, 2018: 33).

Mehmet Âkif Bey: Milli marşımızın müellifi olarak tanınan Mehmet Âkif Bey, siyasi hayatının ilk dönemlerinde İttihat ve Terakki çizgisinde yer almış, ancak bu hareketin dine ve şeriata ilişkin bakış açılarının kendisiyle örtüşmemesi nedeniyle yollarını ayırmıştır. 31 Mart İsyanı'na karşı çıkmış ve bu isyanın istibdat dönemini tekrar geri getireceğini söyleyerek isyancılara karşı açık bir duruş sergilemiştir. Sırat-ı Müstakim dergisinde kaleme aldığı yazılarda meşruti değerleri ön plana çıkarmıştır. İsyanın görünüşte din, lakin asıl olarak siyasi bir isyan olduğunu dile getirmiştir (Yiner, 2021: 74). Mehmet Âkif, isyanı bastırmadaki rolü nedeniyle Hareket Ordusu'na karşı büyük sevgi ve muhabbet beslemiştir (Coşar, 2018: 80).

Manastırlı İsmail Hakkı Efendi: Vaaz ve hitabet yeteneğiyle dönemde geniş kitlelere seslenen bu ulema mensubu, Dolmabahçe Camisi'nde imamlık yapmıştır (Duman, 2004: 78). Sırat-ı Müstakim gazetesinde yayımlanan vaazlarında, Osmanlı Müslüman vatandaşlarını riya ve gösterişten uzak durmaları konusunda uyarmış ve Sultan Abdülhamid'e suçlamalarda bulunmuştur. 31 Mart Ayaklanmasından sonra çıkan ilk sayıda, halkı isyana teşvik etmenin kabul edilemeyeceğini söylemiş, ulema kıyafeti giyen bazı cahillerin yaptıklarının ulema namına leke sürülmek istendiğini belirtmiştir (Coşar, 2018: 69-70). Yeni Sultan Mehmet Reşat'tan ise övgüyle söz etmiştir.

Mehmet Fatin Bey: Cemiyet-i İlmiyenin önde gelen şahsiyetlerinden ve dönemin etkili siyasetçisi olan Fatin Bey, 31 Mart Ayaklanması sonrasında isyanın abartıldığını ve aslında bir gerekliliği bulunmadığını ileri sürerek isyancılarla karşıt bir tutum takınmıştır. Meşrutiyetin ve demokrasinin titizlikle korunması gerektiğini vurgulamıştır (Coşar, 2018: 77).

Ulemanın önde gelenlerinden, etkisi günümüzde devam eden Bediüzzaman Said Nursi, 31 Mart Ayaklanması'nda şeriatçılarla meşrutiyetçiler arasında denge unsuru olmaya çalışmıştır. Özellikle şeriat isteriz diye yaygara koparan isyancıları teskin etmeye çalışmış ve önceliği vatanın selametine vermiştir. Meşrutiyet'in değerli ve milli menfaatlere uygunluğundan söz ederek, isyanın daha fazla büyümesini engellemeye çalışmıştır. Bediüzzaman'a göre, 31 Mart Ayaklanmasında her iki tarafında arkasında gizli güçler bulunmakta ve bu güçler kargaşa ortamından yararlanmaktadır. Ayaklanmanın kontrol altına alınamaması halinde, emperyalist devletlerin azınlıklar üzerinden Anadolu'yu işgal etme olasılığı gibi telafisi güç olayların ortaya çıkabileceği konusunda uyarıda bulunmuştur (Yılmaz, 2021: 120-121).

Asıl adı Mehmet Cemalettin olan ve Osmanlı tarihinde en uzun süre şeyhülislamlık makamında bulunan bu şahsiyet (18 yıl), 1891 yılında şeyhülislamlığa atanmıştır (Yıldız, 2023: 149). Cemalettin Efendi'nin yayımlanan hatıratında, 31 Mart Ayaklanması'nın ortaya çıkmasından doğrudan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sorumlu tuttuğu görülmektedir. Ona göre, İttihatçıların devletin hemen her alanında etkin olduğu bir ortamda böyle bir isyanın kendiliğinden gelişmesi mümkün değildir. Bu bağlamda, İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet sonrası iktidarı tamamen ele geçirme hedefi doğrultusunda hareket ettiği kanaatindedir. Nitekim isyan sonrasında İttihatçıların Kanun-i Esasi'ye aykırı uygulamaları (Kâmil Paşa Hükümeti'nin düşürülmesi gibi), Cemalettin Efendi'nin görüşlerini destekler nitelikte sonuçlar doğurmuştur (Coşar, 2018: 74).

Ayaklanmanın merkezinde yer alan çelişik söylemleri ile bilinen bir figür olarak Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi dikkat çekicidir. 31 Mart Ayaklanması başladıktan sonra Ayasofya Meydanı'nda toplanan kalabalık, Ziyaeddin Efendi'yi meydana çağırmış ve kendisine taleplerinin meclise iletilmesi konusunda aracılık yapmasını teklif etmiştir. Ziyaeddin Efendi, ilk başlarda Meclis'te sunumunu yaparken isyancıların taleplerinde haklı olduğu garabetini saklı tutamayarak onlara hak verdiğini de ifade etmiştir. Ancak

sonrasında İttihatçılarla bir olarak Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi konusunda çalışmalarda yer almıştır (Aysal, 2006: 28-29).

Siyasi tutumuyla öne çıkan bir başka ulema mensubu ise Elmalılı Hamdi Yazır'dır (Asıl adı Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır). II. Meşrutiyetin İlan'ından sonra Antalya mebusu seçilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır, 31 Mart İsyanından sonra Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesine dair fetva vermeyen Nuri Efendi'ye tavsiyelerde bulunarak Nuri Efendi'nin fetva vermesini sağlamıştır (Coşar, 2018: 56). Günümüzde siyasi yönünden ziyade Hak Dini Kuran Dili adlı tefsir ve meal kitabıyla tanınmaktadır.

Dönemin önde gelen âlimlerinden, Cemiyet-i İlmiye başkanlığı ve Şeyhülislamlık görevlerinde de bulunmuş olan Mustafa Sabri Efendi (Tokat milletvekili), 31 Mart İsyanında ulemanın haksızlıklara uğradığını dile getirerek bu durumu eleştirmiştir. İttihat ve Terakki yöneticilerine karşı, dine ve şeriata uygun olmayan davranışlarından ötürü eleştiriler yapmıştır (Coşar, 2018: 53-55).

İttihat ve Terakki'ye yakın isimlerden biri olan Pirizade Mehmet Sahib Efendi, dini ilimlerde ve hat sanatında ilerlemiş bir şahsiyettir. Yaşadığı dönemde Sultan Abdülhamid'e karşı olan muhalefet ile birlikte olmuş, İttihat ve Terakki yöneticilerine karşı koruyucu ve kollayıcı olması padişahın gözünden kaçmamıştır. 31 Mart İsyanından sonra kurulmuş olan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi tarafından şeyhülislam olarak görevlendirilmiştir (Işık & Büyüker, 2019: 110).

Mehmet Âkif'in ayaklanmayı din adına yapılan bir yanlış yorumlama ve istismar olarak eleştirmesi, Bediüzzaman'ın Şeriat istibdada karşıdır vurgusuyla olayı meşrutiyetin yanlış anlaşılmasının bir sonucu olarak değerlendirmesi ve Hoca Rasim Efendi'nin düzenin korunması yönündeki uyarıları birlikte ele alındığında, İstanbul ulemasının 31 Mart Ayaklanması'nı tek bir blok halinde değil; dini değerlerin siyasetteki rolü, meşrutiyetin mahiyeti ve toplumsal düzenin korunması eksenlerinde farklılaştırılmış yorumlarla değerlendirdiği görülmektedir.

2.9. Cemiyeti İlmiye ve Beyanul Hak Dergisinin Kuruluşu

Cemiyeti İlmiye, II. Meşrutiyet Dönemi'nde ulema tarafından kurulmuştur. Çalışmanın önceki kısımlarında Abdülhamid döneminde Cemiyeti İlmiye'nin durumu iki ateş arasında kalındığı şeklinde açıklanmıştır. Abdülhamid döneminde zor durumda kalan ulema sınıfı meşrutiyetin oluşturduğu siyasi özgürlük ortamından istifade ederek Cemiyeti İlmiyeyi kurmuş ve ek olarak yaptığı çalışmaları yayınlamak için Beyan-ül Hak

Mecmuasını da faaliyete geçirmiştir. Beyan-ül Hak Mecmuası, Mustafa Sabri Efendi tarafından kurulmuştur (Demir, 2012: 312).

Cemiyeti İlmiye'nin başlıca hedefleri, devlet yönetiminde meşveret usulünün korunması, devlet yönetiminde alınan kararların şeriata uygun olması, hilafetin muhafaza edilerek yaşatılması, hükümetin dini konulardaki çalışmalarının desteklenerek takip edilmesi, genel terbiye ahlakın İslami usullere uygun olması, dini ilke ve kaidelerin insanlara kolaylıkla anlatılması için çalışılması, dini eğitimin tüm eğitim öğretim kurumlarında yaygınlaştırılması, İstanbul ve taşradaki medreselerin zamanın koşullarına uygun olarak ıslah ve revize edilmesi olarak ifade edilmiştir (Ayhan, 1993: 332).

13 Nisan 1909'da meydana gelen 31 Mart Ayaklanması, İttihat ve Terakki Cemiyetiyle Ulema arasındaki ilişkilere yeni bir bakış açısıyla bakılmasını gerekli kılmıştır. İstanbul isyancıların kontrolüne girdikten sonra, hükümet istifa etmiş ve Padişah Abdülhamit, isyancıların isteklerini yerine getireceğini söylemiştir. İsyanın başlamasıyla birlikte Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye Beyan'ül-Hak'da "*Asker Evlatlarımıza Hitabımız*" başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Askerlere nasihat tarzında kaleme alınan yazıda; askerlerin tahriklere kapılarak kan dökmemeleri, aksi takdirde pişman olabilecekleri belirtilmektedir (Demir, 2012: 315).

Yayımlanan bu yazıda, askerlerin gerçekleştirdiği isyanın sebeplerinin Cemiyet-i İlmiye nazarında kısmen anlaşılabilir olduğu, ancak olayın uygulanış biçimi ve gerçekleştiği zaman açısından uygun ve makul bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, Cemiyet'in isyana ilişkin tutumunun bütünüyle reddedici değil, belirli ölçüde eleştirel ve temkinli bir yaklaşımı yansıttığını göstermektedir. 31 Mart Ayaklanmasında isyancı askerler ile cemiyeti ilmiye mensupları ittihatçı karşıtlığında birleşmiş lakin meşrutiyetin devamı konusunda ayrı düşmüşlerdir. Cemiyet, şeriatın korunması ve uygulanması görevini, uzun yıllar eğitim görmüş medreseliler olarak kendi şahsî yeterliliklerinde uygun görmektedir. Bu nedenle, askerlerin Osmanlı halkı tarafından seçilen Meclis-i Mebusana ve meşrutiyet yönetimine farkında olmadan zarar verdiklerini belirtmektedirler. Olayın, devletin içinde bulunduğu zor dönemde, devlet ve toplum düşmanı kişi ve gruplara fırsat sunabileceği kaygısı da taşınmaktadır. Bu bağlamda, meşrutiyete gelebilecek zararların önlenmesi amacıyla sağduyu çağrısında bulunulmuş; aksi bir durumda şeriatın lekeleneceği ve şeriata hizmet edeceğini iddia edenlerin, fiilen ihanet edebilecekleri ifade edilmiştir (Bukarlı, 2016: 105-106).

Cemiyet-i İlmiye'nin çalışmaları, başlangıçta iktidar tarafından desteklenmiş, ancak daha sonra hükümet uygulamalarına yönelik eleştirileri nedeniyle İttihat Terakki ile ilişkileri bozulmuş ve ters düşmüştür. Cemiyet-i İlmiyenin siyasi konularda görüş belirtmesi veya siyasetle uğraşması, İttihat Terakki tarafından tehlikeli görülmüştür. Bu bağlamda Mustafa Sabri Efendi, Beyanülhak Dergisi'nde, cemiyetin siyasetle uğraşmasının engellenmesi hâlinde temel görevi olan *"emr-i bi'l maruf ve nehyi ani'lmunker"* hizmetinin ortadan kalkacağını vurgulamış ve ulemanın bu durumu kesinlikle kabul etmeyeceğini belirterek İttihat Terakki'nin tutumunu protesto etmiştir (Ayhan, 1993: 332).

Cemiyet-i İlmiye, 31 Mart sürecinde toplumsal düzenin ancak meşrutiyetin devamı ve sivil otoritenin korunmasıyla sağlanabileceğini savunurken; Hareket Ordusu ise bu düzeni fiilen tesisi için askerî gücü sahaya sürmüştür. Özetle Cemiyet-i İlmiye ve Hareket Ordusu meşrutiyetin muhafaza ve müdafaası için çalışmıştır.

2.10. El İslam Cemiyeti

El İslam Cemiyeti, 31 Mart Ayaklanması'ndan önce kurulmuş, Ahrar Fırkasına yakınlığıyla bilinmektedir. Yöneticisi Adanalı Hayret Efendi'dir ve yayın organı olarak El İslam Gazetesi'ni kullanmıştır. Adanalı Hayret Efendi, 31 Mart Ayaklanmasına katılarak eski düzen taraftarlarının yanında yer almıştır. Adanalı Hayret Efendi, siyasi süreçte değişken tutum ve davranışlar göstermiştir. Örneğin, bir dönem İttihat Terakki yönetimiyle yakınlaşmış ve cemiyet hakkında olumlu düşünceler barındırmıştır. Sonraki dönemde ise cemiyetten ayrılarak Sultan Abdülhamid hakkında iyimser fikirler ileri sürmüştür. Sultan Abdülhamid hakkındaki fikirlerini *"Mirat-ul Beday-i*" adlı eserinde kaleme almıştır (Yıldırım, 2016: 251).

El İslam Cemiyeti'nin önemli simalarından biri de Ahmet Rasim Hoca olarak bilinmektedir. Ahmet Rasim Hoca, 31 Mart Ayaklanmasında isyana destek veren askerlerle konuşmuş onları telkin ve teskin etmeye çalışmıştır. Hiç resmi görevi olmamasına rağmen sırf devletin selameti için sorumluluk almaktan geri durmayan Ahmet Rasim Hoca, isyancı askerlerin isteklerini Meclisi Mebusana uygun bir lisan ile aktarmıştır. Bu istekler: Osmanlı Devleti bir İslam devleti olduğu için Müslümanlığın hükümleri ile yönetilmelidir, yabancı devletlere ait kanunlar din kitaplarından çıkarılmalıdır, askerlere namaz için vakit bırakılmalıdır, okul programlarına din dersleri eklenmeli ve İslami usullere aykırı olan tiyatrolar kaldırılmalıdır, mebuslar ve kabine

üyeleri dindar adamlardan oluşmalıdır (Aysal, 2006: 30). Sonrasında Divan-ı Harp Mahkemesi'nde isyana destek verdiği gerekçesiyle yargılanmış ve müebbet hapse mahkûm edilmiştir.

Ahmet Rasim Hoca'nın 31 Mart Ayaklanması sonrasında tutuklanması, özellikle dini çevreler ve ulema arasında yoğunlaşan çeşitli toplumsal tepkilere yol açmıştır. Hoca'nın tutuklanması, devletin dini otoriteye müdahalesi olarak yorumlanmış ve ulemanın toplumsal işlevini sınırlandırdığı yönünde ciddi kaygılar uyandırmıştır. Bu durum, ulemanın hem toplumsal hem de dini otoritesinin sorgulanmasına ve belirli kesimlerde hoşnutsuzluğun artmasına sebep olmuş; dolayısıyla Ahmet Rasim Hoca'nın tutuklanması, 31 Mart Ayaklanması sürecinde merkezi otoriteyi sağlamlaştırma uygulamalarının dini otorite ile sivil otorite arasındaki gerilimin toplumsal yansımalarını da somut biçimde ortaya koymaktadır.

Bu gerilimin kökeni ise yalnızca Ayaklanma sonrasında ortaya çıkan baskı uygulamalarıyla sınırlı değildir; Ahmet Rasim Hoca'nın siyasi duruşu ve Abdülhamid yönetimiyle kurduğu olumlu ilişki de bu süreçte belirleyici olmuştur. Nitekim Hoca'nın Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışı münasebetiyle kaleme aldığı şiir, onun politik eğilimlerinin tamamen Abdülhamid'den yana olduğunu gösterir (Yıldırım, 2016: 257). Dolayısıyla Hoca'nın tutuklanması, yalnızca dini otoritenin zayıflatılması değil, aynı zamanda Abdülhamid yanlısı ulemanın hedef alınması olarak da okunabilir; bu da dönem siyasetinde dini ve ideolojik kamplaşmanın ne kadar belirginleştiğini göstermektedir.

Ahmet Rasim hocanın dışında Hayret Efendi'nin II. Abdülhamid Han'ın Tahta Çıkışına Dair övgüler içeren bir methiyesi bulunmaktadır:

"Ḳādirsiñeyābedīʿ-i fıṭrat

İsterseñedersiñʿaziḳudret

Unvān ne bu ṭabʿ-ı pür-fenüñçün

Şāʿir deme dūnḳalırsenüñçün

Her şāʿir eder hemān şikâyet

Bedbaḫṭlığıñ eder ḥikāyet

El-ḥamd benim saʿādetim var

Bir ḫayliʿulūmanisbetim var

Dünyāġamını çeker miyim hīç

Ben zaḫmımazehr eker miyim hīç

Çeksem de velev ki ben żarūret

Gerdūndan eder miyim şikâyet

Gördüñ mi felek zebūnumolduñ

Maġbūn-şude-i sükūnum oldun

Bir bī-kes ü nā-tüvān mı ṣandıñ

Sen yoḳsa beni fi lān mı ṣandıñ

Aḳrān mı ki çarḫuġraşırsıñ

Lāyıḳ mı sipihre kin ṭaşırsıñ

Ārifl er o dūna baş eger mi

Uġraşmaġahīç felek deger mi"(Efendi, 1896: 1; akt. Yıldırım, 2016: 257).

2.11. Heyet-i Müttefika Osmaniye

Heyet-i Müttefika, 31 Mart İsyanı sırasında Meşrutiyetin korunması yolunda oluşturulmuş bir siyasi organizasyondur. Bu nedenle temel amacı Meşrutiyet'i korumaktır. Heyet-i Müttefika, vatanın kurtuluşu için güven ve huzurun yeniden tesisi ve kalıcılığı için tüm Osmanlı vatandaşlarını tek çatı altında toplamayı hedeflemiştir (Tansu & Özçörekçi, 2020: 236).

Osmanlı Devleti'nin içinden geçtiği bu olağanüstü kritik dönemde siyasi görüş ayrılıklarının bir kenara bırakılması gerekmektedir. 31 Mart Hadisesinden bir iki gün önce; parti, cemiyet ve matbuat ya da basın arasındaki çekişmelere ve anlaşmazlıklara son verilmesi fikri ilk kez Yeni Gazete tarafından gündeme getirilmiş ve Yeni Gazete bu konuda oldukça ısrarcı olmuştur. Yeni Gazete'nin 12 Nisan 1909 tarihli sayısında yer alan ve "*Hüsn-ü Niyet ve Mütarekeye Davet*" başlıklı yazısında, memlekette huzurun ve asayişin bozulduğu ifade edilmiştir. Meşrutiyet rejiminin henüz tam olarak oturmadığını, dolayısıyla halkın beklentilerine cevap verilemediğini, hükümetin ise çekingen, korkak ve kararsız bir tutum takındığını, siyasi anlaşmazlıkların ise gerginlikleri arttırdığını ve artık hiç kimsenin buna kayıtsız kalamayacağını dile getirerek oldukça karamsar bir tablo çizmiştir (Sarıay, 2023: 836).

Heyeti Müttefika'nın kuruluş ve çalışmalarına Osmanlı basını da destek vermiştir. Özellikle Tanin gazetesinin bu konudaki tavrı oldukça önemlidir. Tanin Gazetesi, basının sadece haber vermekle değil, aynı zamanda anayasal düzeni ve halkın haklarını savunmakla yükümlü olduğunu savunmaktadır. Gazetenin baş sorumlusu Hüseyin Cahit, 31 Mart Vakası gibi kritik bir dönemde basının suskun kalmasının tarih önünde affedilemez bir suç olacağını dile getirmiştir (Yalçın, 2023: 33). Yine İttihat Terakki'ye muhalif olan gazetelerden Serbesti, İkdam, Yeni Gazete, Mizan ve Tercüman-ı Hakikat gibi gazeteler Heyeti Müttefikanın çalışmalarına destek vermiştir (Sarıay, 2023: 847).

Heyeti Müttefika üyeleri, Meşrutiyet'in müdafaası için kendi aralarında ki her türlü anlaşmazlığı bir kenara bırakacak ve temel amaçları Meşrutiyet'i korumak ve kollamak olacaktır. Sonrasın da memleketin kalkınması ve muasırlaşması için çalışmalarda bulunacaktır (Akşin, 2015: 144). Heyet-i Müttefika kurulduktan kısa bir zaman sonra Meşrutiyet'in koruyuculuğuna soyunmuş, almış oldukları bu rol İttihatçıların hoşuna gitmemiştir. İttihatçılar, Abdülhamid Dönemi'ndeki istibdat dönemine geri dönmemek için istemeyerek de olsa Heyeti Müttefika Cemiyeti'ne destek vermek zorunda kalmıştır. Aksi takdirde Hareket Ordusu İstanbul'a varmadan isyancılar İstanbul'u ele geçirirse yapılan tüm çalışmalar heba olma tehlikesini taşımaktadır. Heyet-i Müttefika sadece Meşrutiyet'in değil aynı zamanda ülkenin demokrasi ve kalkınmasından kendisini mesul tutmuştur. Bu bağlam da üyeleri arasında Rum ve Ermeni heyetlerinin temsilcileri de yer almıştır (Sarıay, 2023: 846).

Heyeti Müttefika, Ahrar Partisi'nin görüşleri doğrultusunda farklı siyasi görüşteki yapıların, vatanın kurtuluşu için bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Kurucu kadro içerisinde dernekler ve vakıflar yer almaktadır (Tansu & Özçörekçi, 2020: 236). Heyeti Müttefika Cemiyeti, kurulduğu andan itibaren farklı zorluklarla karşılaşmış olsa da mücadeleden geri durmayarak millete olan ahdini yerine getirmeye çalışmıştır. Bu zorlu süreçte destek verme konusunda kararsızlık yaşayan İttihat Terakki Partisi, Hareket Ordusu ayaklanmayı bastırdıktan sonra Heyeti Müttefika'ya olan desteğini sonlandırmıştır. Bu durum karşısında Heyeti Müttefika üyeleri önceden İttihat Terakki'yle olan siyasi anlaşmazlıklarından dolayı kendilerini aklamanın derdine düşmüştür. Heyeti Müttefika, siyasi olarak işlevsiz hale geldikten sonra İttihat Terakki ordudan aldığı güçle tekrar siyasi açıdan güçlenmiştir (Sarıay, 2023: 861).

31 Mart Ayaklanması öncesinde İttihat ve Terakki ile Heyet-i Müttefika arasında yaşanan siyasi rekabet, II. Meşrutiyet'in ilk yılında giderek derinleşen bir güç

mücadelesine dönüşmüştür. Ahrar Fırkası, çeşitli dini muhafazakâr cemiyetler ve bu çevrelerin basın organlarından oluşan Heyet-i Müttefika, İttihat ve Terakki'nin devlet bürokrasisi, meclis ve ordu üzerinde fiilî bir vesayet kurduğunu savunarak merkeziyetçi politikalarına karşı çıkmıştır. İttihat ve Terakki ise bu grupları Meşrutiyet düzenini zayıflatmakla, toplumu dini ve siyasi propagandalarla kışkırtmakla suçlamıştır. Bu kutuplaşma, özellikle Ahrar Fırkasına yakın basının sert muhalefetiyle birleşerek ayaklanma öncesinde siyasal tansiyonu artırmış ve 31 Mart Vakasına giden süreci beslemiştir. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından güç dengesi tamamen İttihat ve Terakki lehine değişmiş; İttihatçılar, olayı bir karşı-devrim girişimi olarak nitelendirerek Heyet-i Müttefika'yı doğrudan sorumlu tutmuştur (Tansu & Özçörekçi, 2020: 236- 240).

Bu çerçevede Ahrar Fırkası fiilen dağıtılmış, muhalif gazeteler kapatılmış veya sıkı denetime alınmış, El İslam ve Volkan gibi yayınların yöneticileri yargı ve sürgün süreçlerine tabi tutulmuştur (Kaluç, 2009: 219). Aynı dönemde çıkarılan 1909 Basın Kanunu ve cemiyetleri kontrol altına alan düzenlemeler, muhalefeti hukuki zeminde sınırlandırarak İttihat ve Terakki'nin meşrutiyet rejimi içinde neredeyse tek hâkim siyasal aktör hâline gelmesini sağlamıştır. Bu süreç, ayaklanma sonrasında Heyet-i Müttefikanın siyasal etkisinin tamamen ortadan kalkması ve İttihat ve Terakki'nin modernleşme ve istibdat ikilemi arasında kendisini rejimin koruyucusu olarak konumlandırmasıyla sonuçlanmıştır.

2.12. Fedekaran-ı Millet Cemiyeti'nin Kuruşu ve Temel Amacı

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkarılan genel af sayesinde, istibdat döneminde ceza almış veya sürgünde bulunan kişilerin affedilmesi ve hapishanelerden serbest bırakılmasıyla oluşan bir siyasal yapı olarak ortaya çıkmıştır (Taş & Yetişgin, 2025: 589). Bu grup, İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet'in ilanındaki kendi katkılarını yeterince takdir etmediği, hatta sürece dâhil olmayan kişilerin "*hürriyet kahramanı*" olarak yüceltilmesine göz yumduğu kanaatindeydi. Bu nedenle hem siyasal bir örgütlenmeye gitmiş hem de düşüncelerini duyurmak amacıyla "*Hukuku Umumiye"* adlı gazeteyi yayımlamaya başlamıştır (Kerimoğlu, 2007: 136).

Cemiyetin kesin kuruluş tarihi net değildir, bu dönemde dernekleşmeyi düzenleyen bir yasal çerçevenin bulunmaması bu belirsizliği artırmaktadır; zira cemiyet, 16 Ocak 1909'da yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu'ndan önce, herhangi bir hukuki düzenleme olmaksızın teşekkül etmiştir. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, Meşrutiyet'in

kazanılmasında sürgün ve kaçakların belirleyici rol üstlendiğini savunmakta ve İttihat ve Terakki'nin bu katkıları gölgelediği görüşünü benimsemektedir. Cemiyetin temel amacı, istibdat döneminde hak kaybına uğradığını düşünen bu kişiler arasında dayanışma sağlamak ve onların hak arama süreçlerine destek vermektir (Tansu & Özçörekçi: 234-235).

Cemiyetin kurucuları ve üyeleri, tamamen firarilerden ve sürgünden dönenlerden oluşmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda, cemiyetin başkanının gerçekte Mehmet Selim adını taşıdığı, ancak Avnullah Kazimi olarak bilindiği ortaya konmuştur. Avnullah Kazımi istibdat döneminde mürüvvet gazetesinde yapmış olduğu çalışmalar nedeniyle okları kendi üzerine çekmiştir. Bu durum üzerine tutuklanacağını düşündüğü için firar etmiştir. Sonrasında bir süre yurt dışında yaşadıktan sonra kendisi gibi sürgünde olan babasının yanına gelmiştir. Bu sırada bir yaşında vefat eden kardeşinin kimliğini kullanarak Müşir Fuat Paşa'nın kâtipliğini yapmıştır. Bu sırada Fuat Paşa olayına karıştığı iddiasıyla tutuklanmış önce Sivas'a sonra Sinop'a gönderilmiştir. Avnullah Kazımi meşrutiyetin ilanından sonra ülkeye geri döndüğünde mahkemede yapmış olduğu savunması "*son müdafaa"* ismiyle yayınlanmış kendisine de hürriyet kahramanı unvanı verilmiştir (Kerimoğlu, 2007: 137).

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin temel amacı, II. Meşrutiyet döneminde Sultan Abdülhamid tarafından sürgün edilmiş olanların haklarını savunmak olsa da cemiyet Meşrutiyet'i ve onun değerlerini koruyup kollamaktan geri kalmamıştır. Bu da göstermektedir ki Fedakârını Millet Cemiyeti, İttihat Terakki gibi her alanda var olmaya çalışmaktadır (Kerimoğlu, 2007: 138)

Bu doğrultuda cemiyet yayımladığı bildiride amaçlarını asli ve tali olmak üzere iki başlık altında toplamıştır. Bildiride ifade edildiğine göre cemiyetin asli amacı, Osmanlı Devleti'ni oluşturan tüm unsurlar arasında kardeşlik, dayanışma ve birlik ve beraberlik duygusunu güçlendirmek, böylece devletin siyasal bütünlüğünü koruyacak toplumsal bir uyum tesis etmektir. Bu hedef, dönemin çok unsurlu Osmanlı toplumunda, özellikle Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan siyasal rekabet ve ayrışmalar düşünüldüğünde, cemiyetin kendisini bir tür birleştirici güç olarak konumlandırma arayışını yansıtmaktadır (Akşin, 1974: 127).

Tali amaçlar ise daha çok cemiyet üyelerinin bireysel ve kurumsal haklarını korumaya yönelik pratik düzenlemeleri kapsamaktadır. Buna göre, sürgün ya da

mağduriyet yaşamış cemiyet mensuplarına yeniden memuriyet imkânı sağlanması, devlete ve millete hizmet edecek nitelikte olanlara uygun görevler bulunması, geçmiş zararlarının telafi edilmesi ve ihtiyaç duyan üyelere mali ya da sosyal destek sunulması hedeflenmiştir. Ayrıca cemiyet, kendi mensuplarının devlet kademelerinde yükselmesini desteklemeyi, eğitim kurumları ile üretime yönelik fabrikalar açarak toplumsal fayda sağlayacak girişimlerde bulunmayı da faaliyet alanı olarak belirlemiştir. Bu yönüyle cemiyet, hem üyelerinin siyasal ve sosyoekonomik konumlarını güçlendirmeyi hem de daha geniş anlamda toplumsal kalkınmaya katkı sunmayı amaçlayan bir yapı görünümü sergilemektedir (Sarali, 2018: 16).

İttihat Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalif olanlardan Süleyman Şefik Paşa gibi askeri, Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa gibi siyasi, Mevlanzade Rıfat gibi basına mensup kişiler Fedekaran-ı Millet Cemiyeti'nde çalışmalarda bulunmuştur. Fedekaran-ı Millet Cemiyeti zaman içinde bazı komplo ve şantajlarla anılmaya başlamıştır. Lakin bu komplo ve şantajlar muhalif unsurlar tarafından ortaya atılmıştır. Bu suçlamalar zaman içinde tespit edilmiş ve Fedekaran-ı Millet Cemiyeti aklanmıştır. Bu süreçte cemiyet, mensupları nazarında değer kaybına uğramış ve bazı kişiler cemiyetten ayrılmaya başlamıştır. Özellikle cemiyetin lideri olan Avnullah Kazımı, Kerkük Mutasarrıflığına tayin olunca cemiyetin etkinliği azalmıştır (Korkmaz, 2025: 37-40).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

31 MART İSYANI VE HAREKET ORDUSU'NUN ROLÜ

3.1. İsyanda İrticanın Rolü

İrtica kelimesi, Arapça kökenli bir kelime olup rücu kelimesinden türemiştir. Kelime anlamı cayma ya da fikir değiştirmedir. Bir başka anlamı ise, dinin özünden uzaklaşıp sadece şekle önem vermektir. Bu bağlamda, irticanın dinle özdeşleştirilemeyeceği anlaşılmış, kavramın esasen siyasî bir istismar aracı olarak kullanıldığı da görülmüştür (Güner, 2006: 15).

Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti, siyasi ve sosyal açıdan her türlü dış müdahaleye açıktır. İsyancıların söylemlerinde şeriat kelimesine yer vermeleri tesadüfi değildir; zira bu kavram, Osmanlı Devleti'nin siyasi pratiğinde karşılığı olan bir olgudur. Siyasi hayatta en güçlü araç olan din faktörü kullanılarak iktidarı ele geçirmek ve siyasi sistemi düzenlemek amaçlanmıştır. Dolayısıyla 31 Mart Ayaklanması bir irtica olayı değildir. Bu bağlamda Celal Nuri Bey, "*Türklerde irtica yoktur çünkü ruhban sınıf yoktur ki bir fikr-i silsile olsun. Bizde sadece cehaletin tahribatı vardır*" demiştir. Cehalet öyle bir noktada idi ki, "*Bir gün olup İstanbul Rusların eline geçecek*" sözünü hadis diye camilerde vaaz eden bir kısım vaizlere rastlanmıştır (Volkan, 31 Mart 1325; akt. Zeyrek, 2012: 596).

Bununla birlikte, olayların seyrine ve ayaklanmayı fiilen yönlendiren güç dengelerine bakıldığında, 31 Mart Vakasının yalnızca dinî sebeplerle açıklanamayacağı; aksine, halkın çeşitli provokatörler tarafından sistemli biçimde kışkırtıldığı, ortaya çıkan kaotik ortamın ise siyasal nüfuz mücadelesi yürüten bazı çıkar grupları tarafından kendi lehlerine kullanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Hareketin arka planında, Meşrutiyet sonrasında orduda biriken rahatsızlıklar, İttihat ve Terakki karşıtı örgütlenmelerin bilinçli yönlendirmeleri ve iktidar mücadelesinden beslenen unsurların manipülatif faaliyetleri belirleyici olmuştur.

31 Mart Ayaklanması'nın, bir gerici ayaklanma özelliği gösterdiğini savunanlar bulunmaktadır. İsyanı başlatan gurupların, genel anlamda düşünce yapılarında dini duyguların istismarına varan hamasi anlayışlar yer almaktadır. Bu dönemde irticanın elde etmeye çalıştığı güç farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin İstanbul'da Müslüman bir kadının bahçıvanlık yapan bir Rum'a kaçması halkı galeyana getirmiştir.

Olayı duyan bazı kişiler "*ırz ve namus elden gitti Müslümanların şerefi tehlikede*" gibi aslı olmayan propagandalar yaparak halkı ayaklandırmıştır. Kendisini şeriatçı gösteren bazı kişiler, Rum gencinin tutuklu bulunduğu karakolu basıp polislerin gözü önünde Rum genci linç etmiştir (Aysal, 2006: 20).

31 Mart İsyanını çıkaranlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni hedef alarak icraatlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda isyancılar tüm yenilikleri şeriata aykırı bularak reddetmiş, resmî kurumlarda ve evlerde bulunan resimler indirilmiş, kravat takılması uygulaması terk edilmiş, kadın dernekleri çıplaklık iddiasıyla basılıp kapatılmıştır. Mektepli askerler tecrit edilmiş, bazıları dövülmüş ve hatta bazıları da hunharca katledilmiştir. Hülasa, İstanbul şeriat yanlıları ile meşrutiyet taraftarlarının mücadelesine sahne olmuştur (Aysal, 2006: 34). Ayaklanmanın en bariz özelliği muhaliflerin İttihat ve Terakki'ye bu eksende ki bürokratik yapıya karşı çıkarmış oldukları ve başarısızlıkla sonuçlanan bir girişim olduğudur. İsyanın dini boyuta evirilmesinden anlaşılan dinin sömürülmek istenmesidir.

31 Mart Ayaklanması, yaygın siyasi yorumların aksine**,** irticai bir hareketten ziyade, bir parti mücadelesi olarak nitelendirilmiştir. İsyan sonrasında kurulan Divan-ı Harp Mahkemeleri'nde isyana katılanlara sorulan*, "Sen de şeriat istemişsin ve İttihad-ı Muhammediye'ye dahil misin?"* şeklindeki sorular dahi, olayın dini bir söylemle çerçevelenmeye çalışıldığını göstermektedir.

Derviş Vahdeti'nin bu olayı bir parti mücadelesi olarak nitelendirmesi ve Filozof Rıza Tevfik'in anlattıkları, isyanın asıl amacını ifşa etmektedir: *"Allah bizi affetsin, günahımız çok büyüktür. 31 Mart uydurma ihtilali hazırlandığı zaman ben Talat Bey'den tevakki etmesini istedim... Ne yapalım Rıza Bey, cemiyetin paraya ihtiyacı var. Bu ihtiyacı ancak Yıldız Sarayının zenginliği ve oradaki hazine karşılayabilir"* (Turan, 2003; akt. Zeyrek, 2012: 596).

Bu doğrultuda, 31 Mart ayaklanması, dini kullanarak isyan çıkaranlara karşı İttihat ve Terakki'nin karşı darbesi şekline dönüşmüş, ayaklanma, İttihatçılara iktidara tam olarak hâkim olma ve Sultan Abdülhamid'den kurtulma fırsatı sunmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 31 Mart ayaklanmasının en önemli sorumlusu olarak Sultan Abdülhamid'i ve İttihad-ı Muhammedi'ye Cemiyeti'ni göstermiştir. Bu suçlamaların ardında, iktidara hâkim olma hırsları ve Sultan Abdülhamid'den kurtulma

düşüncesi yatmaktadır. İttihatçılara göre irtica nitelemesinin altında, istibdat dönemini geri getirme düşüncesi bulunmaktadır (Aldemir, 2019: 249).

Son yirmi yıl öncesine kadarki 31 Mart çalışmalarının tamamına yakınında, asıl sebep olarak irtica gösterilmiş; ancak bu yaklaşımın tamamen siyasi ve objektiflikten uzak bir yorumlama olduğu aşikârdır.

Bu açıklamayı destekleyen olgu ise, İttihatçıların irtica suçlamasıyla hem muhalif unsurlardan hem de Sultan Abdülhamid'den kurtuldukları ve siyasal yönetimi ve iktidarı ele geçirmiş olduklarıdır (Özcan, 2007: 10-11). Sultan Abdülhamid, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mesnetsiz suçlamaları karşısında ihtiyatlı ve akıllıca davranarak suçlamaları reddetmiştir.

İslamcı cenahın önde gelen isimleri bu süreçte yaşanan olaylara tepki göstermişlerdir: İslamcı Aydınların Meşrutiyet Vurgusu: Elmalılı Muhammed Hamdi, Manastırlı İsmail Hakkı, Şehben-derzade Ahmet Hilmi, Tahirülmevlevi ve İstiklal Marşı şairimiz Mehmet Akif gibi ön saflarda yer alan İslamcılar, yaşanan olayların kabul edilemeyeceğini ve Meşrutiyet'in son ana kadar muhafaza edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Mehmet Âkif ve diğer İslamcı aydınlar, istibdat, baskı, islam birliği, halifelik, meşrutiyet, özgürlük, din ve yenileşme gibi konularda Sultan Abdülhamid'e muhalif olmuşlardır (Safi, 2022: 33). Bu durum, onların Meşrutiyet rejimini koruma yönündeki tavırlarını pekiştirmiştir.

31 Mart Ayaklanması ortaya çıkmadan önce, ayaklanmanın mukaddimesi sayılabilecek olaylar yaşanmıştır. Kör Ali Olayı (Erkek, 2024: 247) ve İmam Abdulkadir Olayı (Güneş, 2023: 89) bu sürecin başat olayları olarak değerlendirilmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile toplumun genel ahlak yapısına uygun olmayan özgürlüklerin ortaya çıkması (meyhanelerin açılması gibi) toplumsal dejenerasyona sebep olmuş ve ufak kıvılcımlarla bile olsa halkın reaksiyon göstermesine kapı aralamıştır. Bu olaylar, 31 Mart Ayaklanmasına doğrudan etki etmese de olayın ortaya çıkmasına örtülü olarak destek olmuşlardır.

Kör Ali olayı, aslında 31 Mart Ayaklanmasının provası olarak değerlendirilebilir (Duman, 2024: 103). Fatih Camisi'nde müezzin olarak çalışan Kör Ali, vaizin olmadığını fırsat bilerek minbere çıkmış ve başta İttihatçılar olmak üzere diğer yenilik kavramlarını eleştirerek cemaati kışkırtmaya çalışmıştır. Zabıtalar olaya müdahale etmiş, Kör Ali

tutuklanmış; ancak mahkemece akıl sağlığı olmadığı tespit edilerek serbest bırakılmıştır (Akıncı, 2018a: 68). Tarih 7 Ekim 1908'i gösterdiğinde Kör Ali, tekrar Meşrutiyet ve İttihat Terakki aleyhinde konuşmalar yapmış, hatta kendisine bazı olayların gaybi olarak haber edildiğini söyleyerek Mesihlik iddia etmeye başlamıştır (İrtem, 2003: 37). Bu kışkırtıcı söylemler ve mesihlik iddiaları, Kör Ali'nin hareketi etrafında bir kitle toplamasına neden olmuş ve kısa süre sonra bu grup, taleplerini resmî makamlara iletmek üzere Yıldız Sarayı'na doğru yürüyüşe geçmiştir.

Kör Ali ve beraberindekiler Yıldız Sarayı'na ulaştıklarında, Başkâtip Ali Cevat Bey tarafından karşılanmış ve talepleri arasında sırasıyla; meyhanelerin kapatılması, Hacivat–Karagöz oyunlarının kaldırılması, Müslüman kadınların sokağa çıkmasının yasaklanması, Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konulması ve tiyatroların kapatılması gibi hem siyasi hem de ahlaki temelli istekler dile getirilmiştir (Akıncı, 2018a: 70).

Kör Ali olayı gibi küçük çaplı bir hadisenin, Meşrutiyet aleyhtarı gerici bir isyan hatta 31 Mart Ayaklanmasının mukaddimesi gibi sunulması, Hüseyin Cahit Bey'in bu konu hakkındaki abartılarından ibaret sayılmıştır. Hüseyin Cahit Bey, bu basit olayın 31 Mart provası olabileceğini, hatta Sultan Abdülhamid'in planladığını söylemiştir. Hüseyin Cahit'in amacı, bu olayı kullanarak o dönemde başta olan hükümeti suçlamaktır. Bu görüşü, Kör Ali olayından hemen sonra hükümet aleyhinde başarısız bir gensoru girişimi yapması desteklemektedir (Korkmaz, 2025: 45-46). Dolayısıyla bu hadise, sonraki süreçte mecliste toplantı ve yürüyüş hakkında kanuni düzenlemeler yapılmasına ortam hazırlamıştır.

Kör Ali Olayı yaşanmadan önce Avusturya, Bosna-Hersek'i işgal etmiş, Bulgaristan ise bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu iki gelişme karşısında İttihat Terakki ve Meclis-i Mebusan, protesto gösterileri düzenlemekten öteye gidememiştir. Bu durum, meşrutî yönetimin toprak kayıpları ve ekonomik zararlar karşısında etkisiz kaldığını ortaya koymuş, bu da meşrutiyet yönetimini benimsemeyen kesimleri cesaretlendirmiştir (Yazıcı, 2011: 264-266).

Bu doğrultuda İstanbul Yeni Valide Camisi'nde görev yapan ve dönemin dinî otoritelerinden biri olarak bilinen İmam Abdülkadir Efendi, 1908 yılının Ramazan ayında bir teravih namazından sonra cemaatle birlikte protesto gösterisi düzenlemiştir. Bu gösterinin temel amacı, Meşrutiyet döneminde toplumun dinden uzaklaştığını ve dine saygı konusunda hassasiyetlerin yeterince gözetilmediğini vurgulamaktır. Protestocular,

Osmanlı'da uzun bir geçmişe sahip olan Hacivat-Karagöz oyunlarını oynatan kahvehaneleri ve mekânları basmışlardır. Ancak göstericiler, kısa süre içinde Meşrutiyet dönemi zaptiyeleri tarafından etkisiz hâle getirilmiştir (Akıncı, 2018a: 71).

İmam Abdülkadir, çevresine topladığı protestocularla beraber Yıldız Sarayı'na yürümek istemiştir. Protesto gösterileri sırasında parlamenter yönetim hakkında olumsuz sloganlar atılmış, anayasanın dine uygun olmadığı, meyhanelerin kötü yerler olduğu için kapatılması gerektiğini, kadınların İslami giyim kurallarına dikkat etmeleri gerektiği dile getirilmiştir (Van, 2012: 283).

Toplumsal huzursuzluğun giderek dinsel motiflerle beslenmesi, propaganda faaliyetleriyle geniş kitlelere ulaşan ve isyan sürecine doğrudan etki eden Derviş Vahdetî gibi figürlerin ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır. Derviş Vahdet'i, Kıbrıs'ta bir ayakkabı ustasının oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Annesini on altı yaşında, babasını ise yirmi bir yaşında kaybettikten sonra bunalıma girmiş ve bu bunalımdan Nakşibendî Tarikatına katılarak kurtulabilmiştir. Bu dönemde İngilizcesini geliştirerek İngiliz idaresinde memur olmuştur (Akıncı, 2018a: 72-73). İki erkek ve bir kız kardeşe sahip olan Derviş Vahdet'i maddi imkânsızlıklar nedeniyle kardeşlerinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Kız kardeşi hizmetçilik yapmakta, erkek kardeşleri ise farklı işlerde çalışmaktadır. Bu dönemde maddi olarak zor bir dönem geçiren Vahdet'i, İngilizcesini geliştirmek için kilise papazlarından destek almış ancak sonraki dönemlerde bu papazların misyonerlik faaliyetlerini fark edince onlardan ayrılmıştır (Bağır, 2022: 180-181).

Sonraki süreçte 1902 yılında İstanbul'da Yerleşim Komisyonu'nda iş bulmuştur. Ancak burada maaş alamadığı için, kendisini işe alan Memduh Paşa hakkında asılsız haberler kaleme almış ve bu nedenle hapis cezasına çarptırılmıştır. Ardından Diyarbakır'a sürgün edilmiş ve Diyarbakır'da geçimini sağlamak amacıyla düğünlerde ut çalmış ve meyhanelerde çalışmıştır. Sürgün cezasına rağmen, her fırsatta Diyarbakır'dan kaçmaya teşebbüs etmiş, ancak her defasında yakalanmıştır. Yakalandığında Diyarbakır Cezaevi'nde hapis yatmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından çıkarılan genel af ile serbest bırakılmış ve İstanbul'a dönmüştür. Burada Volkan Gazetesi'ni yayımlamaya başlamış, bu gazete 31 Mart Ayaklanması sırasında irtica yanlılarının merkezi hâline gelmiştir. Toplamda üç buçuk ay süren gazetenin yayınlarında ağırlıklı olarak şeriat ve dinî konular işlenmiştir (Akıncı, 2018a: 74-75).

II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber Volkan Gazetesi yayınlanma için uygun ortamı bulmuştur. Zira bu dönemde Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Avusturya Bosna Hersek'i işgal etmiştir. Halk arasında İttihat Terakki'ye karşı hoşnutsuzluklar yayılmıştır. Derviş Vahdet'i halkın dini duygularının farkında olduğu için siyasal İslam'ı propaganda aracı olarak kullanmıştır (Bağır, 2022: 200).

Derviş Vahdet'i çıkardığı gazetelerde mason kuruluşları aleyhine yazılar yazmış, şeriat konularını işleyerek toplum tarafından kabul görmeye başlamıştır (Karaman, 2022: 1576). Böylece gazete satışları artarak ciddi anlamda parasal gelir elde etmiştir. Bilhassa Volkan Gazetesi'nin yayın politikası sarayın ilgisini çekmiş ve padişahın muhasiplerinden Cevher Ağa tarafından Derviş Vahdet'i saraya davet edilmiş ve sonrasında ise saraydan maddi yardımlar almıştır. Sarayın Derviş Vahdeti'ye parasal destek sağlamasının ardında Padişah'a sataşmamak, masonluk karşıtlığına devam etmek ve son olarak İslamcı, ümmetçi çizgiyi sürdürmek yer almaktadır (Akıncı, 2018a: 77).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat Terakki Cemiyeti kendisini anayasanın koruyucusu olarak görmüştür. Almış olduğu bu rol gereği de meşrutiyet dönemi hükümetlerine sık sık baskı yapmıştır. Bu baskılar öyle bir hal almıştır ki ittihatçılar hükümet içinde hükümet gibi hareket etmeye başlamıştır. Ayrıca istibdat dönemi sivil askeri bürokrasi üzerinde de denetim kurmak adına onlara meşrutiyet yönetimine bağlılık yeminleri ettirmişlerdir. Buna bağlı olarak istibdat dönemi sivil ve asker bürokrasi 31 Mart Ayaklanmasında isyancılara yaklaşmıştır. Yaşanan bu gelişmeler başta Volkan olmak üzere diğer basın kuruluşları tarafından şiddetle eleştirilmiştir (Bağır, 2022: 232).

31 Mart Ayaklanması askeri bir ayaklanma olarak ortaya çıkmışsa da Derviş Vahdet'inin olaya karışması isyanın irticai bir hale dönüşmesine sebep olmuştur. Ayrıca Derviş Vahdet'inin kurmuş olduğu İttihadı Muhammedi Cemiyeti (Özhazinedar, 2024: 307) ve Volkan Gazetesi İslami değerleri ön planda tutarak yayınlar yapmıştır. Bu da Vahdeti'nin isyandan sorumlu tutulmasına neden olmuştur. Derviş Vahdeti, isyan sürecinde İttihat Terakki'yi hedef alarak meşrutiyetin ve Kanuni Esasi'nin devamından yana bir siyasi tutum içinde bulunmuştur. İslami dünya görüşü, muhalif çevrelerce kendisine yöneltilen mesnetsiz ithamların artmasına zemin hazırlamıştır. Buna karşılık, dervişin liyakat ve ehliyet bakımından yetersiz olduğunu ileri sürerek onu basit bir imam olarak tanımlayanlarda vardır (Bağır, 2022: 174-266).

3.2. İsyan Öncesinde İstanbul'da Yaşanan Hadiseler

İsyan öncesi başkent İstanbul'un genel durumu siyasi, askeri ve basın açısından büyük bir gerilim içindeydi ve iç açıcı bir durumdan bahsetmek mümkün değildi. II. Meşrutiyet'in ilanı ile gelen özgürlük ortamı, bu çatışmaları basına taşımıştır; Volkan Gazetesi, İttihat ve Terakki uygulamalarına yönelik yıpratıcı eleştiriler yaparken, Neyyir-i Hakikat ve Şûrâ-yı Ümmet gibi gazeteler İttihatçıları desteklemiştir (Şimşek, 2024: 32). Siyasi atmosfer, en temelde İttihat ve Terakki ile İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti arasındaki şiddetli çatışmaya dayanmaktaydı. Askerî açıdan ise, siyasi çekişmelere bağlı olarak orduda alaylı subaylar ile mektepli subaylar arasında ciddi çatışmalar görülmekteydi (Acar & Gök, 2020: 366). Bu olumsuzluklara, medrese öğrencilerinin silâhaltına alınmasına yönelik atılan adımların ulema ve bazı softalar arasında yoğun eleştirilere yol açması da eklenmiştir. Medrese öğrencilerinin askere alınması onlara göre dine karşı yapılmış bir hareket olduğu için, bu durum öğrencilerin isyancılara katılmasına sebep olmuş ve emri verenlere karşı düşmanlık beslenmiştir (Coşar, 2018: 6-7).

Bu askeri ve sosyal gerilimin temelinde, Osmanlı ordusunda modernleşme zorunluluğu yatmaktaydı. Zira alaylı askerler, geleneksel harp yöntemlerini sürdürmekte olup (Zeyrek, 2014: 50), çağın teknisyen subay profilini karşılamaktan uzaktı. Avrupa ordularının (özellikle Almanya, Fransa ve İngiltere'nin) modern silah teknolojisi ve disiplin anlayışıyla ileri bir askerî seviyeye ulaşması, Osmanlı'yı benzer bir dönüşüme yöneltmiştir. Ancak bu dönüşüm sürecinde, orduda uzun yıllar hizmet etmiş ancak modern eğitimden yoksun bulunan alaylı askerlerin önemli bir bölümü, mesleki yetersizlik gerekçesiyle terhis edilmiştir. Bu tasfiye, askerleri ekonomik açıdan güç duruma düşürmüş ve toplumsal memnuniyetsizliği artırmıştır. Ayrıca, tasfiyenin ardında yalnızca askerî niteliklerin iyileştirilmesi kaygısı değil, aynı zamanda mektepli subayların ordu içindeki nüfuzunun artırılması ve dolaylı olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ordu üzerindeki kontrolünü güçlendirme amacı da bulunmaktaydı. Hâlen görevine devam eden alaylı askerler ise benzer bir tasfiye sürecinin kendilerine de uygulanacağı endişesi taşımışlardır.

Ayaklanma başlamadan önce, hükümete yönelik ciddi uyarılar yapıldığı bilinmektedir. Özellikle Sultan Abdülhamid, ayaklanma çıkmadan önce askeri unsurlar içinde büyük bir fitnenin olduğunu, bunun hem devlet hem de kendisi için çok tehlikeli olabileceğini hükümet üyelerine bildirerek tedbirli ve uyanık olunması gerektiği konusunda uyarılar da bulunmuştur. Volkan Gazetesi'nin sahibi Derviş Vahdeti'nin

kışkırtıcı yazılarının askeri unsurları harekete geçirebileceği konusunda Ethem Paşa'nın hükümete yönelik uyarıları da önemlidir. Basın kaynaklı bu tehlike, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Ahmet Rıza Bey arasında bir toplantı yapılmasına vesile olmuştur. Toplantıda, basına yönelik bir yaptırımın söz konusu olamayacağı, zira basın özgürlüğünün meşrutî prensipler çerçevesinde sağlandığı ve aksi yönde hareket edilmesi durumunda meşrutiyet sisteminin ağır eleştirilere maruz kalacağı ifade edilmiştir (Yıldız, 2017: 104-105).

31 Mart Ayaklanması başlamadan birkaç gün öncesinde ise bir karışıklığın olduğuna dair söylentiler kulaktan kulağa yayılmıştır. Hüseyin Cahit Bey, muhalefet unsurlarının Hasan Fehmi Bey cinayetini kendi çıkarlarına uygun olarak kullanmak istediklerini belirtmiştir. Hatta Ahrar Fırkası, Ermeni ihtilalciler ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olası bir çatışmaya hazırlanmıştır. Ayaklanmadan bir gün önce Ermeni Taşnak Sütyun Cemiyeti Şişli'de yirmi bine yakın katılımcıyla bir miting organize etmiş ve bu mitingde Hasan Fehmi Bey anılmıştır. Hurşit Paşa'nın vermiş olduğu bilgilere göre isyana katılan askerler bir hafta öncesinden ayaklanma hakkında konuşmaya başlamış, hatta Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa isyandan bir hafta önce padişahın huzuruna çıkarak ülkenin iç durumunun yolunda gitmediğini ifade etmiştir (Korkmaz, 2025: 87-88).

3.3. İsyancıların Ayasofya Meydanı'nda Toplanması

Rumi takvime göre 31 Mart'a gelindiğinde İstanbul'da toplumsal ve siyasal tansiyon son derece yükselmiştir. Bu gergin atmosferin ilk somut yansıması, Meşrutiyet düzenini korumakla yükümlü 4. Avcı Taburu'nun Taşkışla'daki ayaklanmasıyla ortaya çıkmıştır. Gece yarısından sonra, alaylı kökenli Hamdi Çavuş'un önderliğinde başlayan bu hareket sırasında tabur, mektepli subaylarını etkisiz hale getirerek kışladan çıkmış; diğer birliklere de uğrayarak destekçi askerlerin sayısını artırmış ve Ayasofya'ya doğru yürüyüşe geçmiştir. Yazıcı Mehmet Çavuş ve tüfekçi ustası Arif Çavuş gibi alaylı askerlerin *"şeriat isteriz"* sloganları eşliğinde ilerleyen bu grubun yürüyüşü, İttihad-ı Muhammed'i Cemiyeti'nin açılışında dağıtılan yeşil sancakları taşıyan sarıklı ve cüppeli din adamlarının da katılımıyla birlikte Ayasofya Meydanı'nda toplanmalarıyla sonuçlanmıştır (Coşar, 2018: 10).

Taşkışla'da bulunan 4. Avcı Tabur'una mensup askerlerin ayaklanarak Meclis-i Mebusanı kuşatmasıyla başlayan olaylar, kısa sürede diğer kışlalardaki birliklere de

sirayet etmiştir. İsyancılar, çevredeki birlikleri harekete geçirmeye çalışmış; bu süreçte Kılıç Ali ve Beyoğlu Numune Topçu Alayları ile Yıldız'da bulunan 5. 6. ve 7. Alaylardan bazı askerler de Taşkışla'daki tabura katılarak Sultanahmet Meydanı'nda toplanmıştır. İsyancılar, hükümetten Harbiye Nazırı ile Mahmud Muhtar Paşa'nın görevden alınmasını ve eski Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın yeniden göreve getirilmesini talep etmişlerdir (Sönmez, 2002: 45).

İsyanın özellikle Avcı Taburu mensupları tarafından başlatılması dikkat çekicidir. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in korunmasında rol üstlenmeleri amacıyla "*Nigehban-ı Hürriyet*" (Hürriyetin Bekçileri) olarak nitelendirdiği bu taburları Rumeli'den İstanbul'a getirerek Taşkışla'ya yerleştirmiştir. İttihat ve Terakki'ye bağlılıklarıyla bilinen bu askerlerin başlattığı hareket, kısa süre içinde Ayasofya ve Beyazıt meydanlarına yayılmış; toplumsal hoşnutsuzluğunu dile getirmek isteyen birçok kişi de bu kalabalığa katılarak *"şeriat isteriz"* sloganlarıyla askerlerle birlikte hareket etmiştir. Böylece 4. Avcı Taburu ve onlara destek veren unsurlar, Ayasofya ve Sultanahmet meydanlarında kontrolü ele geçirmiştir (Aslan, 2010: 10).

Mizan, Serbesti ve Volkan Gazete 'si Meydanı dolduran askerler arasında dağıtılmıştır. Gazete dağıtımıyla planlanan olgu askeri isyan konusunda tam inandırıcı olacak şekilde galeyana getirmektir. İsyancılar, Beyazıt Medresesi'nde müderris olan Rasim Efendi liderliğinde toplanarak isteklerini Meclisi Mebusana bildirmiştir. Ayasofya Meydanı'ndaki kalabalık bir anda Yerebatan Caddesi'ne yönelmiştir. Çünkü burada Derviş Vahdet'inin çıkarmış olduğu Volkan Gazetesi'nin yayın binası bulunmaktadır. Sonrasında yeşil cüppe, yeşil sarık ve sarı pabuçlarıyla Derviş Vahdet'i meydana şeriat getiren kahraman gibi giriş yapmıştır. Zira Derviş Vahdet'i birçok insan için oldukça önemli bir kişidir (Akıncı, 2018a: 139).

3.4. 31 Mart İsyanının Başlaması

31 Mart Olayı'na giden süreçte, Taşkışla Olayı 1908 yılının Ekim ayının son günlerinde meydana gelmiştir. Arnavut ve Arap taburlarında görevli askerlerin yerine Türk askerlerin getirilmesi üzerine, söz konusu taburlardaki Arnavut ve Arap askerler bu değişikliği kabul etmeyerek Türk askerleriyle çatışmaya girmiştir. Olayların devamında, Taşkışla'daki Arnavut ve Arap askerlerin taleplerinin yerine getirileceğini umdukları bir sırada, Avcı Taburları Taşkışla'daki askerlerin üzerine sevk edilmiştir. Bunun sonucunda çatışmalar başlamış ve Taşkışla askerlerinden üç kişi hayatını kaybetmiştir. Böylelikle

Avcı Taburları ilk başarılı müdahalesini gerçekleştirmiştir. Taşkışla Olayının ardından, Birinci Ordu bünyesinde bulunan ve İttihatçıları desteklemeyen bazı askerler, İttihat ve Terakki yanlısı Avcı Taburlarına karşı kin ve düşmanlık beslemeye başlamıştır (Acar & Gök, 2020: 367).

Adliye Bakanı Nazım Paşa, Bahriye Bakanı Rıza Paşa, Lazkiye Mebusu Arslan Bey ile Şerif Sıddık Paşa ve yaveri, isyanın ilk gününde şehit düşen kişiler arasında yer almaktadır. Ne gariptir ki isyancılar şeriat istiyoruz sloganlarıyla yola çıkmışken kendi dinlerinden olan insanların canlarına kast etmiştir. Aynı isyancılar azınlıklar ve yabancı uyruklulara karşı tam güvence vererek onların can ve mal güvenliklerini sağlamaktan geri durmamıştır. Öyle ki yabancı elçilikleri koruma amacıyla her birinin kapısını polis ve asker ile koruma altına almışlardır (Akşin, 2015: 75).

İstanbul'da ortaya çıkan irtica hareketinin bastırılması amacıyla Selanik'ten başkente askeri sevkiyat yapılmasına karar verilmiş; bu çerçevede bir yandan Üçüncü Ordu birlikleri sefer için hazırlanırken, diğer yandan bölgede gönüllü toplama faaliyetleri hız kazanmıştır. Üçüncü Ordu'nun İstanbul'a yürüyüşüne, güzergâh üzerinde bulunan Edirne'deki İkinci Ordu birlikleri ile Selanik ve çevresinden toplanan sivil gönüllüler de dâhil olmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminde hürriyet kahramanı olarak bilinen Resneli Niyazi Bey de Resne'de oluşturduğu gönüllü grubuyla söz konusu harekete katılmıştır. Toplanan tüm kuvvetlerin üst komutanlığına Mahmut Şevket Paşa ve Hüseyin Hüsnü Paşa getirilmiş; kurmay başkanlığı görevini ise önyüzbaşı Mustafa Kemal üstlenmiştir. Selanik Redif Tümeni bu askeri yapının çekirdeğini teşkil etmiş ve Mustafa Kemal'in önerisiyle oluşturulan bu kuvvet Hareket Ordusu olarak tanımlandırılmıştır (Aysal, 2006: 35).

Osmanlı tarihinde gerici bir ayaklanma olarak bilinen bu olay günümüzde hala tam olarak aydınlatılamamıştır. İsyan başladığı zaman dönemin basın unsurları isyancıları överken, Hareket Ordusu'nun ayaklanmayı bastırmasından sonra taraf değiştirerek bu kez de meşrutiyeti ve onu koruyan Hareket Ordusu mensuplarına yönelik methiyeler yapmaları basının Meşrutiyet döneminde tutarsız bir çizgisinin olduğunu ortaya koymuştur. 31 Mart Olayının en düşündürücü yönü Selanik'ten getirilen Avcı Tabur'larının isyana katılmalarıdır. Avcı Taburlarının isyanı bastırmaya gelirken isyanı başlatan unsur olarak ortaya çıkmaları çok hazin ve ders çıkarılması gereken bir durumdur. Zira bu durum Avcı Taburlarının bir plan dahilinde hareket ettiklerini ve isyanın da planlı olarak ilerlediğini ispat etmektedir (Yiner, 2021: 66).

Ayaklanmanın hızla büyüyerek siyasal yapı ve aktörlere yönelmesi, devlet kademelerinde krizin yönetimine dair karar mekanizmalarını zorunlu olarak harekete geçirmiş ve Babıâli'nin konumunu doğrudan belirleyici bir unsura dönüştürmüştür. İsyan haberinin alınmasının ardından, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa kısa bir süre içinde Bakanlar Kurulu'nu acil olarak toplantıya çağırmıştır. İsyan sürecinde elde edilen istihbarı bilgilere göre, Hüseyin Hilmi Paşa ile dönemin Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa**'**nın istifa etmeye hazır oldukları ileri sürülmüştür. Özellikle Sadrazam'ın istifa olasılığı büyük önem taşımakta; zira böyle bir durumda hükümetin düşmesi kaçınılmaz olacaktır. Ancak, devlet yönetiminde oluşabilecek bir boşluğun isyanı daha da büyüteceği düşünülerek, Hüseyin Hilmi Paşa ve Ali Rıza Paşa'nın istifa talepleri reddedilmiştir. Bu konu, Meclis-i Mebusan 'da uzun süre tartışılmış, yapılan müzakereler sonucunda isyancılara karşı herhangi bir silahlı müdahalede bulunulmaması uygun görülmüştür. Bu doğrultuda, Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi**,** isyancılarla görüşmek ve onlara nasihatte bulunmak üzere görevlendirilmiştir (Akıncı, 2018a: 148).

Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, Ayasofya'da başlayan isyan karşısında varlık gösterememiştir. Sabah saat 05.00'te durumu bildirmek amacıyla bir telgraf çekmiş ve I. Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa'ya iletmiştir. Telgrafın geç ulaşması nedeniyle isyancılar büyük ölçüde kontrolü sağlamıştır (Akşin, 2015: 54). Mahmut Muhtar Paşa, çok sayıda savaş tecrübesine sahip korkusuz bir komutandır. İsyan başladığında asilerin üzerine gidilmesi gerektiğini belirtmiş, ancak hükümet ve padişah bu teklifi kabul etmemiştir. Padişah ve hükümetin beklentisi, Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi'nin isyancılarla görüşerek onları isyandan vazgeçireceği yönünde olmuştur (Akıncı, 2018a: 143).

Bu sırada isyanın yarattığı belirsizlik ve otorite boşluğu sadece Babıâli'yi değil, yasama organını da doğrudan hedef alarak Meclis-i Mebusanın güvenliğini zayıflatmıştır. Başka bir ifade ile yürütme organında oluşan kriz ve müdahale konusundaki tereddütler, isyanın kısa sürede yasama organına sirayet etmesine zemin hazırlamış ve Meclis-i Mebusanın da hedef hâline gelmesine neden olmuştur. Vaka sürecinde, Meşrutiyet düzenini muhafaza etmek amacıyla İstanbul'a sevk edilen 4. Avcı Tabur'una mensup er ve erbaşlar, şeriat temelli sloganlar etrafında hareket ederek isyanı başlatmış; akabinde Meclis-i Mebusan binasına baskın düzenlenmiş ve Şehrin farklı noktalarında yaşanan çatışmalar, kamusal düzenin bozulmasına ve geniş ölçekte güvenlik krizine yol açmıştır.

Ayaklanma, nihayetinde Hareket Ordusu'nun İstanbul'a intikali ve müdahalesi sonucunda kontrol altına alınarak bastırılmıştır.

İsyan başladıktan sonra Mebusan Meclisi üyeleri büyük bir kuşku ve korku içine girmiştir. Ayaklanmanın başlamasının ardından mebuslar mecliste toplanarak durumu nasıl ve ne şekilde kontrol altına alacaklarını görüşürken meclis isyancılar tarafından basılmıştır. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası zorla sağlanmıştır (Taş & Yetişgin, 2024: 881). Öğretmen okulu son sınıf öğrencilerinden Zeki adındaki bir talebe mebuslara isteklerini iletmiştir. Bu talepler, Meşrutiyet sonrasında toplumsal düzenin yeniden İslami ilke ve esaslara göre şekillendirilmesi yönündeki beklentileri yansıtmaktadır. Başlıca talep edilenler; isyana katılmış olan askerler hiçbir şekilde zarar görmemeli ve alaylı subaylar görevlerine tekrar iade edilmelidir. Bakanlar kurulu, istifa edecek onun yerine şeriat yasalarını uygulayacak yeni bir bakanlar kurulu oluşturulacaktır. İttihat Terakki Cemiyeti lağvedilmeli ve Kâmil Paşa yeniden sadaretteki görevine getirilmelidir. Ayrıca Avlonyalı İsmail Kemal'in meclis başkanı seçilmesi sağlanacaktır (Akıncı, 2018a: 145-146).

Meclisin aldığı tedbirler isyancıları kararlarından vazgeçirememiştir. Bakanlar kurulu isyancılara karşı süvari birliklerinin bulunmasına rağmen kan dökülmesini istemediği için askerlerin silah kullanmasını istememiştir (Akşin, 2015: 54-56). İsyan başladıktan sonra bakanlar kurulu toplanmıştır. Hafiyelerin getirdiği bilgilere göre isyancılar sadrazamın ve harbiye nazırının istifa etmesini istemektedir. Bakanlar kurulunda yapılan toplantılar sonrası istifası istenen sadrazam ve harbiye nazırının istifaları kabul edilmemiştir, zira bu kişiler istifa ederse hükümet değişikliği gerekmektedir. Dolayısıyla bu noktada hükümetin amacı, kan dökülmeden silahlı çatışmaya girişilmeden isyanı bertaraf etmektir (Akıncı, 2018a: 148).

Meclis'te karar alınması için gerekli çoğunluk sağlanamamış olmasına rağmen, isyancıların baskısı sonucunda askerî taleplerin kabul edildiğine dair bir beyanname hazırlanmış ve Mebusan Beyannamesi adıyla ilan edilmiştir. Söz konusu beyanname, daha sonra bir telgraf aracılığıyla Sultan Abdülhamid'e bildirilmiştir. Padişah da bu kararı onaylamış ve böylece yeni kabine Ahmed Tevfik Paşa'nın liderliğinde kurulmuştur (Coşar, 2018: 11-12).

3.5. Padişahın İsyan Karşısındaki Tutumu

Ayaklanma başladığında padişah Yıldız Sarayı'nda bulunmaktadır. İsyanın tüm yönleri ile aydınlatılması için Yüzbaşı Ferit Bey ve Boşnak Mehmet Ali Bey'i Ayasofya Meydanı'na göndermiştir. Yaverler isyan hakkında yeterli bilgi toplayamamış, sadrazam başkanlığında bakanlar kurulu toplanmış, Baş muhasip Cevher Ağa padişahın yanına gelerek ona isyancıların sizinle ilgili tehditlerinin olmadığını İttihat Terakki Cemiyeti'ne karşı yapılmış bir ayaklanma olduğunu söyleyerek padişahın biraz rahatlamasını sağlamıştır. Padişah, Cevher Ağa'nın getirdiği bilgilere ek olarak ve aynı doğrultuda yeni bilgiler aldıktan sonra daha da rahatlamıştır. İttihat Terakki Cemiyeti'nin bu isyan karşısında kolayca pes etmesi beklenmemekte, padişah hemen hükümeti göreve çağırarak derhal olayın suhuletle çözülmesini emretmiştir. Bu sırada hükümet olayların büyümesinden korktuğu için istifa etmiştir. Padişah olayların daha fazla büyümemesi için bakanlar kurulu istifasını kabul ettiğini ve yeni bakanlar kurulunun kurulması için çalışmaların başlatıldığını, isyana katılanların affedildiğini ve askerlerin kışlalarına dönmelerini İslam halifesi ve başkumandan olarak tebliğ etmiştir (Akıncı, 2018a: 150-152).

Padişah, iktidarını korumanın yollarını ararken, başkomutanlık yetkisine dayanarak Bahriye ve Harbiye bakanlarını bizzat atamak istemiştir. Bu talep, daha önce Sait Paşa Hükümeti'nin istifasına yol açmış olup, Tevfik Paşa tarafından kabul edilmeyerek direnmiştir. Dolayısıyla bu süreç, Abdülhamid'in İttihat ve Terakki'nin kolay bir muhatap olmadığını kavramasını sağlamıştır (Akşin, 2015: 77).

31 Mart Ayaklanması sonrasında devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesi sürecinde kritik bir rol üstlenen Sadrazam Tevfik Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in siyasi müdahalelerini sınırlama konusunda temkinli ve dengeli bir siyaset izlemiştir. Abdülhamid, sürecin yarattığı belirsizlik ortamında yeniden etkin bir konuma gelmek ve hükümet politikaları üzerinde belirleyici olmak arzusunda olsa da Tevfik Paşa, bu talepleri anayasal sınırlar ve meşrutî idarenin gerekleri çerçevesinde geri çevirmiştir. Paşa'nın bu yaklaşımı, bir yandan hükümetin tarafsızlığını muhafaza etmeyi, diğer yandan ise padişahın eski nüfuzunu yeniden tesis etmeye yönelik girişimlerini engellemeyi hedeflemektedir. Nitekim II. Abdülhamid'in hükümetin bazı üyelerini bizzat tayin etme yönündeki ısrarına karşılık Tevfik Paşa, bu durumda sadaret görevinden çekileceğini bildirmiş; bunun üzerine padişah söz konusu talebinden geri adım atmıştır (Budak, 2016: 244).

Tevfik Paşa'nın bu yaklaşımı, dönemin siyasal atmosferinde meşruti rejimin korunması adına önemli bir denge unsuru oluşturmuş ve Abdülhamid'in yönetimde yeniden etkin bir aktör haline gelmesini engellemiştir. Tevfik Paşa, Osmanlı Devleti'nde üç ayrı dönemde toplam beş kez sadrazamlık görevine getirilmiştir. İlk sadrazamlık dönemi 31 Mart Ayaklanması esnasında gerçekleşmiş olup yalnızca 21 gün sürmüştür. Bu süreçte II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine görevinden ayrılmış, ancak yeni padişah Mehmet Reşad tarafından yeniden sadrazamlığa atanmıştır. Böylece yalnızca üç haftalık bir zaman dilimi içinde iki farklı hükümet kurmuş ve iki ayrı padişaha sadrazamlık yapmıştır (Çelik, 2018: 453).

31 Mart İsyanı sırasında ve sonrasında İttihat Terakki ve diğer muhalifler Sultan Abdülhamid'i suçlamışlardır. Aslında bu suçlamalar dönemin aktörlerinin hangi siyasi psikoloji içinde olduklarını kanıtlamaktadır. Nitekim bu aktörlere göre devlet, meşruti idareye geçerse tüm sorunlar hızlı bir şekilde çözülecek ve Osmanlı Devleti kurtulacaktır. Ancak meşruti idareye geçişin ardından yaşanan siyasi kriz bu görüşün çokta yerinde olmadığını kanıtlamıştır. Bu siyasi krizin suçlusu olarak Sultan Abdülhamid'in gösterilmeye çalışılması meşruti idareyi savunanların açık ve net bir çarpıtmasıdır. Bu doğrultuda İttihat Terakki cemiyetine göre ayaklanmanın arkasında muhalifler değil (gerçekte olan), Sultan Abdülhamid bulunmaktadır. İttihat Terakki ayaklanmadan sultan Abdülhamid'i sorumlu tutarak kendi başarısızlığını perdelemeye çalışmıştır. Zira isyan İttihat Terakki'nin yönetim ve kontrolde ne derece aciz olduğunu gözler önüne sermiştir. İttihat Terakki'nin en önemli hedefi meşrutiyetin halk nazarında ki bakış açısının negatif yöne kaymasını engellemektir. Bu doğrultuda ahlaki ve vicdani değerler hiçe sayılarak sorumluluk tamamen Sultan Abdülhamid'e ve çevresine mal edilmeye çalışılmıştır (Korkmaz, 2025: 309).

3.6. Hareket Ordusu'nun Teşkili ve İstanbul'a İntikali

Hareket Ordusu'nun teşkil edilmesinin ardından, kısa süre içinde İstanbul'a güvenli bir şekilde intikal etmesi ve başkent çevresinde stratejik bir konuşlanma yapılması planlanmıştır. Bu çerçevede Kurmay Binbaşı Muhtar Bey komutasındaki öncü birlikler Hadımköy'e gönderilmiş, ordunun ilerleyiş güzergâhı üzerinde güvenliği sağlamak ve muhtemel direniş odaklarını önceden kontrol altına almak amacıyla bölge tahkim edilmiştir (Yüceer, 2020: 5). Ordunun esas kuvvetlerinin ulaşmasından önce yapılan bu hazırlık hem askeri disiplinin hem de harekât planının titizlikle uygulandığını göstermektedir. Ancak isyanın başlamasının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilk

aşamada gelişmelere doğrudan müdahil olmamış, durumu gözlemlemekle yetinmiştir. Bu süreçte İstanbul halkı günlük yaşamına devam etmiş; çarşılar açık kalmış, memurlar görevlerini sürdürmüş ve şehirde göreli bir sükûnet hâkim olmuştur. Ne var ki, kısa bir süre sonra Selanik'ten gelen ve Hareket Ordusu'nun İstanbul'a doğru ilerlemekte olduğuna dair haberlerin yayılmasıyla birlikte, payitahtta hem halk hem de yönetim çevrelerinde belirgin bir heyecan ve tedirginlik havası oluşmuştur (Akıncı, 2018a: 182).

Hareket Ordusu İstanbul'a geldikten sonra Selanik İttihat Terakki şubesi, almış olduğu bir karar ile Hareket Ordusu'nun başına Mahmut Şevket Paşa'yı atamıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın ordunun başına geçmesi orduyu sıradan bir tümen askeri birlik olmaktan çıkarmış ona kurtarıcı bir hüviyet kazandırmıştır. Ayrıca Hareket Ordusu Kurmay Başkanlığı Kolağası Mustafa Kemal'den alınmış Binbaşı Enver Bey'e verilmiştir. Sonrasında Hüseyin Hüsnü Paşa ve M. Kemal Paşa, Mahmut Şevket Paşa'nın emrinde çalışmıştır (Aysal, 2006: 37).

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişinin ardından Mustafa Kemal, kurmay görevinden alınmış ve bu görev Enver Bey'e devredilmiştir. Ayaklanmanın ilk safhalarında olayların ne yönde gelişeceği belirsizliğini korurken, Mahmut Şevket Paşa başta olmak üzere dönemin etkili askeri ve siyasi aktörleri sorumluluk üstlenme konusunda temkinli davranmış, karar alma süreçlerinde aktif bir rol üstlenmekten kaçınmışlardır. Bu aşamada söz konusu aktörler esas itibarıyla yalnızca önerileri desteklemekle yetinmiş, inisiyatif alma konusunda geri planda kalmışlardır. Benzer biçimde Enver Bey ve bazı İttihat ve Terakki subayları ile ataşemiliterler de İstanbul'daki gelişmeler karşısında ihtiyatlı bir tutum sergilemiştir. (Bayur, 1991; akt. Aysal, 2006: 38). Bu görev değişikliklerinin ardından önyüzbaşı M. Kemal'in adı Trablusgarp Savaşı'na (1911) kadar dile getirilmemiştir. Bu noktada M.Kemal'in siyasi konular ile askeri konuları birbirinden ayırma konusunda ki düşüncelerinin ne denli kuvvetli olduğu anlaşılmış, ayrıca kendi yerine görevlendirilen Enver Paşa'nın saf dışı bırakılması için hiçbir siyasi kuvvete başvurmaması onun erdemli bir siyasi çizgiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

3.7. Hareket Ordusu'nun İsyanı Bastırması

Hareket Ordusu, 23 Nisan 1909 tarihinde Mahmut Şevket Paşa'nın komutası altında İstanbul'a girmiştir. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesi isyan eden askerlerde korku, telaş ve endişe uyandırmıştır. Payitahttaki askerler, durumun kendi

aleyhlerine gelişeceği endişesiyle silah ve cephane temin etme arayışına girmiş; bu taleplerine olumlu yanıt verilmemesine rağmen, üstlerinden gelen sükûnet ve itaat telkinlerine uymakta isteksiz davranmışlardır. Resmî makamların tüm uyarılarına rağmen, askerlerin bir kısmı kendi imkânlarıyla silah ve mühimmat elde ederek bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Sultan II. Abdülhamid, ordunun iç çatışmaya sürüklenmemesi ve kardeş kanının dökülmemesi için defalarca müdahalede bulunmuş; ancak yaptığı ikaz ve uyarılar istenen etkiyi yaratamamış, olayların önüne geçilememiştir. Bu durum hem başkentteki askerî disiplinin zayıfladığını hem de merkezî otoritenin fiilen kontrol gücünü kaybettiğini göstermesi bakımından dikkat çekici olmuştur (Akşin, 2015: 215).

Yıldız sarayı ve çevresinde görevli olan askerler direnişe en uygun mevkide yer almışlardır. Zira Yıldız Sarayı ve çevresi bir tarafı denize bakarken diğer tarafları ise sık bitki örtüsü ile kaplıdır ayrıca saray çevresi yüksek duvarlarla çevrilidir. Ali Cevat Bey ve İsmail Hakkı Danişmend'in aktardığı bilgilere göre Tevfik Paşa'nın kâtibi Ali Şevki Bey mektuplarında hem padişah hem de Tevfik Paşa'nın muhtemel çatışmaları önleme konusunda yoğun bir emek ve çaba gösterdiğini dile getirmiştir. Tevfik Paşa isyancı askerlere ele geçirdikleri tüfekler ile evlerine gidebileceklerini söylemiştir. Böylece Yıldız Sarayı etrafındaki askeri mevcut azalmış ve Hareket Ordusu'nun önü açılmıştır. La Turquie gazetesinin aktardıklarına göre Yıldız Sarayı'nda görevli 1500 asker geri çekilmiştir. Bu askerlerin Tevfik Paşa'nın ikna ettiği askerler olduğu bilinmektedir (Korkmaz, 2025: 252-253).

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesiyle birlikte kısa süre içinde isyanın direniş merkezleri birer birer etkisiz hâle getirilmiştir. Özellikle Yıldız Sarayı çevresinde yoğunlaşan direniş, ordunun düzenli ilerleyişi ve Mahmut Şevket Paşa'nın kararlı tutumu sayesinde büyük bir çatışmaya dönüşmeden bastırılmıştır. Tevfik Paşa'nın yatıştırıcı girişimleri ve askerlerin silah bırakmaları, olası bir iç savaşın önüne geçilmesinde belirleyici olmuştur. 24 Nisan 1909 sabahına gelindiğinde, İstanbul'un önemli stratejik bölgeleri Hareket Ordusu'nun kontrolüne geçmiş (Hurç, 1997: 158) isyanın askerî gücü tamamen kırılmıştır. Şehirde asayiş yeniden tesis edilmiş, yönetim mekanizması İttihat ve Terakki yanlısı unsurların eline geçmiştir. Böylece 31 Mart Vakası, ordunun disiplinli ve planlı müdahalesi sonucunda sona ermiş; Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet düzeni yeniden tahkim edilmiştir. Ancak bu gelişme, aynı zamanda II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesine giden sürecin de önünü açarak,

imparatorluğun siyasal tarihinde köklü bir dönüm noktası teşkil etmiştir. İsyanın bastırılmasında gösterdiği kararlılık ve askerî planlama başarısı, Hareket Ordusu'nun birinci derece sorumlusu olan Mahmut Şevket Paşa'yı dönemin en etkili askerî figürlerinden biri haline getirmiştir.

3.8.Mahmut Şevket Paşa'nın 31 Mart Olayındaki Rolü ve Faaliyetleri

Hareket Ordusu'nun Selanik'ten yola çıkarak İstanbul'a gelmesi İngilizleri ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Selanik'te bulanan İngiliz Konsolos Mr. Lamb ile Mahmut Şevket Paşa'nın yapmış olduğu görüşmelerden sonra İngilizlerin isyancılara destek verdiğini anlayan paşa geç kalınmadan aldığı karar ile hareket ordusunun komutasını kendi eline almıştır. İngilizlerin bu şekilde sergiledikleri tutum, yalnızca kendi çıkarlarını gözetmeye yönelik hareket ettiklerini kanıtlamaktadır. Mahmut Şevket Paşa, İstanbul Yeşilköy'de bir köşke yerleşmiş, ardından Kurmay Başkanı Tümgeneral Ali Paşa ve Topçu Komutanı Tümgeneral Salih Paşa ile toplantılar yapmıştır. Mahmut Şevket Paşa, sadaret makamına gönderdiği telgrafta hassa askerlerinin terhis edilmesini emretmiştir. Hassa askerlerinin terhis ettirilmeye çalışılmasının nedeni Osmanlı askerlerinin birbirleriyle çatışmasını engellemektir. Zira hareket ordusu ile hassa ordusunun çatışması devleti tamamen savunmasız bırakma tehlikesi taşımaktadır (Akıncı, 2018a: 206).

Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu'nun başına geçtikten sonra 31 Mart İsyanı'nı başarılı bir şekilde bastırmış ve İttihat Terakki'nin otoritesinin güçlenmesinde etkili olmuştur. Bu yönüyle bazı kesimler tarafından İttihatçı olmakla suçlandığında o bunları asla kabul etmemiş ve almış olduğu devlet terbiyesi milletin ve devletin menfaatlerini korumayı temel ilke saymasını sağlamıştır. Bu noktada özellikle kendi günlüklerinde yazmış olduğu beyanlarda Balkan Savaşları başladığında Yunanistan ile ittifak ederek onları kendi yanımıza çekmeliyiz savını ileri sürmüş olmasına rağmen bu sav, İttihatçılar tarafından kabul edilmemiştir. Ayrıca Trablusgarp Savaşı'nı uzatmamak gerektiğini zira Balkan Savaşları'nın çıkabileceğini öngörerek söylemesine rağmen yine İttihatçılar tarafından dikkate alınmamıştır. Bu öngörülerinin dikkate alınmaması üzerine devletin kayıplar yaşaması Mahmut Şevket Paşa'yı derinden üzmüş, düşüncelerini şiddetli bir şekilde dile getirememiş olmanın vicdan azabını duyarak İttihat Terakki yöneticilerine eleştirilerde bulunmuştur (Göl, 2021: 337).

31 Mart Ayaklanması'nı bastırmasının ardından Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmiştir. Bu gelişmeyi

takiben Mahmut Şevket Paşa, kendi talebi doğrultusunda, aylık 15 bin kuruş maaşla III. Orduya Müfettiş olarak atanmıştır. Söz konusu dönemde yürüttüğü ordu müfettişliği görevi, Harbiye Nezareti ve hükümetin idari denetiminin dışında kalmış, böylece sıkıyönetimin ilanıyla birlikte Paşa fiilen sınırsız yetkilerle donatılmıştır (Zeyrek & Akman, 2014: 386).

Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi üyelerinin Mahmut Şevket Paşa ile yaptıkları toplantılar sonrasında her iki meclisinde ortak çalıştığı söylenerek aralarında görüş ya da fikir ayrılığının olmadığı vurgulanmıştır. Sonrasında Osmanlı Mebusan Meclisi'nce Hareket Ordusu'na tüm güç yetkileri verilmiş, ardından Mahmut Şevket Paşa, bu durumu padişaha telgraf ile bildirmiştir. Padişah telgrafı aldıktan sonra Mahmut Şevket Paşa'ya bir telgraf çekerek kendi geleceğinin meçhuliyetini de ortadan kaldırmak için şöyle yazmıştır; eğer Hareket Ordusu'nun amacının kendisini tahttan indirmek ise böyle bir gürültüye gerek kalmadan tahtı bırakacağını ve artık devlet işleri ile ilgilenmeyeceğini beyan etmiştir. Mahmut Şevket Paşa, Sultan Abdülhamid'e yazdığı cevapta ise Hareket Ordusu'nun isyanı bastırmakla görevli olduğunu ve zatı şahanelerine dokunmayacaklarını beyan etmiştir (Akıncı, 2018a: 208).

Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran 1909'da Çarşıkapı'da suikast sonucu şehit edilmiştir. Kendisiyle beraber bulanan yaveri İbrahim Bey ve Uşağı Kasım Ağa da şehit edilmiş, suikastı düzenleyenlerden Topal Tevfik, Bahriyede Yüzbaşı olarak görevli Şevki, Çerkez Hakkı, Ziya, Abdullah Safa ve Kazım adlı kişiler yakalanarak cezalandırılmıştır. Bunlara ek olarak suikastta dahli olan Damad Salih Paşa ile Miralay Fuat Bey yakalanarak idam edilmiştir (Türkmen, 1989: 154).

3.9. İsyanda İngiltere'nin Etkisi

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişi İngiltere tarafından hoş karşılanmamıştır. İngiltere, meşrutiyet ve demokrasi gibi değerlerin Osmanlı halkı tarafından benimsenmesinin diğer sömürge halkları için örnek teşkil edeceği gerekçesiyle İttihat ve Terakki'ye mesafeli durmuş, 31 Mart Ayaklanması sırasında ise siyasi istikrarsızlıktan yararlanarak isyancı gruplara dolaylı destek sağlamış ve muhalif aktörlerin güçlenmesini olumlu karşılamıştır. Bu desteğe örnek olarak, İsmail Kemal Bey'in tutuklanma tehdidi karşısında İngiliz Büyükelçiliği aracılığıyla yurt dışına çıkarılması gösterilebilir (Altun, 2020: 748–749).

Bu dönemde İngiliz askeri ateşe Herbert Conyers Surtees'tir. İngiliz elçi ise Sir Gerard Lowther'dir. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişi İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Bu durum dönemin Avrupa basınında İngilizlerin mağlubiyeti Almanların zaferi olarak gösterilmiştir. 31 Mart Ayaklanmasının ardından İngilizlerin olduğunun bir başka kanıtı Sina Akşin ve Doğan Avcıoğlu'nun verdiği beyanatlardır. Avcıoğlu'na göre, Serbesti ve Volkan Gazeteleri, Derviş Vahdeti, Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası bu olayda İngiltere'den yardım almıştır (Ertekin, 2024: 3-4).

31 Mart İsyanı'nın arkasında İngilizlerin olduğunun bir diğer kanıtı ise İngiltere gizli servisine çalışan Mr. Gerald Fıtzmaurıce'nin isyan yıllarında Osmanlı devlet adamlarıyla ya da isyancılarla yaptığı görüşmelerdir. Fıtzmaurıce, Kıbrıslı Kâmil Paşa, hükümetten düşünce onu koruyup kollamış ve İttihat Terakki Cemiyeti'nin iktidarını yıkmak için çok uğraşmıştır. Anadolu'da yaşayan Ermenilerin isyana teşvik edilmesinde de Fıtzmaurice'in etkisi vardır. Yine eski sadrazamlardan Mehmet Sait Paşa isyan başladıktan sonra İngiliz sefaretine sığınmıştır. Serbesti Gazetesi'nin sahibi Mevlanzade Rıfat Bey ve Derviş Vahdet'i gizli yollardan Fıtzmaurıce ile görüşmüştür. Ama bu görüşmeler hiçbir zaman resmi olarak kayıt altına alınamamış ve belgelenememiştir (Akıncı, 2018a: 53-54).

Mr Gerald Fıtzmaurıce, İngiltere'nin İstanbul elçiliğinde görevli baş tercümandır. Fıtzmaurıce, bu dönemde yaşamış olan Robert Vansittart, OercyLorraıne gibi İngiliz diplomatlarını etkileyerek İngiltere'nin Osmanlı hakkında yanlış bilgilenmesine neden olmuştur. Bu duruma kanıt olarak 31 Mart İsyanı başladığı zaman süreci iyi analiz edemeyen Fıtzmaurıce durumun kendi lehlerine olduğunu İngiliz dış işlerine bildirmiştir. Fakat kısa süre içinde durumun hiçte İngiltere lehine olmadığı aksine Almanya lehine olduğu ortaya çıkmıştır (Cengizer, 2015: 196).

31 Mart Ayaklanması'nda İngilizlerin etkisinin anlaşılabileceği bir açıklamayı da Turan Akıncı "*İsyan*" kitabında şöyle anlatmıştır; İngiltere'nin Selanik konsolosu Mr. Lamb, Mahmut Şevket Paşa ile yapmış olduğu görüşmelerde Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişinin engellenmesini zaruri görmüş, aksi takdirde Osmanlının bu isyan sonucunda dağılacağını vurgulamıştır. Zaten bu görüşme üzerine Mahmut Şevket Paşa işin ne kadar ciddi olduğunu anlamış ve ordunun başına kendisi geçmiştir (Akıncı, 2018a: 204).

İngiltere, 31 Mart'ta bir İttihat ve Terakki Karşıtı Koalisyon oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Amaç, imparatorluğu yönetenleri değiştirmekten ziyade, iktidarın Alman yanlısı çizgiden uzaklaşmasını sağlamaktır. İttihat Terakki Cemiyeti'nin ayaklanmayı bastırarak gücünü daha da pekiştirmesi, İngiltere için kısa vadede bir başarısızlık olsa da olay Osmanlı siyasetinin ne kadar manipüle edilebilir olduğunu tüm dünyaya göstermiştir.

31 Mart Ayaklanması'nın İngilizlerin etkisiyle gerçekleştiği görüşü bazı kaynaklarda dile getirilmişse de Meşrutiyet dönemi Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi, yabancıların müdahalesini reddetmiş ve Osmanlı sosyal yapısının isyan için elverişli olduğunu belirtmiştir. Abdurrahman Şeref ile Sina Akşin'in yorumları birlikte değerlendirildiğinde, İngilizlerin rolü resmi olarak kanıtlanamamakla birlikte, bazı olaylar İsmail Kemal Bey'in İngiliz bayraklı bir Mısır gemisiyle İstanbul'dan çıkarılması ve Kâmil Paşa'nın İngiliz sefaretinden koruma talep etmesi İngilizlerin etkisinin örtülü bir şekilde var olduğunu göstermektedir (Korkmaz, 2025: 318–319).

3.10. İstanbul'da Kurulan Milli Meclis

İstanbul'da kurulan Milli Meclis, 31 Mart Ayaklanmasının ardından Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyelerinin katılımıyla toplanmıştır. Abdurrahman Şeref Efendi'ye göre, Meclis-i Umuminin sabah erken saatlerde toplanması olağanüstü bir duruma işaret etmiştir. O gün mecliste 240 Mebusan ve 34 Ayan üyesi bulunmaktaydı (İsmail Hami Danişmend). Yıldız Sarayı'nın tamamen teslim alındığı haberinin ardından padişahın tahttan indirilmesi gündeme gelmiş; Ayan Meclisi ikinci başkanı Ahmet Muhtar Paşa fetva alınması gerektiğini belirtmiştir. Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi ve Fetva Emini Hacı Nuri Efendi meclise çağrılmış, Nuri Efendi önce fetvayı imzalamaktan kaçınmış, ancak uzun tartışmaların ardından padişahın istifasının önerilmesini önermiştir. Sonuç olarak yapılan oylamada Sultan Abdülhamid tahttan indirilmiş, yerine Mehmet Reşat getirilmiştir (Korkmaz, 2025: 275–279).

Meclis-i Umumi aldığı kararlar bakımından Meşrutiyet'in muhafazasını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Meclisi Umumi 'de alınan kararlar gizli tutulduğu için arşivlere ulaşılamamıştır. Fakat İkdam Gazetesi'nin yaptığı görüşmeler sonucunda alınan kararlar öğrenilebilmiştir. Meclisi Umumi' de yapılan görüşmeler sonrası alınan kararlar Kanun-i Esasi'ye dayandırılmış ve hukuksuz eylemlerden kaçınılmıştır. Meclis-i Umuminin almış olduğu kararlar doğrultusunda asiler cezalandırılacak, azınlıklara

zarar verilmeyecek ve mazlum İstanbul halkının muhafazası sağlanacaktır (Çayci, 2009: 66).

3.11. İsyanın Bastırılmasının Ardından İlan Edilen Sıkıyönetim

İsyan bastırıldıktan sonra İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. 25 Nisan 1909 Pazar günü gazeteler yayımlanmamış, dükkânlar açılmamıştır. Hareket Ordusu tedirgin olan halkı yatıştırmak adına sokaklarda bildiler dağıtmış ve halkı sakin kalmaya davet etmiştir. Burada sıkıyönetimin ilanı konusunda önemli bilgi kirliliğinin olduğu görülmekte Meşrutiyet yandaşlarına göre sıkıyönetim ilanı Kanuni Esasi'nin belirttiği hal ve plan dâhilinde padişahın onayı ile imkân bulabilmiştir. Böyle bir durumda padişah hem otorite hem de son karar mercii olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan temelsiz bir şekilde Mahmut Şevket Paşa'nın emir ve istekleriyle sıkıyönetim ilanı durumu söz konusu olmuştur (Akşin, 2015: 229-230).

Sıkıyönetimin ilanından sonra asileri ve suçluları cezalandırmak için Divanı Harp Mahkemeleri kurulmuştur. Tümgeneral Hurşit Paşa, Divan-ı Harp Mahkemesi Başkanlığı'na getirilmiştir. Sıkıyönetim ilk olarak İstanbul, İzmir ve Çatalca'da ilan edilmiştir. Bu şehirlerde sıkıyönetim ilan edilmesinin nedeni Meşrutiyet rejimini sağlama almak ve İstanbul'da asayiş ile güvenliği sağlamaktır. Mahmut Şevket Paşa sıkıyönetim komutanlığına kendi isteğiyle getirilmiştir (Akıncı, 2018a: 228-230).

Sonrasında Nazif Paşa ve Hasan Rıza Paşa kontrolünde iki divanı harp mahkemesi daha kurulmuştur. Divanı Harp Mahkemelerine ek olarak birde isyan sırasında halkın bilip gördüklerini anlatabilecekleri Tetkikat Komisyonları kurulmuştur. Divanı Harp Mahkemeleri'nde ilk yargılamalar sonucu 3 Mayıs 1909'da ilk idamlar görülmüştür. Bu idamlar genellikle Hareket Ordusu'na karşı şiddetli çatışmalar yapan grupların liderlerinden olmuştur. Olayların çıkmasında birinci derecede aktif rol oynayan Derviş Vahdeti, Hareket Ordusu'nun İstanbul'u kontrol etmesinin ardından Şehzade Vahdettin'in sarayına sığınmak istemiş fakat kabul edilmemiştir. Sonrasında kaçmış olduğu İzmir'de yakalanmış ve sıkıyönetim mahkemesi tarafından idam edilmiştir (Aysal, 2006: 46).

Sıkıyönetim esasen Meşrutiyet'i koruma amacıyla getirilmiş olsa da pratikte İttihat Terakki'nin güç kazanmasına yol açmıştır. Ayaklanmanın bastırılması sonrası olağanüstü hâl, siyasi rakiplerin tasfiyesi, basına kısıtlamalar ve kontrolün artırılması için bir araç olmuş; gericilik iddiaları, otoriter uygulamaları meşrulaştırma fırsatı sunmuştur.

Böylece özgürlükçü bir refleks, ironik biçimde otoriter bir yönetimin yolunu açmış ve modern Türkiye'de askeri vesayet tartışmalarının kökenine işaret etmiştir (Acar & Gök, 2020: 370).

3.12. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi

Sıkıyönetimin ilanından iki gün sonra Ayan ve Mebusan Meclisi üyeleri gizli bir oturum için bir araya gelmiş, milletvekilleri titiz bir aramadan geçirilmiş ve gazeteciler meclisten çıkarılmıştır. Mecliste 240 Mebusan ve 34 Ayan üyesi sayılmış, yapılan oylamada Abdülhamid'in tahttan indirilmesine 273 evet, yalnızca 1 hayır oyu verilmiştir; karşı çıkan Yorgiadis Efendi olmuştur. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ise karara saygı göstermiş ancak padişah değişikliklerinin Şeyhülislam fetvası olmadan yapılamayacağını belirterek fetva talep etmiştir (Akıncı, 2018a: 231–232).

Meclis bu kararı alırken esasen yeni rejimin en güçlü aktörü haline gelen ittihat ve terakki cemiyetinin siyasi iradesine ve askeri gücüne vekâleten hareket etmiştir. Yani karar hukuken meclise ait olsa da siyaseten merkezini kaybetmiş bir Meclisi Mebusanın İttihat Terakki'nin yönlendirmesine boyun eğmesinin bir sonucudur. Meclis, iradeyi kullanmaktan ziyade, devrimin hukuki kılıfı olma rolünü icra etmiştir.

Mahmut Şevket Paşa, Yıldız Sarayı'nda görevli olan memur, tüfekçi, hademe ve harem ağalarının tutuklandıklarını belirterek 31 Mart Ayaklanmasının askeri safhasının sona erdiğini ifade etmiştir. Bu gelişmenin ardından Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle birlikte devletin başsız kalmaması için yeni veliahdın meclise davet edilmesini önermiştir. Ahmet Muhtar Paşa'nın bu teklifi, meclis genel kurulunda büyük bir coşkuyla ve alkışlar eşliğinde kabul edilmiştir. Paşa, konuşmasının devamında Osmanlı Devleti'nin bir şeriat devleti olduğunu vurgulayarak, padişah değişikliklerinin yalnızca siyasi bir karar olmadığını, aynı zamanda dini bir meşruiyet zemini gerektirdiğini dile getirmiştir. Bu nedenle, yeni padişahın tahta çıkabilmesi için Şeyhülislam'ın fetvasının alınmasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Böylece hem dini hem de hukuki prosedürlerin yerine getirilmesiyle, Osmanlı tahtındaki değişikliğin meşruiyetinin sağlanması amaçlanmıştır (Akşin, 2015: 238).

Meşrutiyet'in ilanının ardından, Sultan Abdülhamid'e karşı olan İslamcıların düşündükleri en önemli mesele devletin şeriat hükümlerine göre yönetilebilecek olmasıdır. Sultan Abdülhamid, padişah olmanın yanında, aynı zaman da İslam'ın son halifesidir. Dolayısıyla İslamcıların Abdülhamid sonrası ne olacak diye korkuya kapılmış

olmaları oldukça yerindedir. İslamcılara göre, vekillerin ya da mebusların en önemli görevi iyiliği emredip kötülüğe karşı çıkmak olmalıdır. İslamcılar, bu noktada hayal kırıklığı yaşamış olmalılar ki İttihat Terakki'ye destek verdikleri için pişmanlık duymuştur (Kılınç & Pay, 2022: 249).

Ahmet Muhtar Paşa, İsmail Hakkı Bey, Mehmet Talat Bey ve Mustafa Asım Bey fetva konusunun kendi aralarında konuştuktan sonra Şeyhülislam'ın yanına gitmişlerdir. Fetva işlerinden sorumlu kişi Nuri Efendi, mebusların yanına gelmiş ve Sultan Abdülhamid'in hal fetvasını yazmayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Fetva Emini Nuri Efendi, meclise götürülmüş ve Mahmut Şevket Paşa ile de görüştürülmüş, ancak bu görüşme sonrasında Nuri Efendi, fetva yazmama konusunda direnişine devam etmiştir. Mahmut Şevket Paşa, Nuri Efendi'den fetvayı alamayınca başka bir din âlimi olan Elmalılı Hamdi Yazır meclise davet edilmiş ve onun kaleminden Sultan Abdülhamid'in hal fetvası yazılmıştır (Akıncı, 2018: 232-233). Sait Paşa meclis kürsüsünde Sultan Abdülhamid'in tahttan indirildiğini onun yerine V. Mehmet Reşat'ın tahta çıkarıldığını ilan etmiş ve meclis bu bildirileri oy çokluğuyla kabul etmiştir (Akşin, 2015: 240).

Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin genel sebepleri birkaç başlık altında toplanabilir. Bunlar arasında; bazı önemli dini meseleleri şeriat kitaplarından çıkarması veya bu kitapları yasaklaması ya da yakması ve devlet malını israf ederek şeriata aykırı harcamalarda bulunması yer almaktadır. Ayrıca, şer'i gerekçesi olmadan idaresi altındaki insanları hapse atması veya sürgün etmesi, milletin bekasını yüceltmek için vermiş olduğu sözleri ihmal etmesi ve kendi yolunu kaybederek yönetimde istikrarsızlık göstermesi de önemli nedenler arasında sayılmaktadır (Kocahanoğlu, 2017: 249-251).

3.13. Hal Kararının Abdülhamid'e Bildirilmesi

Meclis Genel Kurulu'nda yapılan oylama neticesinde Sultan Abdülhamid tahttan indirilmiş ve hal kararının kendisine tebliğ edilmesi amacıyla bir kurul teşkil edilmiştir. Bu kurulda yer alan kişiler, Selanik Mebusu Emanuel Karasu, Ayan Mebusu Aram Efendi, Arif Hikmet ve son olarak Draç Mebusu Esat Paşa'dır. Heyet hal kararını bildirme görevini aldıktan sonra Sait Paşa'dan arabasını istemiş, ancak Sait Paşa sultanın yakın dostlarından biri olduğu, saraya sürekli bu arabayla gidip geldiği için arabasını vermek istememiş, fakat heyet ısrar edince arabasını vermiştir (Alkan, 2011: 272).

Draç Mebusu Esad Paşa, Arnavutluk'un Draç bölgesinde doğmuş ve aynı bölgeden mebus olarak seçilmiştir. Abisi Gani Toptani ise Meşrutiyet dönemi sırasında

düzenlenen bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Kardeşinin ölümüyle ilgili sır perdesi tam olarak aralanamamış olsa da bu olayın ardında Abdülhamid karşıtlığının bulunduğu düşünülmektedir. Esad Paşa'nın, Sultan II. Abdülhamid'e hal fetvasını bildirecek heyette yer alması da bu değerlendirmeyi destekler niteliktedir. Paşa'nın fetvayı okurken yüksek bir ses tonuyla konuşması, dönemin tanıkları tarafından özellikle dikkat çekici bir tutum olarak kaydedilmiştir (Birecikli, 2016: 186). Heyette yer alan bir diğer önemli isim ise Emanuel Karasu'dur. Karasu yalnızca heyet üyesi olarak değil, aynı zamanda Sultan Abdülhamid'e hal fetvasını tebliğ eden heyetin başkanı olarak da görev yapmıştır. Bu durum, Karasu'nun dönemin siyasal sürecinde oynadığı etkin rolü ve Sultan Abdülhamid karşıtlığı tutumunu açıkça göstermektedir (Alkan, 2008: 182).

Sultan Abdülhamid, hal heyetinin oluşturulmasını büyük bir üzüntü ile karşılamıştır. Zira bu heyettekiler kararın bildiriminde edep ve ahlak ilkelerini ihlal etmiştir. Örnek olarak hal kararını bildirmek üzere gelenler pervasızca Sultan'ın odasına girmiş, sözü alan Tiranlı Esat Paşa millet seni azletti diyerek hamisane duygularını dile getirmiştir. Sultan Abdülhamid, Hal heyeti'nin Gürcü, Ermeni, Musevi ve Arnavut olmasına üzülmüştür. Özellikle de Arnavut milliyetçiliğinin oluşmasında başı çeken Esat ve Gani Toptani kardeşlere karşı yaptığı sayısız iyiliklere rağmen böyle bir vefasızlıkla karşılaşması Sultanı oldukça üzmüştür (Kocahanoğlu, 2017: 257-258).

3.14. Abdülhamid'in Selanik'e Sürgün Edilmesi

Abdülhamid tahttan indirildikten sonra İstanbul'daki Çırağan Sarayı'nda ailesiyle birlikte kalmak istemiş, fakat meclis bu isteğini reddederek onun ve ahalisinin Selanik'e nakledilmesine karar vermiştir. Hal bildirisinin akşamında Hüseyin Hüsnü Paşa, Miralay Galip Bey, Binbaşı Ali Fethi Bey sultanın huzuruna vararak sultanın ve ailesinin kısa süre içinde Selanik'e sevk edileceklerini söylemiştir. Sultan Abdülhamid, bu karara karşı çıkmışsa da bir kazanım elde edemeyerek yolculuk hazırlıklarını yapmaya başlamıştır (Kocahanoğlu, 2017: 259-260). Sultan Abdülhamid, Selanik'e sürgün edilmesi teklifini kabul etmeyince heyettekiler bu kararın padişah ve ailesinin güvenliği için alındığını ifade ettiklerinde sultan da bu karar sizin güvenliğiniz için alınmış bir karardır diyerek teessürlerini ifade etmiştir (Kuzu, 2016: 170).

Sultan Abdülhamid'in tahttan indirildiğini bildiren heyet, saraydan ayrıldıktan sonra, Hareket Ordusu askerleri yarım saat boyunca kuşatma altındaki Yıldız Sarayı'nın çevresinde silah atışları yapmıştır. Bu durum, saray erkânı arasında büyük bir endişe

yaratmış ve sarayda küçük çocukların da bulunması endişenin boyutunu daha da artırmıştır. Bu silah sesleri Abdülhamid ve ailesini endişelendirirken Hareket Ordusu subaylarını ise mutlu etmiş, zira istibdat sona ermiştir. Sultan Abdülhamid son yaşanan olaylardan sonra kendisinin tahttan indirileceğini bilmekte, fakat bu işin usul ve esaslara uygun olarak icra edilmesini beklemektedir. Örneğin, kendisine tahttan indirildiğini söyleyen heyetin bir üyesinin Yahudi, bir üyesinin Ermeni olması onu derinden sarsmış, çünkü kendisi bir padişah olmanın yanında İslam halifesidir (Akıncı, 2018a: 137). Abdülhamid'e hal kararı bildirildikten sonra birinci heyet padişahın huzurundan ayrılmış sıra padişahın Selanik'e naklini bildirecek ikinci heyete gelmiştir. Bu heyette Hüsnü Paşa, Hadi Paşa, Galip Bey ve Fethi Okyar bulunmaktadır. Bu isimlerden Hadi Paşa sonraki yıllarda Sevr Antlaşmasını imzalayan heyette yer almıştır (Mısıroğlu, 2015: 601).

Sultan Abdülhamid, sürgün saatlerinde ailesi ve saraydaki görevlilerle görüşerek dertleşmiştir. Bu konuşmaların birinde Mehmet Sait Paşa'ya karşı büyük bir öfke duyduğunu ifade etmiş, ayrıca hal fetvasını okuyan Arnavut Esat Paşa'ya karşı da derin bir kırgınlık beslediğini belli etmiştir. Çünkü Sait Paşa'ya çok defa görevler vermiş onun devlet görevlerinde bulunmasına ön ayak olmuştur. Ayrıca Esat Paşa da Arnavut olması hasebiyle yine padişahın değer ve kıymet verdiği kişilerden biri olmuş, en yakınlarının ona karşı bu kadar acımasız olmaları Sultan Abdülhamid'i üzmüştür (Akıncı, 2018b: 137). Sürgün edilen padişah ve ailesi demir yolu ile Selanik'e ulaşmıştır. Ancak tren belirlenen istasyonda durmamış, biraz daha ilerledikten sonra tenha bir bölgede durmuştur. Görevliler önceden hazırladıkları arabalarla Sultan ve ailesini Alatini Köşkü'ne getirmişlerdir. Bu köşk İtalyan vatandaşı olan ve un ticareti yapan Yahudi asıllı Alatini ailesine aittir ve köşkün ismi sonradan "*Ordu Köşkü*" olarak değiştirilmiştir (Mısıroğlu, 2015: 604-605).

Selanik'e sürgün edilen kişi sayısı 38 olarak kaydedilmiştir. Sultan Abdülhamid'i Yıldız Sarayı'ndan uğurlayanlar arasında Başkâtip Ali Cevat Bey ve Süleyman Şefik Bey yer almıştır. Yıldız Sarayı'ndan ayrılan kafile, Sultan Abdülhamid'i Selanik'e götürmek üzere özel bir trenle yola çıkmıştır. Sultanın yaşamını sürdürebilmesi amacıyla kendisine aylık 100.000 kuruşluk bir maaş ödeneği tahsis edilmiştir (Kuzu, 2016: 170-171).

3.15. Sultan Mehmet Reşat'ın Tahta Çıkışı

Sultan Abdülhamid'in 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmesinin ardından onun yerine V. Mehmet Reşat getirilmiştir. Sultan Reşat'a meclis kararını bildirmek üzere bir

heyet oluşturulmuştur. Bu heyette Ayan Meclisi'nden Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mebusan Meclisi'nden Talat Paşa, Mustafa Asım Efendi ve Babikyan Efendi bulunmaktadır. Yeni Sultan'ın korkmaması ya da telaş etmemesi için Habip Efendi, önceden yapılan plan doğrultusunda Çırağan Sarayı'na gönderilmiştir. Sultan Reşat, kendisine padişahlık haberini getiren heyete, memleket ve millet için otuz üç yıl boyunca bu sarayda bekledim şimdi görev sırası bana geldiğine göre görevi saygıyla kabul ediyorum demiştir. Amacım Kanun-i Esasi'ye uygun hareket etmektir. Saat 17.00'da Sultan Reşat'ın padişah olduğu haberini veren toplar ateşlenmiştir (Korkmaz, 2025: 281-283).

Sultan Reşad, II. Abdülhamid döneminde uzun süre gözetim altında bulunması nedeniyle devlet işleri ve diplomasiyle doğrudan ilgilenememiştir. Bu durum, beklenmedik bir anda tahta çıkmasıyla birlikte siyasî deneyimsizliğinin ve devlet yönetimindeki eksikliklerinin açığa çıkmasına yol açmıştır; öyle ki, dönemin bürokrasisinde üst düzey görevde bulunan bazı devlet ileri gelenlerini dahi tanımamaktaydı (Gül, 2025: 360). Sultan Mehmed Reşad'ın saltanatının ilk yılında, Meclis-i Mebusan'ın ikinci yasama yılı 14 Kasım 1909 tarihinde, Padişah ve şehzadelerin katılımıyla Çırağan Sarayı'nda açılmıştır. Çırağan Sarayı artık yeni bir devrin başlangıcı kabul edilmiştir. Ağustos 1909'da gerçekleştirilen anayasal değişiklikler sonrasında, Meclis-i Mebusan padişahın davetine gerek duyulmaksızın 14 Kasım'da kendiliğinden toplanmış ve altı aylık çalışma süresini tamamladıktan sonra padişah onayına ihtiyaç olmaksızın kapanmıştır (Alanoğlu, 2019: 64).

SONUÇ VE ÖNERİLER

31 Mart İsyanı, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Osmanlı siyasi hayatında yaşanan en ciddi karşı devrim girişimi olarak kabul edilmektedir. Bu isyanın bastırılması, görünürde anayasal düzenin ve meşrutiyetin korunmasını sağlamış olsa da uzun vadede demokratikleşme süreci üzerinde karmaşık etkiler yaratmıştır. Kısa vadede değerlendirildiğinde, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelerek isyanı bastırması ve isyancıları etkisiz hale getirmesi, meşrutiyetçi düzenin meşruiyetini pekiştirmiş ve anayasal rejimin sürekliliğini sağlamıştır. Bu yönüyle bakıldığında, ayaklanmanın bastırılması demokratikleşme süreci açısından olumlu bir gelişme olarak yorumlanabilir. Zira isyanın başarılı olması durumunda, II. Abdülhamid'in otoriter yönetim anlayışının yeniden güç kazanması ve parlamenter sistemin sona erme olasılığı yüksektir. Bu bakımdan isyanın bastırılması, parlamenter sistemin kurumsal sürekliliğini koruma açısından belirleyici bir adım olmuştur.

Ancak uzun vadeli sonuçlar, bu iyimser tabloyu gölgelemektedir. Hareket Ordusu'nun başarısı sonrası İttihat ve Terakki mensuplarının siyasal gücü büyük ölçüde artmış, bu da Meclis-i Mebusan'daki çoğulcu dengeyi ortadan kaldırmıştır. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra yürütme gücünün fiilen cemiyetin kontrolüne geçmesi, otoriter bir parti devlet yapısının temellerini atmıştır. Bu durum, siyasal muhalefetin bastırılmasına, basın özgürlüğünün kısıtlanmasına ve muhalif unsurların 31 Martçı yaftasıyla etkisizleştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Dolayısıyla, 31 Mart Ayaklanması'nın bastırılması demokratikleşme sürecini kısa vadede korumuş, ancak uzun vadede yavaşlatmıştır. Meşrutiyet'in biçimsel olarak yaşatılmasına rağmen, siyasal katılımın tek merkezde toplanması demokratik kültürün gelişimini engellemiştir. Bu açıdan olay, Osmanlı'da demokratikleşmenin sadece anayasal kurumlarla değil, aynı zamanda çoğulculuk, hoşgörü ve hukuk devleti ilkeleriyle desteklenmesi gerektiğini göstermesi bakımından da tarihsel bir ders niteliğindedir.

31 Mart Ayaklanması her ne kadar görünürde iç siyasi, askerî ve dinî nedenlerden kaynaklanmış bir hareket olarak değerlendirilse de dönemin uluslararası güç dengeleri dikkate alındığında bu isyanın arka planında dolaylı biçimde dış etkenlerin de rol oynadığı söylenebilir. II. Meşrutiyet'in ilanı (1908), yalnızca Osmanlı iç siyasetinde değil, Avrupa diplomasisinde de ciddi yankılar uyandırmış; özellikle 1908 yılında yaşanan siyasi dalgalanmalar neticesinde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun

Bosna-Hersek'i resmen topraklarına katması ve eş zamanlı olarak Bulgaristan'ın egemen bir devlet olduğunu duyurması, Osmanlı'nın uluslararası prestijini zedelemiştir. Bu gelişmeler, meşrutiyet yönetiminin dış politikada yetersiz kaldığı yönündeki algıyı güçlendirerek, İttihat ve Terakki karşıtı çevrelerin tepkilerini artırmıştır.

Bu ortamda bazı Avrupa devletlerinin, özellikle İngiltere'nin, Osmanlı iç siyasetindeki bölünmeleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalıştığı görülmektedir. İngiltere, 1908 sonrası İttihat ve Terakki'nin Alman yanlısı dış politika eğilimlerinden rahatsız olmuş; bu nedenle cemiyet karşıtı unsurlara örtülü biçimde propaganda ve basın desteği sağlamıştır. Bu çerçevede, bazı diplomatik çevrelerin İttihatçı yönetimin zayıflamasını teşvik eden tavırlar sergilediği bilinmektedir.

Ancak uluslararası güçlerin doğrudan bir müdahalesi veya planlı bir yönlendirmesi olduğuna dair somut kanıt bulunmamaktadır. Bu doğrultuda Sina Akşin 31 Mart Ayaklanması'nın bir İngiliz oyunu olduğunu söylemekten geri durmamıştır. Ancak dönemin Maarif Nazırı olan Abdurrahman Şeref Bey Sina Akşin'in zıttı sayılabilecek ifadelerle Osmanlı toplumun geleneksel yapısının provokatif eylemlere meyilli olduğunu söyleyerek dış etkenlerin etkisinin olmadığını olayın Osmanlı sosyal dokusuyla ilgili gelişen bir maraza olduğunu ifade etmiştir. 31 Mart Ayaklanması'nın temel motivasyonları, daha çok ordu içindeki disiplinsizlik, ulema ve medrese çevrelerinin İttihatçılara duyduğu tepki, basın üzerinden yayılan dini söylemler ve ekonomik sıkıntılarla ilişkilidir. Yine de dönemin dış politik atmosferi özellikle Reval Görüşmeleri (1908) sonrasında Osmanlı topraklarının paylaşılma ihtimali isyancılar arasında meşrutiyetin dış güçlerin dayatmasıyla geldiği yönündeki algıyı güçlendirmiştir. Bu durum, İttihat ve Terakki karşıtı grupların meşrutiyeti bir Batı oyunu olarak nitelendirmesine zemin hazırlamıştır.

Uluslararası güçlerin 31 Mart Ayaklanması'nın doğrudan planlayıcısı olduğu söylenemez; ancak dönemin dış politika gelişmeleri ve büyük devletlerin Osmanlı iç siyasetindeki nüfuz çabaları, isyanın ortaya çıkış sürecini dolaylı biçimde etkilemiştir. Bu yönüyle 31 Mart, yalnızca bir iç siyasal kriz değil, aynı zamanda uluslararası sistemin Osmanlı üzerindeki baskısının iç politik sonuçlarını yansıtan bir olaydır.

Sultan Abdülhamid, padişahlığı döneminde bürokrasinin aşırı derecede güçlenmemesi için dikkatli davranmıştır. Hiç şüphe yok ki Abdülhamid'in böyle bir yönteme başvurmasının nedeni kendisinde önce padişah olan Abdülaziz'in bürokrasi

aracılığıyla tahttan indirilmesidir. Bu bağlamda 31 Mart Ayaklanması'nın başarısız olmasının bir diğer nedeni olarak isyancıların bürokrasi tarafından desteklenmemiş olması gösterilebilmektedir. Zira bürokratik desteği olmayan ayaklanma ayak takımının başarısız bir kalkışması olarak kalmıştır.

31 Mart Ayaklanması, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nde meydana gelen bürokratik ve siyasi dönüşümlere karşı bir tepki hareketi olarak da değerlendirilmelidir. Meşrutiyet'in yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte, devletin idari ve askerî yapısında köklü reformlar yapılmış; bilhassa İttihat Terakki yönetiminin merkezileştirici politikaları, siyasal hayatın farklı kesimlerinde rahatsızlık yaratmıştır. Bu politikalar hem bürokrasi içinde hem de orduda statü kaybına uğrayan gruplar tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, uzun yıllar Abdülhamid döneminde görev yapmış olan birçok alaylı subay, muhafazakâr memur ve ulema görevden alınmış veya etkisizleştirilmiştir. Yeni dönemde liyakat esasına dayanan düzenlemeler yapılmak istenmiş, ancak bu süreçte alaylı-mektepli çatışması derinleşmiştir. Özellikle mektepli subayların hızla yükselmesi, alaylı askerlerde bir dışlanmışlık hissi yaratmış ve bu durum, ordu içindeki huzursuzluğu isyana dönüştüren temel etkenlerden biri olmuştur,

Siyasal arenada ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parlemento ve yürütme üzerindeki belirleyici gücü, birçok çevrede meşrutiyetin ruhuna aykırı bir vesayet rejimi olarak görülmüştür. Cemiyetin kadrolaşma politikaları, atamalarda kendi üyelerine öncelik tanıması, basın üzerindeki kontrolü ve muhalefete yönelik baskıları, toplumun farklı kesimlerinde tepkiye yol açmıştır. Bu durum, meşrutiyetin başlangıçta vaat ettiği özgürlük ve eşitlik ideallerinin kısa sürede yerini otoriter bir bürokratik yapıya bırakmasına neden olmuştur.

Ulema ve medrese çevreleri de yeni düzende dini otoritenin gerilediğini ve Şeriat'ın ihmal edildiğini ileri sürerek mevcut yönetime karşı bir duruş sergilemiştir. Bu çevrelerin tepkileri, dini motiflerle birleşerek halk üzerinde etkili olmuş, sonuçta siyasal ve bürokratik düzene yöneltilen memnuniyetsizlik Şeriat isteriz sloganı etrafında kitleselleşmiştir.

Bu çerçevede, 31 Mart Ayaklanması'nı yalnızca bir dinî başkaldırı olarak değil, aynı zamanda siyasal alanda merkezileşme, bürokrasinin yeniden yapılanması sürecine karşı gelişen bir toplumsal tepki olarak görmek gerekir. Ayaklanma, Osmanlı'nın

modernleşme sürecinde bürokrasinin merkezileşmesi ile toplumun geleneksel kesimleri arasındaki uyumsuzluğun açık bir göstergesi olmuştur.

Sonuç olarak, 31 Mart Ayaklanması'nın çıkışı, siyasal ve bürokratik düzenin yarattığı adaletsizlik, dışlanma ve temsil eksikliği algılarına karşı bir tepkinin ürünüdür. Bu yönüyle isyan, II. Meşrutiyet dönemindeki demokratikleşme girişimlerinin toplumsal meşruiyet eksikliğini gözler önüne sermiştir.

31 Mart Ayaklanması'nın başlaması ve Hareket Ordusu'nun ayaklanmayı bastırması süreci, dönemin siyasi ve toplumsal dinamiklerini bütüncül biçimde anlamak açısından çok katmanlı bir analiz gerektirmektedir. Bu nedenle, olayın yalnızca İttihat ve Terakki merkezli bir bakış açısıyla değil, dönemin toplumsal yapısı, basın dili, ulema ve askerî çevrelerin tutumlarıyla birlikte ele alınması gerekmektedir. Gelecek araştırmaların, farklı arşiv belgeleri ve dönemin tanıklıkları üzerinden yürütülmesi, araştırmalardaki tek boyutluluğun önüne geçecektir.

31 Mart Ayaklanmasının bastırılması süreci, asker ve siyaset ilişkilerinin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan sürekliliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu doğrultuda, ileride yapılacak çalışmalarda, Hareket Ordusu'nun müdahalesi, Türkiye'deki askerî vesayet anlayışına tarihsel bir temel oluşturup oluşturmadığı yönünde değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Acar, A. (2019). *Said Nursi'nin İttihad-ı Muhammed'i Cemiyeti ile ilişkisi* (Yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Acar, H., & Gök, G. (2020). Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü. Journal of Awareness, 5(3), 361-374. https://doi.org/10.26809/joa.5.027

Acar, K. (2019). Kırım Savaşı (1853-56) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi. Bilig(88), 113-136. https://doi.org/10.12995/bilig.526788

Adiloğlu, B., & Yücel, G. (2021). Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi. Accounting and Financial History Research Journal(21), 67-78.

Ahmad, F. (2013) *İttihat ve Terakki (1908-1914).* Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2017). *Jöntürkler ve Osmanlı'da milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar* (1. baskı). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ahmetoğlu, S. (2011). 31 Mart İsyanı'nın Trabzon'daki Yankıları. Journal of Turkology, 21(2), 1-18. https://doi.org/10.18345/tm.01525

Akcan, E. (2015). Colmar Von Der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi. Atatürk Dergisi, 4(1), 13-35.

Akıncı. T. (2018a). *İsyan 31 Mart Ayaklanması ve Hareket Ordusu.* Remzi Kitapevi.

Akıncı, T. (2018b). *Sürgün: II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı Yılları ve Selanik Sürgünü.* Remzi Kitapevi.

Akşin, S. (1974). Fedakaran-ı Millet Cemiyeti. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 29(01). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000945

Akşin, S. (2014) *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki.* İmge Kitabevi.

Akşin, S. (2015). *31 Mart Olayı.* İmge Kitapevi.

Aktaş Kütükçü, B. (2022). XVI. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya İlişkileri Tarihine Katkı: 1574 Tarihli Avusturya Ahidnamesi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (74), 193-210. https://doi.org/10.51290/dpusbe.1130657

Aktel, A. (1998). Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(3).

Alanoğlu, Z. (2019). Meşrutî Sistemde Bir Padişah Portresi: Sultan Mehmed Reşad (1909-1918). Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi

Aldemir, E. (2019). Meram Mecmuasında Yer Alan Şiirlerde II. Meşrutiyet Dönemi. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, *2*(4), 243-256.

Alkan, N. (2008). Emanuel Karasu ve II. Abdülhamid. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *11*(1), 179-195.

Alkan, N. (2011). *Selanik İstanbul'a Karşı: 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi.* Timaş Yayınları.

Alpaslan, T. (2013). *31 Mart Ayaklanması "Yüzyılda Ne Değişti?".* Kum Saati Yayınları.

Altıntaş, A. (2005). Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 69-91.

Altun, A. (2020). 31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(2), 741-762. https://doi.org/10.26468/trakyasobed.729463

Arı, M. S., & Ozan, İ. H. (2017). Sırât-ı Müstakîm ve Volkan'a göre 31 Mart Vakası. In L. Sunar (Ed.), *İslam'ı uyandırmak: Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı düşünce ve dergiler* (pp. 373–392). İLEM Yayınları. ISBN 978-605-68401-1-1

Arvasi, M. (2011). *II. Abdülhamit Yönetimine Muhalafet: İttihat ve Terakki Cemiyeti* (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi (Turkey)).

Aslan, T. (2010). 31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *28*(28), 1-26.

Atasoy, F. (2019). Osmanlı'nın Dağılmasını Engelleme Çabası Olarak Üç Siyasi Fikir Hareketi. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (45), 1-21.

Avcı, Y. (2007). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 21(21), 1-18. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000293

Ayhan, H. (1993). İslam inanç ve kültüründen uzaklaşmadan Batı'daki ilmi gelişmelerin takip edilmesi gerektiğini düşünen ulemanın kurduğu Mecmua-i Ulum adlı dergiyi çıkaran cemiyet. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt 7. 332). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Aykaç, Z. (2021). Cumhuriyetin Devraldığı Siyasi Miras: II. Meşrutiyet. Journal of Turkish Research Institute (71), 635-652. https://doi.org/10.14222/Turkiyat4483

Aysal, N. (2004). *Türkiye'de İslami düşüncenin örgütlenmesi ve hedefleri (31 Mart Olayı'ndan DP'nin iktidara gelişine kadar, 1909–1950)* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Aysal, N. (2006), Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (37-38): 15-53. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000064.

Bağır, R. (2022). *Derviş Vahdeti ve Volkan Gazetesi* (Doctoral dissertation, Ankara Universitesi (Turkey)).

Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *5*(2), 368-388.

Bars, M. E. (2017). Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(2), 38-51. https://doi.org/10.30803/adusobed.335058

Başcı, G. (2021). 1808 Sened-i İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanının 1215 Magna Carta ile Anayasacılık ve İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (*46*), 227-242. https://doi.org/10.30794/pausbed.803116

Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi. C:1 K:2.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bekcan, O. (2023). Fransız İhtilali'nin Osmanlı Siyasal ve Düşünsel Hayatı Üzerine Etkileri. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 8(1), 151-159.

Bıçakçı, H. (2019). Osmanlıdan Günümüze Liberalizm ve Liberal Partiler. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi (74), 171-184.

Birecikli, İ. B. (2016). Arnavutluk Tahtı İçin Mücadele: Arnavutluk Prensi Kim Olacak? Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 6(11), 123-146.

Bolat, M. (2014). I. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti Dış Politikası'nın Genel Bir Değerlendirmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(1), 16-28.

Budak, B. (2017). Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 12(1), 243-247.

Bukarlı, E. (2016). 31 Mart Vak'ası'na Cemiyet-i İlmiyye-i İslâmiyye'nin Bakışı. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 3(8), 91-112.

Büyükdağ, A. (2021). Osmanlı Petrolleri ve Alman İmparatorluğu Türk – Alman İlişkilerinin Yitirilmiş Fırsatı. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 4(2), 124-133. https://doi.org/10.46737/emid.947400

Can, G. (2018). Osmanlıcılık Düşüncesi ve Üç Tarz-I Siyaset'te Osmanlıcılık. Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, 2(6), 12-20.

Cengizer, A. (2015). Valentine Chirol'e Gecikmiş Bir Cevap: İngiltere'nin Propaganda Savaşları, Çanakkale, Fitzmaurice ve Diğerleri. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 13(18), 195-218. https://doi.org/10.17518/caty.73505

Coşar, Ş. (2018). *31 Mart Vakasına Ulemanın Bakışı.* [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Çatma, B. (2021). *İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında Türkçülük*. Milli Mecmua, (22), 156–?. Eylül–Ekim sayısMısıroğlu, K. (2015). *Bir Mazlum Padişah Sultan II. Abdulhamid.* Sebil Yayınevi.

Çayci, M. E. (2009). *Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı.* [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Çelik, H. (2018). Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(14), 451-468.Çelik, A. S. (2024). *Prens Sabahattin'in Siyaset Felsefesi.* [Yüksek Lisans Tezi]. Ordu Üniversitesi.

Çiftçi, A. (2015). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *1*(37), 115-141.

Çiftçi, A. (2016). Türkiye'nin Siyasal Modernleşmesinde Balkanlardan Gelen Etkiler: 1808 Alemdar Ordusu ve 1909 Hareket Ordusu Örnekleri. *Gümüshane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/ Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, *7*(16).

Dağlar, O. (2008). II. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908). *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38).

Demir, Ş. (2012). Beyânü'l-Hak Mecmuası ve Hamdi Efendi. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (32), 309-325.

Dereli, A. B. & Taşdemir, C. (2023). Nitel veri analizi üzerine bir keşif: Veriyi anlamlandırmak. *İletişimsel Bağlamda Nitel Araştırma: Desenler ve Veri Analizi*, 45.

Dönmez, G., & Öztürk, C. (2018). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist Miydi? Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 13(1), 201-218. https://doi.org/10.19129/sbad.352

Duman, A. (2004). Fıkıh ve Siyaset arasında içtihat: Manastırlı İsmail Hakkı'nın gözünden II. Meşrutiyet döneminde içtihat'a bir bakış. 2004(2), 75-90.

Duman, D. (2024). 31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, *1*(42), 95-112.

Durdu, M. B. (2003). Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri. *Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *14*(14), 291-318.

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin Kuruluşu ve Osmanlı'nın Yıkılış Sürecinde İbrahim Temo'nun Etkisi. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi (11), 1-26. https://doi.org/10.54557/karataysad.1336862

Ergin, K. (2017). II. Meşrutiyet Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi. Cedrus, 5, 427-445.

Erkek, M. S. (2024). 1908 İstanbul'unda bir cinayet vakası. *History Studies*, 16(2), 245–259. https://doi.org/10.9737/historystudies.1416934

Ersin, Y. (2021). 1908 İhtilali'ni Başarıya Götüren Suikast: Şemsi Paşa'nın Katli. Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 6 (2), 561-587.

Ertekin, F. (2024). İngiliz Askeri Ateşe Raporlarında 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu'nun İstanbul Kuşatması. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi,* (21), 1-27.

Fildiş, B. (2018). "Prens Sabahattin'in Eğitim Anlayışı ve Nezahat Nurettin Ege'nin " İki Kıt'a Üzerinde Bir Şehirde Yaşayan Turgut" Romanı", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 33, Denizli, s.29-44.

Gökpınar, H. (2025). Avusturya Kamuoyunda Bosna-Hersek'in İşgali: Biat ile Direniş Arasında Bosna-Hersek Müslümanları 1878-1879. Türkoloji Araştırmaları (82), 83-102. https://doi.org/10.62425/turcology.1588391

Göl, H. (2021). Belgelerle Mahmut Şevket Paşa Suikastı. Tarih ve Gelecek Dergisi (7),334-62. https://doi.org/10.21551/jhf.892783.

Gül, H. İ. (2025). A look at the Ottoman socio-economic situation from the palace perspective during the Sultan Reşat period of 1909-1915 in Halid Ziya Uşaklıgil's The Palace and Beyond (Saray ve Ötesi). Journal of Economics and Administrative Sciences, 26(2), 354-373. https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1613126

Gül, M. F. (2020). II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı Başlangıcına Devrin Siyasi Olaylarına Genel Bir Bakış. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 7(2), 1090-1116.

Güleçoğlu, C. (2018). II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal ve Sosyal Gelişmeleri. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara*.

Gülekoğlu, Ü., & Eyicil, A. (2024). Adana'da Ermeni Olayları (1909-1921). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(1), 190-203. https://doi.org/10.33437/ksusbd.1326664

Gümüş, M. (2008). Anayasal meşrûti yönetime medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın tam metin incelemesi. *bilig*, *47*, 215-240.

Gündoğdu, Ş. (2022). İkinci Meşrutiyet dönemi İslamcılığın Türkçülük eleştirisi. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(2), 33-45. https://doi.org/10.33707/akuiibfd.1118900

Güner, D. (2006). *1930-1933 Yılları Arasında Türkiye'deki İrticai Faaliyetler ve Basındaki Yansımaları.* [Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.

Güneş, H. (2023). İkdâm Gazetesinin 31 Mart Vakası Karşısındaki Tavrı. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), 81-109. https://doi.org/10.20493/birtop.1374948

Hanilçe, M. & Ak, İ. (2018). İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası. Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(1), 1-32. https://doi.org/10.30692/sisad.404560

Horay, A. (2024). Girit'in Elden Çıkış Sürecinde Osmanlı Devleti Ve Büyük Güçler (1869-1897). *İzmir Araştırmaları Dergisi*, *10*(21), 39-85.

Hurç, R. (1997). 1908-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde siyasi hareketler. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2,

Işık, A., & Büyüker, K. (Eds.). (2019). *Ağa kapısından şeyhülislamlığa: İstanbul Müftülüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İleri, İ. (2005). Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af. Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 17(17), 1-10. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000417

İlgen, F. (2020). Türk Siyasal Hayatında Çok Partili Hayata Geçiş Süreci: İç ve Dış Siyasette Yaşanan Gelişmelerin Genel Değerlendirmesi. Evrensel Tarih Çalışmaları Dergisi, 3(1), 126-147. https://doi.org/10.38000/juhis.728560

İnce, Y. (2008). Bir görgü tanığının gözünden kabakçı Mustafa isyanı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (9), 281-308.

İrtem, S. K. (2003). *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu Abdülhamid'in Selanik Sürgünü*. Temel Yayınları.

İşler, A. (2021). Sırât-ı Müstakim Mecmuası'nın Sultan II. Abdülhamid ve Meşrutiyet Yönetimine Yaklaşımı. Journal of Turkology, 31(2), 599-624. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.977998

İzol, R., & Cingöz, M. (2020). Merkantalizm ve Sanayi Devrimi Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Konumu. Akademik Hassasiyetler, 7(14), 379-398.

Kaan, Ö. (2021). II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10(1), 345-368. https://doi.org/10.15869/itobiad.795518

Kaluç, Ş. (2009). Osmanlı Ahrar fırkasının kuruluşu, faaliyetleri ve sonu. *Liberal Düşünce Dergisi*, (54), 191-227.

Kantar, G. (2019). Modernleşme Kuramı ve Osmanlı İdari Yapısında Modernleşme Süreci Hakkında Bazı Tespitler. Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(3), 365-383. https://doi.org/10.30692/sisad.627134

Karabulut, M. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum. *Mecmua*, (2), 49-65.

Karaduman, Ö., & Alan, S. (2025). Kemal Tahir'in Devlet Ana Romanında Ordu-Millet Anlayışı. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 9(1), 543-563. https://doi.org/10.34083/akaded.1628050

Karakaş, M. (2014). Türkiye'nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi. Akademik İncelemeler Dergisi, 8(2), 1-44.

Karakaş. M. (2008). II Meşrutiyet dönemi fikir akımları. İçinde C. Vatandaş, M. Tekin, Y.Ş. Hakyemez, Y. Şahin, A.Şahin, A.A, Gazel, T. Kodaman, M. Armağan, M.Ç. Okutan, K. Çağan, O. Konuk, H. Akyazı, A. K. Bayram, K. Canatan & A. Öz (Ed), *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet (67).* Pınar Yayınları İstanbul.

Karaman, M. A. (2014). Meşrutiyet Dönemi Basın ve Basında Ordu-Siyaset İlişkisi. Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hâkimiyet Sahası Çalışmaları), 4(6), 1-20.

Karaman, M. A. (2018). Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (44), 62-79.

Karaman, M.A. (2022). Yandaşlıktan Muhalefete Volkan Gazetesi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(4), 1573-1591. https://doi.org/10.32709/akusosbil.1021702

Karataş, A. (2018). Osmanlı Devleti'nin Anayasal Nitelikli Belgelerinde Demokrasi Söylemlerinin Demokrasi Modelleri Perspektifinden Değerlendirilmesi. Journal of Institute of Economic Development and Social Researches, 4(13), 609-624.

Karlangıç, O. (2018). Adana'da Devlet Otoritesinin Zaafa Uğraması ve Türk-Ermeni Münasebetleri (1908-1909). *History Studies (13094688), 10*(6).

Karta, N. (2014). Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirle. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (6), 21-50.

Kartopu, S. (2012). Duyun-u Umumiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler. Küresel Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi, 1(2), 32-40.

Kaştan, Y. (2017). Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Siyasal Partileşme Süreci. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi3* (5): 89-97. https://doi.org/10.21021/osmed.319470.

Kaya, M. A. (2021). Derviş Vahdeti, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti ve Bediüzzaman / Dervish Vahdati, Society of Union of Muhammedîans and Bediuzzaman. *Köprü*,153,123-135.

Kerimoğlu, H. T. (2007). İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7(2), 133-150.

Kılıç, M. (2010). 'Türkleştirme' dağında bir 'Musa' ve Evamir-i Aşere (On Emir). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010(21), 167–191.

Kılınç, K. & Pay, S. (2022). II. Meşrutiyet Dönemi İlmiye Sınıfının Siyasi Mücadelesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 31* (1), 243-263. https://doi.org/10.51447/uluifd.1012372.

Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(15), 170-189.

Kızıltan, Y. (2006). I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis i Mebusan ı. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26(1), 251-272

Kiraz, E. (2018). Osmanlı Devleti'nde Modern Dönüşüm Evrelerinin Kamu Üzerindeki Etkileri. Academic Review of Humanities and Social Sciences, 1(1), 1-16.

Kocahanoğlu, O. S. (2017) *31Mart Ayaklanması Ve Sultan Abdülhamid Temel Yayınları İstanbul.*

Korkmaz, E. (2025) *31 Mart Vakası Belgelerle ve Tanıklıklarla.* Kronik Kitap Yayınları

Köksal, M. Y. (2023). *Bektaşilik Bağlamında İttihad-Terakki, Masonluk ve Baron Rudolf Von Sebottendorf.* [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Topkapı Üniversitesi.

Köseoğlu, T**.** (2021). Eski Türklerde askerî eğitim. İçinde B. Kocaoğlu, A. Taşdemir & H. Bilgü (Eds.)**,** *Türk Askerî Eğitim ve Öğretim Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (Cilt 1, 16–17 Eylül 2021, 43). Milli Savunma Üniversitesi Yayınları.

Köylü, M. (2013). *Çağdaş Yorum ve Açıklamaları ile Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi 1878-1922*. Kripto Yayınları.

Kurtaran, U. (2014). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Avusturya İlişkileri. Tarih Okulu Dergisi, 2014(XVII). https://doi.org/10.14225/Joh444

Kurtaran, U., & Beşirli, M. (2009). Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri.

Kuzu, A. (2016). *31 Mart Vakası ve II. Abdülhamit Han.* Parola Yayınları.

Malhut, M. (2013). Mezopotamya Üzerinde İngiliz-Alman Nüfuz Mücadelesi. Tarih Okulu Dergisi, 2013(XIV).

Marmara, C. (1999). *31 Mart Vak'ası* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Mehmetefendioğlu, A. (1996). *İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki* (Doctoral dissertation, Dokuz Eylul Universitesi (Turkey)).

Morkoç, N. (2024). 31 Mart Vakası'na Giden Süreç İçerisinde Bediüzzaman Said-I Kürdi, Derviş Vahdetî ve İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti Üzerine Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz. *Muhakemat Uluslararası Risale-i Nur Araştırmaları Dergisi 4*, 85-119.

Oğuz, A. (2022). I. Meşrutiyet Meclisinde Ermeni mebusların faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Osmanlıcılık açısından değerlendirilmesi. *Tarih ve Günce*, 10, 291–310.

Olgun, S. (2020) Kosova Arnavutlarının Milli Kahramanı İsa Bolatinî. *Siirt Üniversitesi Tarih ve Gelecek Dergisi, 6*(3), 855-894. https://doi.org/10.21551/jhf.781937

Ortaylı, İ. (2008). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Timaş Yayınları.

Özcan, A. (2007). II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan askeri isyan. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt 34, ss. 10–11). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özcan, A. (2019). *Sultan II. Abdülhamid'in dış siyaseti ve uygulamaları.* İçinde M. Bulut, M. E. Kala, N. Salık & M. Nar (Ed.), *Sultan II. Abdülhamid dönemi: Siyaset, iktisat, dış politika, kültür, eğitim* (120). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Özdinç, R. (2018). Hoca Râsim Efendi ve Anglikan Kilisesi'ne Cevap. Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi, 2(2), 32-64.

Özhazinedar, T. (2024). Muhafazakâr Gazeteciliğin Doğuşu ve Volkan Gazetesi Örneği. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2024(2), 297-337. https://doi.org/10.55543/insan.1490257

Özkorkut, N. Ü. (2002). Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *51*(3).

Özsüer, E. (2024). Yunanistan Devlet Genel Arşivi ve arşivcilik çalışmaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Özel Sayı, 401–438. https://doi.org/10.33419/aamd.1534323

Özüçetin, Y., & Yıldız, S. (2009). İkinci Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebucan'ca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa Hükümeti. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *13*(1), 11-24.

Özyüksel, M. (2008). İkinci Meşrutiyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman-İngiliz Nüfuz Mücadelesi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (*38*).

Pedrosyan, Y. A. (1969). 1859 Yılındaki" Kuleli Vak'ası" nın Karakterine ve Bunun Türkiye Tarihindeki Yerine Dair. *Belleten*, *33*(132), 587-594.

Rahman, R. (2019). Makedonya'da Milliyetçilik ve Kimlik Faktörlerin Oluşmasında Etkili Olan Gelişmeler: 1875-1930 Dönemi Natıonalısm In Macedonıa And Developments Effectıng Identıty Factors: 1875-1930 Perıod. *The Journal*, *12*(68).

Safi, İ. (2022). Mehmet Âkif Ersoy ve II. Abdülhamid Meselesi-2. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 3(1), 18-38.

Sak, R, Sak, İ. T. Ş., Şendil, Ç. Ö., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, *4*(1), 227-256.

Sarali, N. (2018). *Hukuk-i Umûmiye Gazetesi'nin (1908-1909) meşrutiyet ve monarşi rejimlerine bakışı* (Master's thesis, Hitit University (Turkey)).

Sarıaslan, F. (2023). II. Meşrutiyet Dönemi ve Kanun-I Esâsî: Siyasal Sistem Tartışmaları Ekseninde Bir İnceleme. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (54), 161-192. https://doi.org/10.54049/taad.1274413

Sarıay, E. (2023). II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Uzlaşma Çabalarına Bir Örnek: Heyet-i Müttefika-i Osmaniye. Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 8(1), 824-872. https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1239243

Sarıkaya, M.Z. (2023). Osmanlı Devleti'nde Yeni Bir Yapılanma: Tanzimat Fermanı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 60-91. https://doi.org/10.33171/dtcfjournal_29.10.2023.4

Savaş, M. (1998). İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki ve Basın. Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Semiz, Y. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (35), 217-244. https://doi.org/10.21563/sutad.187092.

Siyer, A., & Demir, Ö. Ü. A. Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kurumsal Dönüşüm Sürecinde Kadıasker-Şeyhülislam İlişkileri (1600-1800).

Sönmez, S. (2002). Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı. *Köprü Dergisi*, (S 78), 3.

Şendal, T. (2019). Iı. Meşrutiyet Sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı Azınlıkları Arasında Yaşanan Siyasi Ayrılığın Analizi. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(3), 11-31.

Şimşek, Y. S. (2024). II. Meşrutiyet'in ilanı ve 31 Mart olayı arasında toplumsal karşıtlığın oluşumu. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (22), 23–37.

Talay, A. (2007). *Eserleri ve Hizmetleriyle II. Abdülhamid.* Armoni Yayınları.

Tansu, Y.E., & Özçörekçi, C. (2020). Ahrar Fırkası. *Tarih ve Gelecek Dergisi (6)* 232-42. https://doi.org/10.21551/jhf.715056.

Taş, K., & Göksüçukur, B. (2019). Osmanlı dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük fikir akımları ve din. *Dini Araştırmalar, 22*(56), 463–488. https://doi.org/10.15745/da.583546

Taş, Y. & Yetişgin, M. (2024). Osmanlı Basını ve Tanıkların Hatıratlarına Göre 31 Mart Vakası. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (48), 879-911.

Taş, Y. & Yetişgin, M. (2025). II. Meşrutiyet'ten 31 Mart Olayına Türk Basını: İç ve Dış Politikadaki Gelişmelerin Gazetelere Yansımaları Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2025 22(1) 583-597.

Toprak, S. (2019). Anglo-Rus İlişkilerinin Yapılandırılması Bağlamında 1908 Reval Görüşmesi. Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi, 2(2), 55-67.

Tunaya, T. Z. (2016). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri.* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunç, S. (2009). I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa'nın Paris Seyahati. *Ankara Universityreview of Centrefor Research Studies in Ottoman History, 25*.

Turan, H. (2019). III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(2), 37-46.

Türkmen, Z. (1989). *Hareket Ordusu ve Mahmut Şevket Paşa (Hareket Ordusunun Hazırlanması, Sevk ve İdaresi, 31 Mart Olayının Bastırılmasındaki Rolü).* [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Türkmen, Z. (2000). II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri. *Erdem, 12*(35), 567-591.

Türkmenoğlu, M. A. (2019). Osmanlı Devleti'ni Kurtarma Planı: Osmanlıcılık. *Tarih ve Gelecek Dergisi, 5* (2), 408-27. https://doi.org/10.21551/jhf.601640

Uçar, F. (2018). Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 10(18), 81-108.

Umunç, C. (2022). 1876 Tarihli Kanun-i Esasi ve İstanbul Konferansı'nın Sunumu Çerçevesinde Fransız Basınında Osmanlı Algısı. *International Journal of Socialand Humanities Sciences Research (JSHSR), 9*(87), 1723-1739.

Uyanık, E. (2015). İttihat ve Terakki'nin Gelişiminde Osmanlı Balkanları'nın Rolü. *Yeni Türkiye Dergisi*, *2*(68).

Uzun, T. (2010). Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (28), 253-268.

Ülken, H. Z. (2013). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Ünal, F., & Kavuncuğlu, S. (2015). Prens Sabahattin ve Âdem-i Merkeziyetçilik Anlayışı. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (45), 118-130.

Ünsal, S. (2021). Öğretmenlik Mesleğinin Tanımı, Önemi ve Öğretmenlerin Değişen Rolleri Üzerine Nitel Betimsel Bir Araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(42), 1481-1504.

Van, N. (2015). II. Meşrutiyet'in İlânından Sonra Polis Teşkilatının Değişimi ve Dönüşümü. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (34), 281-294.

Yalçın, H. C. (2023). Tanin gazetesi başmakaleleri. Göktürk Ömer Çakır (Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (ss.33). Vizyon basımevi

Yalçi, A. (2021). Meşrutiyet Dönemi Aydınlarında İslamcılık Tartışmaları. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8*(16), 516-538. https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.938371

Yazıcı, S. (2011). *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci.* [Basılmamış Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi.

Yenel, S. (2015). *Yakınçağ Tarihi Programı İttihad-ı Muhammed'i Cemiyeti.* [Yüksek Lisans Tezi]. Celal Bayar Üniversitesi.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, İ. (2016). Hayret Efendi'nin II. Abdülhamid Han'ın Tahta Çıkışına Dair Bir Methiyesi: Mir'ât-ı Bedâyi' Mesnevisi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 249-270.

Yıldız, E. (2023). XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Şeyhülislâmı: Mehmet Cemaleddin Efendi'nin Nesebi ve İlmi Mirası. Dicle Akademi Dergisi, 3(2), 147-175.

Yıldız, S. (2017) *Gizemini Koruyan Bir İsyan…Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı. Gece Kitalığı Ankara.*

Yılmaz, A. (2023). Mutlakiyet'ten Parlamenterizme Geçiş Aşamasında II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918). Asya Studies, 7(25), 291-306. https://doi.org/10.31455/asya.1318190

Yılmaz, B. (2021). *Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu Kumandanlığı ve 31 Mart'taki Propaganda Faaliyetleri.* [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.

Yılmaz, H. K. (2019). *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa* (A. Işık & K. Büyüker, Ed.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yılmaz, M. (2023). Jön Türk Muhalefetinde Osmanlı'nın Meşrû Hükümdarı: V. Murâd. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (17), 203-221.

Yılmaz, Y. (2017). Osmanlı'da Sebebi Meçhul Olan Kuleli Vakası'nın Tarihî Arka Planı Hakkında Bazı Mülahazalar. *Turkish Studies (Elektronik), 12*(16), 511-530.

Yılmaz, Z., & Bozkurt, C. (2024). İkinci Meşrutiyet Döneminde Kurulan Siyasal Partiler. Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2024(3), 423-443. https://doi.org/10.58646/bengi.1516053

Yiner, N. (2021). 31 Mart Olayı ve ulemanın tavrı. *Köprü Dergisi*, 153, 77–78

Yurtseven, Y. (2022). Devlete İsyan Suçu Bağlamında "Kabakçı Mustafa" İsyanı Ya Da "Statüko ve Yeni"Nin Çatışması. Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(2), 479-497. https://doi.org/10.54704/akdhfd.1189784

Yüceer, N. (2020, Aralık 6). *31 Mart Vakası*. Atatürk Ansiklopedisi**.**

Yücel, G. (2020). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İdeolojik Terkibinde Üç Tarz-ı Siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. Akademik Hassasiyetler, 7(14), 493-518.

Zeyrek, S. & Akman, H. (2014). 31 Mart İsyanı'nın Osmanlı Ordusu Üzerindeki Etkileri. *Hıstory Studıes 6*(3).

Zeyrek, S. (2012). II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(33), 299-336.

Zeyrek, S. (2014). II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış. Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları), 4(6), 38-64.

Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İletişim Yayınları.